

www.iqra.ahlamontada.com فہرہاد پیربال

کروؤنؤلوؤجیای کوردستان

۱۹۳۳ پ. ز - ۱۹۳۲

كرۆنۆلۆجىيە كوردەستان

كرۇنۇلۇجىي كوردستان

۱۹۳۲ - ز. پ. ۶۲۵

فەرھاد پىربال

له جياتی پيشه کی

کتیب و دفته ر و ته نریخ و کاغز
به کوردی گهر بنووسرایه زوبانی
مه لا و شیخ و میر و پادشامان
هه تا مه حشر دهما ناو و نیشانی

حاجی

كوردە دەزانی لە كوئى جىگەرە خزمانى تۆ
گوى گره بۆتى بلۆم جىگەى خىلانى تۆ
كىوى تۆرۆس و عومقى حوزەى ئەسكەندەروون
غەربىيە تا بەحرى رەش سنوورى مەيدانى تۆ
بەحرى رەش و ئەردەهان ناوى ئاراسە بزان
خەدى شىمالە ئەمە بۆ كۆچ و جەولانى تۆ
ئەلەن و گۆلى ورمى تا سەرى ناوى ئاراس
سنوورى رۆژھەلاتە خەبووگە و كىوانى تۆ
مەوراز و كىوى خەمرىن، ژەنگار و رىتى نووسەيبىن
سنوورە بۆ جنووبى: باخچەى و باغانى تۆ
لەناو ئەم سنوورەدا دووانزە وىلايەت ھەيە
دەلۆن دووانزە مليۆنە نفوسى كوردانى تۆ
حاشا درۆيە و ترا نفوسىيان نەنووسرا
دەگاتە بيست مليۆن گەر بنووسرى قەومانى تۆ

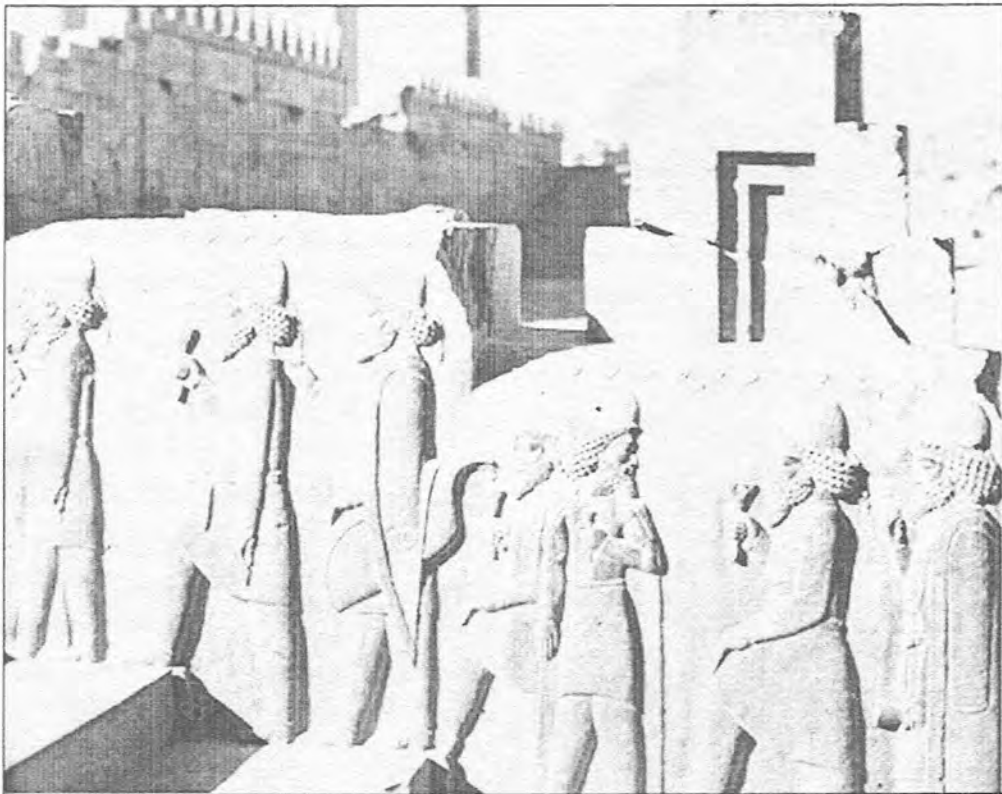
عەبدولخالىق ئەسىرى

كۆوارى «ھاوار»، دىمەشق: ۱۹۳۲، ژ (۱۱)، ج (۱۴)

دەروازەى يەكەم

گرۆنۆلۆجىيەى كوردستان

لە دىرینهوه تا ۱۵۱۴

ناسەوارى ھەخامەنشینەکان

٩٠٠٠ - ٨٠٠٠ پ. ز

مرۆڤ بۆ یەکەم جار لە میژوودا، لە کوردستان، لە ئەشکەوت و مەلبەندەکانی کەڕیم شایەر، زاوی چەمی، شانەدەر، هەزار مێرد، مەلبەندی چەرمۆ، چەتال ھۆیووک... کشتوکال دەکات و نیشتهجێ دەبێ، مەرۆمالات بەخێو دەکات و ڕووەک پەرۆدە دەکات.

دواتریش لە گەنج دەره لە کوردستانی ئێران و لە تەل ئاسیاب لە نزیک کرماشان لە ٨٠٠٠ - ٧٥٠٠ دا.

– مەلبەندی (زاوی چەمی)، ٤کم لە رۆئاوی ئەشکەوتی شانەدەر، بە کۆنترین مەلبەندی نیشتهجیبوون لە کوردستانی عێراقدا دەژمێردرێ. بەکەمین شوێن کە ناسەوارەکانی ئەم قۆناخە چاندنی تێدا دۆزرا بیتەووە بریتییە لە ئەشکەوتی (زەرزى) سەر بە سلێمانی. لەم ئەشکەوتەدا کۆمەڵێک ئامپیری بەردینی ورد کە شیوەی ئەندازەیی جۆزاو جۆریان ھەبوو و بۆ دروینە دانەوتلە و راو بەکار ھاتوون.

ئەم قۆناخە پیشەسازییە لە میژووی کۆنی عێراقدا ناوی لێ نراوە پیشەى زەرزى (الصناعة الزرزى)، نەمەش لەبەر ناوی ئەشکەوتی زەرزى.

گەندووک، نزیک ئاکرێ چەندان نیگاری ڕاوە نێری و پەیکەر و بەردتاشی و نەخش و وێنەى ھەلکۆلدرایى لەناو ئەشکەوتەدا دەزراوئەووە کە (سێر ئەى. ئیچ لایارد) لە کتێبى (نەینەوا و بابل) ١٨٥٠ چاپ کراوە دەلتى کە میژوویان بۆ سێ ھەزار ساڵ بەر لە مەسیح دەگەرێتەووە.

٩٠٠٠ - ٨٠٠٠ پ. ز

دواى سەرھەڵدانى کشتوکال لە کوردستاندا (لە شانەدەر و ھەزارمێرد و زاوی چەمی)، سیرامیک (فخار) بۆ یەکەمین جار لە مەلبەندی چەرمۆ دروست دەکری و پاشان لە تەپەگۆزان لە کوردستانی ئێراندا.

سیرامیکەکانی مەلبەندی چەرمۆی کوردستانی عێراق زەوینەپەکی زەردیان ھەبوو: بە رەنگی سوور نەخشیان لەسەر کراوە. ھێلەکانیان یەکتەر بۆبوونە. بە (سیرامیکی بۆیە کراوی چەرمۆ) ناسراون.

ئەشکەوتەکانی ھەزارمێرد لە (دەشتی بەرانانی نزیک سەرچنار لە سلێمانی) و شانەدەر (لە ناوچەى برادۆستی سەر بە ھەولێر) و تەل حەلەف (لەسەر سنووری باکووری عێراق - سووریا) و گەنج دەره لە کوردستانی ئێران و تەل حەسوونە؛ گرینگترین ئەو مەلبەندانەى کوردستانن کە سیرامیک تێیاندا بۆاوە بووئەووە و پەردەى سەندوووە.

ئەو کۆمەلە نەخش و نیگارەى لە (ئەشکەوتى کچە کەنجەکان) لە گوندی یدی سالکیم لە مەلبەندی ئەنادۆل (٧٦کم لە باشووری رۆھەلاتى شارى وان) دۆزراوئەووە و میژوویان دەگەرێتەووە بۆ سالانى ٨٠٠٠ پ. ز. مشتیکن لە خەرۆارى ئەو گەنجینە وێنەییانەى سەردەمە بەردینەکانی کوردستان.

زۆربەى ئەو نیگارە بە رەنگى سوور یان قاوہی کێشراون. بەشتیکیان بریتین لە ژنە خواوئەندەکان لە کاتى سەماکردندا، یان خواوئەندى تر کە لەسەر پشتى گیانلەبەرانداندا وەستاون، یانیش تەنیا وێنەى ئەو گیانلەبەراندەى کە تاكو ئەمرۆش لەسەر فەرشە کوردییەکاندا وێنەیان دەبینن. بەشتیکیشیان بریتین لە دیمەنى شکار و ڕاو، ھەندیکیشیان ئەو تەدارەکە (طقوس) دینیانەمان بۆ دەگێرنەووە کە مرۆڤى ئەو چاخە لەناو ئەشکەوتەکاندا سازیان کردووە.

برونزه‌گانی لورستان له سه‌ردهمی میدیا

۲۳۵۰ - ۲۱۵۹ پ. ز.

نهکه دبییهکان به سهرکردایهتی سهرگۆن پاشا، توانییان دهسهلاتی خویمان له کوردستانی عیراقهوه تا ئهنادۆل درێژ بکه نهوه. پایتهختیان بریتیی بوو له شاری (نهکهه) که دهکهوێته ناوهراستی عیراکی ئهمرقۆ. نیمپراتۆریهتی نهکه دبییهکان سهرگۆن پاشا بووه.

- سهردهمی نهرام سین پاشای نهکهدی (۲۲۹۱ - ۲۲۲۵)

نهراسیم سین

۲۳۵۰ - ۲۱۵۹ پ. ز.

له سهردهمی نهکه دبییهکاندا، زمانی سۆمهیری بهکار هاتووه.

دیارتیرین بهرهمه هونهرییهکانی نهکه دبییهکان له کوردستاندا بریتیی له نهخشه ههکه ندراوهکانی (ئانۆ بانینی) له نیوان کرماشان و قهسری شیرین، ههروهها نهخشه ههکه ندراوهکانی (دهربهندی گاورد) له باشووری قهههراغ، که چهندان وینهن، بهکتیک لهوانه شهروانیکیی ریشن کهوانیکیی له دهسته و (۱۰) پێ بهرزه، لهگهڵ نهحت و نهخشه زێرینهکان، ههکه ندراوهکانی سهر بهرد که پرن له وینه و خواومند و شهخسیات. له گوندی (گوندۆکی) سهر به ناگری دۆزراوتهوه و میژوویان دهکه ریتهوه بۆ ناوهراستی ههزارهی دووهمی پ. ز.

هونهری شتیوهکاری له سهردهمی نهکه دبییهکاندا، به چهند خاسیهتیک دهناسریتهوه:

- ۱- بهکارهێنانی برۆنز بۆ دروستکردنی پهیکەر و پارچه هونهرییهکان زیاتر و زۆرتر دهبییت. ههروهها تهکنیک و چۆنیهتی مامهلهکردنیش لهگهڵ مینالهکان په ره دهسینیت. نهمه جگه له په رهسه نندی کاری سیرامیک.
- ۲- نوێکاری و رهنگرێژی و جۆراوجۆریهتی تهکنیک و که رهسته و بابتهکان. «هیچ بابتهتیک نهبوو له پهکتیکی تر بجیت له رووی جووله و دهرپیرن و ورده کارییهکانهوه.
- ۳- پهیکهرتاشی و ههکه نندن و نیگاره نهکه دبییهکان، وینهی خه لکیان، به پێچهوانه ی سۆمه رییهکان، وهکو خویمان و له سهه شتیوهی خویمان - دوور له ملکه چی بۆ پاشا و دوور له نزمی و بهندهیی - ره سم دهکرد. نهمه ئه وه دهگهیهتی که گوئیان نه داوته دین و دهسهلاتی پاشا.

ئەم وێنە سەنحاریب پاشا پێشان دەدا لە سەردەمی
ناشووری، کە ئاوی بۆ هەولێر راکێشا

میتانییەکان کە لەگەڵ هیندۆنە وروویییەکان لە ناوەراستی هەزارەی دوویدا (١٥٠٠-١٤٠٧ پ.ز) هاتنە کوردستان و تیکەڵ بە خوورییەکان بوون، هونەر و ناسەوارتیکی زۆریان لە کوردستاندا جێ هێشتوووە. شاری نووزی، نزیک کەرکووک، مەڵبەندی میتانی و خوورییەکان بوو. سیرامیکی زەغره‌فەکراوی پر لە وێنەی لێ دۆزراوتەوه. هەرەها ئەختامی لولەیی جۆراوجۆر کە پێکەاتە ی شێوەکاریی نامۆیان هەیه. ئەمە جگە لە نیگار و نەخشی سەر زێر و بەرد و پەیکەرەکانی گوندۆک لە ناكرئ.

ههزاره‌ی یه‌که‌می

پیش له‌دایکبوونی مه‌سیح

۲۰۰۰-۱۵۰۰ پ.ز

- شارستانیته‌ی ئاشوورییه‌کان له کوردستاندا.

- دوایه‌مین پاشای ئووری سوومه‌ری.

۱۵۰۰ پ.ز

- نیمپراتۆریه‌تی میتانی له ناوچه‌کانی مووش و به‌تلیس.

۱۳۹۲ پ.ز

- سه‌ره‌لداوه‌ی نیمپراتۆریه‌تی ئاشووری

۹۵۰ پ.ز

میرنشینی ئارامیه‌کان له تهل به‌رسیپ.

- له هه‌زاره‌ی یه‌که‌می پیش مه‌سیحدا، زۆربه‌ی ناوچه‌کانی ئه‌و هه‌ریمه، پاش له‌ناوچوونی ده‌وله‌تی میتانیا، که‌وتبوونه ژیر ده‌ستی نیمپراتۆریه‌تی نوێی ئاشووری که سالی (۹۱۱ پ.ز) سه‌ری هه‌لدابووه.

د. جه‌مال ره‌شید:

لیکۆلینه‌ومه‌یکی زمانه‌وانی له‌باره‌ی مژووی ولاتی کورده‌واری

۸۲۵ و ۸۳۶ پ.ز

ناوه‌اتنی میدیاییه‌کان (مێده‌کان Medes)، وه‌ک کۆمه‌له‌ هۆزێکی کۆچەر، له‌ناو تو‌ماری ئاشوورییه‌کاندا As-syraennes.

هه‌زاره‌ی یه‌که‌می

پیش له‌دایکبوونی مه‌سیح

۲۰۰۰-۱۵۰۰ پ.ز

- نامه‌ به‌ زمانی ئه‌که‌دی له شمشاره‌ی ده‌شتی رانیه.

- نووسینی بزما‌ری سه‌رده‌می ئاشووری.

۱۵۰۰ پ.ز

- زمانی میتانی له سه‌ده‌ی ۱۶ پ.ز دا بوویوه
زمانی فه‌رمیی چینی ده‌سه‌لاتدار و ولاتی میتانیا.

- خه‌ملانی زمانیک یان چه‌ند دیالکتیک که ده‌بن به سه‌رچاوه‌ی زمانی کوردیی ئه‌مرۆ (جگه له کوردی هیچ زمانیکی تر نییه بتوانی خۆی به میراتی میتانی بزانی. د. جه‌مال ره‌شید).

- سه‌ره‌تای زمانی کوردی له هه‌زاره‌ی دووه‌می پیش مه‌سیحدا، پاش مو‌تروبه‌بوونی به زمانه‌ ناوچه‌یییه‌کان و کاریگه‌ریه‌بوونی به زمانه‌کانی ماد و میتانی و سکیت و کیمیری و ئالان و تیکه‌لاویوونی به کولتووری یۆنانی و ئارامی له ریگه‌ی ده‌سه‌لاتداریه‌تی رامیاری و ئاینیه‌وه، ئه‌و ئه‌نجامه‌ی پێ گه‌یاندوه که له هه‌زاره‌ی یه‌که‌می پ.ز مه‌سیحدا دانیش‌تووانی کوردستان پتی دوان؛ ئه‌و زمانه‌ش ده‌توانی پتی بگوتریت (شێوه‌کۆنه‌کانی زمانی کوردی) چونکه پێوه‌ندییه‌کی راسته‌وخۆیان له‌گه‌ڵ کوردیی ئه‌مرۆدا هه‌یه.

به‌پتی شیکردنه‌وه‌ی ئه‌و نووسینه‌یه‌ی که له هه‌زاره‌ی یه‌که‌می پیش مه‌سیحدا له کوردستاندا نووسراون، ده‌توانی هه‌ست به زمانیک له کوردستاندا بکری که له سه‌ره‌تای چه‌رخه‌ی مه‌سیحه‌وه له‌لایه‌ن دانیش‌تووانی ئه‌م ولاته‌وه به‌کار هاتوه.

له هه‌زاره‌ی یه‌که‌می چه‌ند گۆرانیکی که‌له‌چه‌ری و زمانه‌وانی له سه‌رده‌می ده‌وله‌تی میتانی و میدیاییدا روو دده‌ن و هه‌ر له‌م پله‌یه‌دا هه‌موو مه‌رجێکی پتووست بۆ په‌یدا‌بوونی نه‌ته‌وه‌ی کورد دیته‌ کایه‌وه. شاری هه‌ولتیری

سەنحاریب پاشای ناشووری، فەرمانی ده‌وای هه‌ولێر، ویستوویه‌تی مه‌لێه‌ندی لاکش ئابڵووقه‌ بدا بۆ ئه‌وه‌ی نوورشه‌لیم کۆنترۆڵ بکا و بتوانیت ده‌ستی خۆی بگه‌یه‌نێته‌ میسر. بابه‌تی ئهم ئابڵووقه‌درانه‌ی لاکش له‌لایه‌ن سەنحاریبه‌وه‌، له‌لایه‌ن نیگارکتیشیکێ ئه‌و سه‌رده‌مه‌ی هه‌ولێر کیشراوه‌ و ئیستا له‌ مۆزه‌خانه‌ی به‌ریتانیایا پارێزراوه‌.

خواوه‌ندی ژن
که له‌ کوردستان پیرۆز بووه

ئیس‌تا یه‌کتیک بووه‌ له‌ مه‌لێه‌ندی ئه‌و ناوچانه‌ی کۆرانیکاریه‌کانی تیدا ڕوو داوه‌.

د. جه‌مال ره‌شید:

لیکۆلینه‌وه‌یه‌کی زمانه‌وانی له‌باره‌ی میژووی وڵاتی کوردنه‌واری

گرینگترین به‌ره‌مه‌کانی ناشووریه‌کان له‌ کوردستاندا بریتین له‌وانه‌ی (خورسا‌باد) که ده‌که‌وتنه‌ باکوری مووسل، له‌ ته‌نیشته‌ (دور شارکین): چه‌ندان دیواره‌بند و شووره‌ و ده‌روازه‌ی پاشایه‌تی و کۆشک و ته‌لار و په‌رستگای رازاوه‌ی وینه‌ له‌سه‌ر کیشراون. هه‌روه‌ها شارۆکه‌ی کۆیه‌ ژماره‌یه‌کی زۆر له‌ په‌یکه‌ر و دیواره‌بند و به‌ره‌مه‌ دیته‌نیه‌کانی ناشووریه‌کانی تیدا دۆزراوه‌ته‌وه‌، له‌وانه‌: دیواره‌بندی شێرکی بریندار، که له‌ مۆزه‌خانه‌ی به‌ریتانیادا پارێزراوه‌ و له‌ قه‌سریکی ناشوورپانیپال دا دۆزراوه‌ته‌وه‌. ئه‌رنست بابلۆن، ئهم شێره‌ برینداره‌ به‌راورد ده‌کات به‌ جوانترین به‌ره‌می یۆنانیه‌کان. شێره‌که‌ به‌ سێ تیری راوچییان پیکراوه‌ و هێزی خۆی له‌سه‌ر هه‌ر دوو قاچی پێشه‌وه‌یدا کۆ کردووه‌ته‌وه‌.

هه‌روه‌ها ژماره‌یه‌ک به‌ره‌می دیته‌نی و دیواره‌بند و تابلیۆ تریش له‌ مه‌لێه‌ندی (ناشووری) نزیک هه‌ولێر و له‌ ده‌ربه‌ندی کۆمه‌ل (ناوچه‌ی خنس له‌ باکوری مووسل) و (قه‌سری سەنحاریب) و (ته‌ل به‌رسیپ) که شانیدیکی فه‌ره‌نسی له‌ ۱۹۳۱ دۆزیانه‌وه‌ (له‌ کوردستانی سوویریا) دۆزراونه‌ته‌وه‌.

محمد پدram (تمدن مهاباد، طهران: ۱۹۹۴) پتی وایه که نیمپراتۆری ماننا له نزیک کوندی حهسه نلوو له رۆئاوای ده‌ریاچه‌ی ورمیدا بووه، که له ۴۵ کیلۆمیتیری باکوری رۆئاوای شاری مه‌هاباده: (هاوکات له‌گه‌ل هه‌ل‌دانه‌ودی دوو چینی چوارهم و پینجه‌می کردی حهسه نلوو قاپه به‌ناوبانگه‌که دۆزرایه‌وه) هه‌روه‌ها به‌م زووانه شوینه‌واری قه‌لاچی له نزیک بۆکان دۆزراوه‌ته‌وه که ده‌رده‌خا ناوه‌ندی ئەم نیمپراتۆره بووه. له ۸۲۸ پ. ز دا سالمانه‌سر نیمپراتۆری به‌هیزی ئاشووری چهند جار بۆ سه‌ر ئەم ناوچه ناسراوانه‌ی ئەو کاتی دنیا له‌شکرکێشی کردووه و فه‌رمانی هیرشی داوه بۆ سه‌ر ولاتی ماننا و ناوه‌ندی ئەم ولاته قه‌لاچی نێستا.

پاشای میدیا و شازنی میدیا

یهکهم شای میدیا

دهولتهتی میدیا

۶۲۵ پ. ز - ۵۵۰ پ. ز

۶۲۵ پ. ز

دهولتهتی میدیا

- میدهدکان دهولتهتی سهربهخوی خویان به ناوی (میدیا) دادمهزرتین که تا سالی (۵۵۰ پ. ز) بهردهوام دهی.

میدیا بییهکان که بۆ یهکهمین چار ناویان له شیوهی نامهدی له سالی ۸۳۶ - ۸۳۸ پ. ز دا لهناو نووسراوی پاشای سەلمان زاری سیتیهمی ئاشوورییهکاندا دهردهکوی، دهسهلاتیان له باشووری دهریاچهی ورمی بهولاره دریز دهبووه تاکو ئەکباتان (همه‌دان) که پایتهختیان بوو.

دیاکو، یهکهم پاشای میدییهکان، هاویهیمانی ئیمپراتۆریهتی ئورارتو، دژی ئیمپراتۆریهتی ئاشووری وهستا؛ تا له کوتاییدا سیاکار دهولتهتی میدیای له ۶۵۰ پ. ز دا دامه‌زراند.

- له ههمان سهردهمی دامه‌زراندنی دهولتهتی میدیادا یه (۶۲۵ پ. ز) که زهردهشت پیغه‌مبەر ئاینی زهردهشتی بلای دهکاتهوه؛ له یتگی کتیبی بیرۆزی (ئافیسنا) وه داوا له گهلهکهی خوی دهکا دهست له ژبانی کۆچهری ههلبگر، به‌رهو بنه‌گر بوون و کشتوکال و ژبانی شارنشین ههنگاو بنین. ئەمەش دەبیتە هۆیک بۆ پیشکەوتنی کولتور و ژبانی روحی و کشتوکال و پیشه‌سازی دهست و خانوبه‌ره‌سازی (ئارشییتکتور) له‌ناو کورددا.

میدیا له نووسینه‌ی مێخیه‌کانی بیستوونیشدا دووپات کراوتهوه و ئەوهی بۆ روون کردوینه‌ته‌وه که میدیا سهرپهرشتی ژبانی دینی هۆزه‌کانی تریشی کردوه.

۶۲۳ پ. ز

میدیا بییهکان له شه‌رتکا ناتوانن نه‌ینه‌وا داگیر بکه‌ن

دهولتهتی میدیا

۶۲۵ پ. ز - ۵۵۰ پ. ز

۶۲۵ پ. ز

دینی زهردهشت هاوزه‌مانی دهولتهتی میدیا

- له سهردهمی میدیاوه تا داگیرکرانی کوردستانیش له‌لایه‌ن نیسه‌لامه‌وه، گۆرانی (هۆره) بۆ ستایشکردنی ئاهورامه‌زدا له مه‌ل‌به‌ندی هورامان و کرماشان و ئیلام و لورستان گوتراوه. هاوزه‌مان (گاتا) زهردهشتیه‌کانیش باو بوونه که له سهردهمی دهرکه‌وتنی زهردهشت پیغه‌مبهره‌وه دهرکه‌وتوون.

- گاتاگان (گاڤ بیان گاز، واته بانگ)، سروودی دینی زهردهشتی بوون، پیشیان گوتراوه (یه‌سنا) که ژماره‌یان (۷۲) یه‌سنا (سروود) بووه و کیشی برگیه‌ی (هیجایی) یان هه‌بووه؛ نامیری مۆسیقیاییان ده‌گه‌ل به‌کار ده‌هات و له‌لایه‌ن مووغ و سترانبیژه‌کانه‌وه له کاتی شادی و پرسه‌کاندا یان له بۆته‌کانی تردا، هه‌روه‌ها له‌ناو په‌رستگاکانی خۆشیاندا به‌دیار ئاگره‌وه، به‌ ئاواز ده‌گوتراوه‌وه. ئەه‌لی حەق ئەم‌رۆ به‌وه‌ی یه‌سنا ده‌ برگیه‌ییانه‌ی خویان که له جه‌مخانه‌کاندا به‌ نامیری ته‌مبووره‌وه ده‌یلتنه‌وه، ده‌لین (یارسان).

به‌هه‌شت له دینی زهردهشتدا، وه‌ک به‌هه‌شتی دینی ئیسلام نییه‌ حۆری و جۆگه‌ی هه‌نگوینی لی بۆ، بگره‌ ته‌نیا جیگه‌ی ساز و ئاواز و گۆرانی و مۆسیقایه‌.

له ئافیسنادا داوا کراوه که گاتا پتویسته به ئاوازه‌وه بخویندری ئەگینا نوێژه‌کانیان قبول نابی.

هیرۆدۆت (۴۸۶ - ۴۲۰ پ. ز) له باره‌ی قوربانی بردن بۆ خواونده‌کانی (ماد) ده‌لی: «مووغه‌کان خویان سهرپهرشتی رپوره‌سمه‌کانیان ده‌کرد و سروودی تایبه‌تی خواونده‌یان ده‌چری:» «مووغه‌ زهردهشتیه‌کان له کاتی نوێژدا ئاوازیان ده‌ژهند و گۆرانییان ده‌گوت.»

بۆ په‌رستنی (ئاگر)، ده‌بوویه له‌سه‌ر چیا‌ی به‌رز و له‌ناو په‌رستگه‌کاندا (قوربانی) یان بۆ خواونده‌ی ئاگر ساز بکرده‌یه، که ئەم په‌رستگایانه‌ش دیسان هه‌ر له‌لایه‌ن

میدیا ییبیه کان لهشکری خویان بههتیز دهکهن و له ۶۱۵ (ناراپخا - کهرکووکی نهمرۆ) دهگرن.

۶۱۴ پ. ز.

هاوپه یمانی میدیایی و بابل ییه کان ، شاری (ناشووری) نزیک هه ولتر دهگرن.

۶۱۲ پ. ز.

میدیا ییبیه کان نهینه و دهگرن.

۶۰۹ پ. ز.

خه لکی میدیا (حه زان) و (توشاپا) شر دهگرن، ننججا هه ندی مه لیه نده کانی ژیردهستی نورارتوش دهخه نه ژیر دهستی خویان.

۵۸۰ - ۵۲۹

کوروشی گه ورده، برای سیرووسی هه خامه نشی، ولاتی ماد و پارس یهک دهخات.

زیبهرانی ئایینی (مووغ) دهه سه ره شتی دهکرا، که دواتر نه موغانه بوونه نوینه رانی (ناکره رست) و له زمانی عه رده بی و عیبریدا (معجوس) یان پێ گوترا.

جکه له قوربانیکردن بۆ خوا و دندانی سروشت، په یکه و بتیشیان بۆ دروست کردوون. شتیوهی نهم بت و نهفسانانهمی پیوهندیان بهم خوا و دندانه وه هه بووه، له وینهی نه و په یکه و به رده نووسانه دا دهرده کهن که له (زیوئی) ی نزیک شاری (سه قز) ی کوردستانی خۆره لاتدا دیترا و نه ته وه. له م وینه و په یکه رانه دا فهلسه فهی خوا و دندی (ئاوه ل دووانه - جمکانه) به رجهسته کراوه: به رجهسته کردنی (چاکه)، له شتیوهی سه کتکدا و (خرابه) یش له شتیوهی ماریکدا سومبولیه ندی کراون و هه ر دووکیان له وینهی ماریکی سه گسه ردا پتکه وه لکینراون.

به شتیک له گه نجینه هونه ریه کانی (زیوه / زیوئی) و برتیک له برۆنزه کانی لورستان (له کوردستانی پۆه لات) دروستکراوی دهستی میدیه کانن.

وینهی سه ر توحفه کانی (زیوئی)، زۆربه یان برتین له ناژه لئ نهفسانه یی. ئه مهش لیکچوونیکمان بۆ دهرده خات له گه ل برۆنزه کانی لورستان. دیاره که دوو تیره ی سه ر به یهک نه ته وهی میدیایی دروستی کردوون.

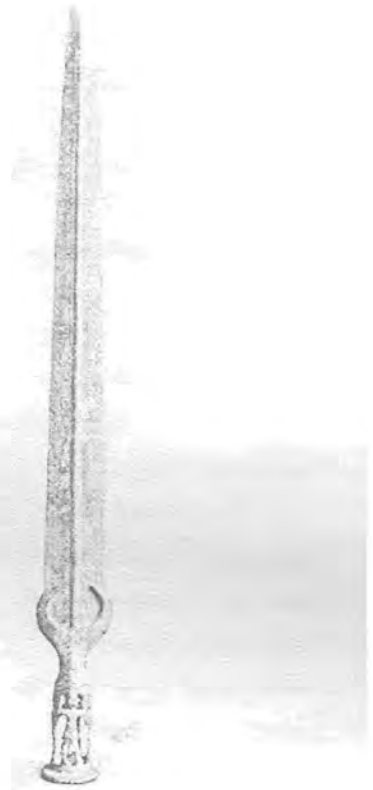
ناو دارترین هونه ره دیته نییه کانی لورستان، برتین له (برۆنزه کان) که ناویانگتکی هونه ری و میژوویی فراوانیان ههیه. زۆربه شیان هه لگرتنه ن، واته مرۆف ده توانی له گه ل خۆیدا هه لیان بگرتیت، که ئه مهش له گه ل سروشتی ژبانی ره وه ندی و پتدا و یستیه کاتیان ده گونجیت هه روه ها له گه ل فه واره ی گۆر مه کانی شیان.

به شتیکي نه و برۆنزه نهی لورستان ده گه رینه وه بۆ سه ده ی (۷ - ۸ پ. ز) که کاریگه ره تیه ی پتسکه و تنی پشه سازیه ی میدیا ییبیه کانی پیوه دیاره. ئه وانی تریش ده گه رینه وه بۆ سه ده ی ۱۱ - ۱۲ پ. ز.

هتیردۆت، میژوونوسی کریک، له فه سلئ ۹۸ ی کتیه ی یه که می میژووه که ییدا، به فراوانی باسی که شخه ی میعمار و هونه ری ره سمکردنی کۆشک و ته لاره کانی میدیا ییبیه کانمان له هه مه دان بۆ دهکات.

خواوهندي "عشتار" له ههولير
له سهردهمي ناسوورپيهکاندا

بروونزي لورستان
له سهردهمي "ميديا"

هه خامه نشییه کان

۵۵۰ پ. ز - ۳۳۱ پ. ز.

۵۵۰ پ. ز.

هه خامه نشییه کان Achemenides واته نه خمینییه کان له باشووری ئیرانی نه مړوډا که دسه لاتیان فراوانتر دهی، دهولته میدیا دهخه نه ژیر رکیزی خویان و نیمپراتوریه تی هه خامه نشی ددهم زرتین: به لام هه مان دینی میدیاییه کان (زهردهشتی) باو ده مینتته وه. به م شتویه دهولته تی میدیا کۆتایی پی دیت، به لام زمان و کولتور و دینه که ی (زهردهشتی) ده مینتته وه.

- دواى نه وهی نیمپراتوریه تی هه خامه نشی (نه خمینی) له سالی (۵۵۰ پ. ز) دا نیمپراتوریه تی میدیای شکاند و خوی دامه زراند،

- داریوش پاشای یه کهم له سالی ۵۲۲ (پ. ز) دا جلوهی حوکمی گرتته دهست.

- دواى نه مه نیتر ژماره یک راپه رین و شۆرش له لایه ن میدیایی و نورارتویی و بابلی و عیلامییه کانه وه دژی داریوش سه ری هه لدا. به لام داریوش توانی هه موویان سه رکوت بکا؛ نجا هات نه م سه رکه وتنه میژووپییه ی خوی له سه ر که له کی شاخی بیستوون له نزیک کرماشان تۆمار کرد: له سه ر دیوارکی ۶ متر درژی و ۳ متر بلندی. (۱۲) زه لام له نه خشه که دا دیارن، (۱۲) وه ستاون، یه کتیکیش له سه ر پشت، له ژیر قاچی داریوش ده پاریتته وه. هه موو نه و زه لامانه ی که به رام بهر داریوش وه ستاون: ۹ که سن، سه رۆکی نه و گروویانه ن که شۆرشیان دژی داریوش هه لگیه رساندبوو، ئیستاش وه که له تابلۆکه دا ده بینن: ده سته ستراو، به دیل گیراون. له سه ره وهی هه مووشیاندا (ناهورامه زدا) دیاره.

- سیرووسی دووم، پاشای نه خمینییه کان (۵۵۹ - ۵۳۰ پ. ز) له (۵۴۹ پ. ز) نه کباتان (هه مه دانی نه مړۆکی نیمپراتوریه تی بابل ده کرت و کۆتایی به دسه لاتیی بابللیه کان و میدیا دینی.

هه خامه نشییه کان

۵۵۰ پ. ز - ۳۳۱ پ. ز.

۵۵۰ پ. ز.

زمانی پارسی کۆن (هه خامه نشی، واته نه خمینی) زۆر سوودی له زمانی ماد «وه که زمانیکی ئاینی پیرۆز» ودرگرتوه. نه خمینییه کان ته نانه ت نووسینی بزماریشیان له میدیاکانه وه ودرگرتبوو،

جگه له زا راه دینی و سیاسییه کانی میدیاییه کان، به هه مان شتیه دینی مه زادییش، که دیانه تی میدییه کان بوو، نه خمینییه کان لیتیان ودرگرتبوون.

میژوونووسه یۆنانییه کان (هیرۆدۆت و گه زنه فۆن) باسی ده که ن پارث و هه خامه نشی و ساسانییه کان هه مان ده ستووری پۆشاک و شتواری له بهر کردنی جلوه برکی میدییه کانیان به کار هتیاوه.

له پینج ستوونه کانی سه ر تابلۆکه ی (که له کی شاخی بیستوون له کرماشان) داریوش پاشای هه خامه نشی (نه خمینی) ده لێ که «ناهورامه زدا پاشایه تی داوه به نه و»، «بۆیه نه گه ر دژایه تیم بکه ن ناوها دیلتان ده که م و ناهورامه زداش نه فره تتان لی ده کات». داخواریش له و که سانه ده کات که دواى خوی دین نه م نووسینه انه ده خوینته وه و نه م نیگاران ته ماشا ده که ن، خراپیان نه که ن، نه گینا ناهورامه زدا به ره که ت له ژبانیان ده بریت.

که واته، بۆیه که مین جار له میژووی کوردستاندا نیگار و نووسین سیفه تیکی پیرۆزی پی دراوه. نه م پیرۆزییه ش راسته وخۆ به خواوه نده وه به نده: نه هورامه زدا نیگار و نووسینی خۆش ده و، به هه مان شیوه ش پاشا. نیگار و نووسین (هونه ر) لای هه خامه نشییه کان ده گاته ئاستی دین. گرتدانی هونه ر به به خت و چاره نووسی ناده میزاده وه!

که واته، لیره دویه که باهخی په پیام و رۆلی هونه ر، هه روه ها به کۆمه لایه تی کردنی هونه ر ده ست پی ده کات. جارن، راسته، هونه ر هه بووه، به لام لای هه خامه نشییه کان، رۆشنبری له باره ی هونه ر و معریفه ی هونه ر و فه لسه فه ی هونه ریش سه ره لده دات.

میژوونوسی یونانی، هیروڈوت Herodote باسی میدیا، درهنگتریش سترابون Strabon و بولیبیوس و تیتیس لیفیوس باسی هندی له و گروپه ئه تنیکییانه دهکن که درهنگتر توخمه کانی نه توهی کورد پیک دهین: Cirtei و Kyrtoi و گوردوین که پیشتر به کاردوخ ناسرابوو.

تپه پوونی فله سووف و سه روک له شکر و رتیه ری یونانسانی کون، نیکزه نه فون Exenophon له گه له ده هزار سواره یونانییه که به کوردستاندا. بۆ یه که مین جار له میژوودا له سه فه نامه که می خویدا (ئاناباز Anabase) دا ناوی کورد به Kardouque له ناو دۆکیومنتی گریکه کاندایا تو مار ده کری، بریتیییه له گیرانه وهی ئه و کاره ساته ناهه مو ارانه می که خوی و له شکره که می له کوردستاندا به سه ریان دیت و ئه و شه پو شو زانه می له ولاتی کورده کاندایا رو به پروویان ده بنه وه.

نیکزه نه فون ده لی: (کاردوخ به م شیه وه یه خوارده وه به له نگازی دوژمن ده بنه وه: زور له ناکاو دین و خویان ده خه نه ناو هی زه کانی دوژمنه وه، له هه مان کاتدا له پیشه وه شرا ریگه یان لی ده گرن، ئه مه پیش ئه وهی هیتشتا دوژمن له بلندا بییه کانیشه وه ده سه لاتیان به سه ردا گیرای). ئه م ته کنیکه می شه رکردنی کاردوخه کان ته کنیکه می به رگریکارانه یه له خاکی خویان نه که په لامارده رانه. یونانییه کانی زه مانی دیرین، واته گریکه کان Grecs، یه که م که سن هاتوونه ته کوردستان و بۆ یه که م جار کتیبیان له باره می کورد و ولاتی کورده وه نووسیوه.

نیکزه نه فون Exenophon که ده گاته ناو کاردوخه کان Cardouques ئامازه بۆ ئه وه ده کا که چه کداره یونانییه کان له ریگه می وه ریگه ری که وه قسه یان له گه ل کاردوخه کان کردووه، ده لی: (نیکزه نه فون زمانناسی که له که ل خوی برد بۆ لایان، بۆ ئه وهی شه رکه رابگریت و ناشتی به رقه رار بیتت..)

ئه م گه واهیدانه می نیکزه نه فون چه ند گریمانه یه کمان بۆ روون ده کاته وه: کاردوخه کان هه ر له و سه رده مه وه زمانیکی تابه ته می خویان هه بووه. زمانی کاردوخیه کان زمانیکی تا ئه و راده یه سه ربه خو و بلاو بووه که لای بیگانه قسه می پی بکری.

نیکزه نه فون ده لی: (خانووچه که می کاردوخه کان: رازاوه، پر بوون له هه موو جوړه قاپ و قاچا غیکه له برونز دروستکراو). به مه ده رده که وی که کاردوخه کان هه ر له و سه رده مه وه زانیویانه سوود له میتاله کان و دربگرن.

نیکزه نه فون ده لی: (کاردوخه کان، به سه ر شاخه کانه وه، کۆمه ل کۆمه ل هه ر خه ریکی ناگرکردنه وه بوون). دیارده می ناگرکردنه وه می کاردوخه کان پیوه ندی به ناگرکردنه وه می نه ورۆزی نه مرۆی کورده وه هه یه و نیشانه می هاوردگه زمی کورد و کاردوخه کانه.

نیکزه نه فون ده لی: (بیاوه کاردوخیه که، کچی که، شووی به بیاوکی خه لکی ئه و ناوه کردووه). به مه ده رده که وی که ژنخوازی لای کاردوخه کاندایا ته نیا له نیو یه که عه شیره تدا نه بووه، بگره سنووریکی فراوانی هه بووه. ئه مه ش پیشکه وتووی کاردوخه کانمان بۆ روون ده کاته وه.

نیکزه نه فون ده لی: (خانوی کاردوخه کان پر بوون له خوارده مه می و بزوی جوړا و جوړ، جوړه شه رابیکی خۆشی نه وتۆ له ناو ئه و خانوواندا هه بوو که یونانییه کان بۆ پاراستن خستیانه ناو چاله شه رابی چیمه نتوییه وه). ئه م چاله چیمه نتسو دروستکردنه له لای کاردوخه کانیشدا هه ر هه بووه: نیشانه می هه بوونی

ژبانی سیاسی

كورد له پیش ئیسلامدا

پیش ئیسلام، كورد كه بهشیکی نهتهودی نیرانی پتک دهینا، به خهتی سانسكریتی و پهلهوی دهینووسی. كاتاکانی زهردهشتیش به زمانی میدیاییهکان ههرا و نوسراوه.

محهمه تقی بهار له سبکشناسی، ل ۱۶ و ۱۳۸ دا دهلی: کۆنترین بهلگه له زمان و خهتی پهلهوییهوه مابیتهوه دوو قهوالهی مولکه له مهلبهندی ولاتی کوردهواریدا. به زمانی پهلهوی لهسهه پتستی ناسک نووسراوه و میژوووهکی دهکه پتتهوه بۆ ۱۲۰ سال پیش له دایکبوونی مهسیح. ههروهها له ههمان جیگه دا دوو قهوالهی تر دۆزراونهتهوه به خهتی یونانی، که ۱۵۰ سال پ. ز نووسراوه.

کولتوری کورد له پیش سههلهانی ئیسلامدا بریتیه له بهشتیک کولتوری پهلهوی و نهشکانی و ساسانی و پاشانیش کولتوری ماد واته میدیا (۵۵۰ پ. ز) و ههخامه نشی.

بهلگهی نووسراوی کورد و نهم ئیمپراتۆریهته ناویراوانه، هه موویان، له دواي هیرشی نهسهکهندهری مهکه دهونی کۆتاییان پێ هات.

ژبانی کولتوری

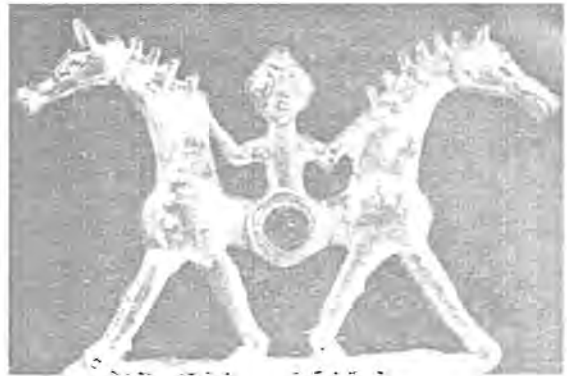
ژبانیکی شارستانی کاردۆخهکان بوود.

ئینگزه نهفۆن ناماژه بۆ نهوه دهکات که پرسه بهستن بۆ شههید و مردووان لای کاردۆخهکاندا نه ریتیکی پیروژ بوود، دهلی: (کاردۆخهکان تهرمی کوزراوهکانیان بهیهکتر سپاردهوه و قسهیان لهباردی چۆنیهتی رینگه بریتی داها توویان کرد، ههروهها دروویان بۆ گیانی مردوووهکان خویند. چۆن که له ژباندا ریز له مرۆقی هیتا و نرخمه ند دهکیریت ناوها یادی نهو مردووانهیان کردهوه).

ئینگزه نهفۆن ناماژه بۆ نهوه دهکات که کاردۆخهکان مۆسیقا و گۆرانیی تایبهتی خویمان ههبووه و به مه بهستی وره بهرز کردنهودی خویمان به کاریان هیناوه له کاتی شه پدا، دهلی: (کاردۆخهکان کاتی دیتیان پاشهنگ له لهشکره که دابراوه و ژمارهی چهکدارهکانیش یه کجار که مه، یه کسه که وتته چرینی چۆره گۆرانییهک).

جیای نروود
ناسه واری یونانییهکان

برۆنزهکانی لورستان
له سهردهمی میدیا

ئەگەر تۆ ئەم نووسین و نەخش و نیگارانی ئیترە خەراپ نەگەیت و بیانپاریزیت، ئاهورامەزدا لە پشتت دەووستیت
و خێر و بەرەكەت دەخاتە ژیانتهوه...

داریوش پاشا
كەلەكى شاخی بیستون
ستونی چوارەم

فهرمانره‌واپه‌تیی یۆنانییه‌کان له کوردستاندا

بۆ ماوه‌ی نزیکه‌ی ۵۵۷ سال

ئەسکەندەری مەكدۆنی Alexandre (۳۵۶ - ۳۲۳ پ. ز) له رۆناواوه دیت میژۆپۆتامیا و ئیرانی نەمرۆ داگیر دەكات: ئە شەری Arbeles (له گۆگامیل، نزیك شاری هەولێری نەمرۆ) له شكري داریوش پاشای هەخامەنشییەکان تێك دەشكێت، کوردستان دەكه‌وتنه ژێر دەستی یۆنانییەکان.

کوردستان، بەم شێوهیه، تا سالی (۲۲۶ م.) له ژێر کاریگه‌ریه‌تیی زمان و کولتوور و سیاسه‌تی یۆنانییەکاندا دەمێنێته‌وه؛ واته‌ نه‌ته‌وه‌ی کورد بۆ ماوه‌ی نزیکه‌ی (۵۵۷) سال له ژێر کاریگه‌ریه‌تیی کولتوور و زمان و ده‌سه‌لاتی یۆنانییەکاندا ده‌ژیت.

ئەسکەندەری گه‌وره‌ وای کرد سه‌رنجی هه‌موو دنیا بۆ کوردستان رابکێشی و ناوی «هه‌ولێر» له ئەنجامی شەری ئەربیللا Arbella بکه‌وتنه‌ ناو تابلۆکانیان و به‌لگه‌نامه هونەری و میژووییەکانی ئەوروپاوه: بناخه‌یه‌کی پته‌وی بۆ ناساندنی رۆه‌لات و کوردستان دامه‌زراند.

ئهم شه‌ره‌ یه‌که‌م سه‌رکه‌وتنی ئەوروپایه‌ به‌سه‌ر رۆه‌لاتدا، گرنگترین و دیارترین یه‌کانگیربوونه‌وه‌ی رۆئاوا و رۆه‌لاته‌ له‌ میژوودا.

۳۱۲-۲۴۷ پ. ز

بنه‌ماله‌ی سێلوجییەکان Seleucides که بنه‌ماله‌یه‌کی گریک (یۆنانی کۆن) بوون ده‌بنه‌ فهرمانره‌وای میژۆپۆتامیا و ئیرانی نەمرۆ. له‌ کۆتاییدا، شه‌ر ده‌که‌وتنه‌ نێوان فهرمانره‌وا و سێلوجیه‌- یۆنانییەکان له‌سه‌ر ده‌سه‌لات.

۵۳ ۲۰ پ. ز

کوردستان هه‌ر له‌ ژێر ده‌سه‌لاتی یۆنانییەکاندايه: شه‌ر و شه‌روشه‌ری به‌رده‌وام له‌ نێوان یۆنانییەکان و ده‌وله‌تی پارث Parthe .

فهرمانره‌واپه‌تیی یۆنانییەکان له کوردستاندا

بۆ ماوه‌ی نزیکه‌ی ۵۵۷ سال

له ۳۳۱ پ. ز. به‌ملاوه، واته‌ له‌ کاته‌وه‌ی ئەسکەندەری مەكدۆنی له شەری ئەربیللا له هه‌ولێر داریوش پاشای هه‌خامەنشی (ئەخمینی) ده‌شکێت، کوردستان له‌ ژێر ده‌سه‌لاتی یۆنانییەکاندا له کولتووری یۆنانی ئاو ده‌خواته‌وه. زمان و کولتوور و ته‌نانه‌ت فیزیکی و هونەریشمان ده‌که‌ونه‌ به‌ر زه‌بری زمان و دین و فیزیکی و کولتووری یۆنانییەوه. یۆنانییەکان به‌شیک له‌ په‌رستگا زه‌رده‌شتییەکان تێك ده‌شکێن، کولتووری خۆیان ده‌سه‌پێننه‌ سه‌ر کوردستان.

- ئەسکەندەر نووسینی خسته‌ سه‌ر خه‌ت و زمانی یۆنانی. هه‌ندیک نووسراوی که‌م نه‌بی ماونه‌ته‌وه: وه‌ک نه‌خشی سه‌ر دیواره‌کانی بێستوون و په‌یکۆلی...

یه‌کێک له سه‌رنجراکێشترین شوێنه‌وار کلتیسیای شاری (ئورفه) یه‌ که (ئیدیس) عه‌ره‌به‌کانیش پتی ده‌لێن (په‌ها). میژووی ئەو کلتیسیایه‌ که به‌ مۆزاییک و به‌ردی وینه‌ له‌سه‌ر کێشراو، دروست کراوه، ده‌به‌ته‌وه‌ سه‌ر (۲۰۰) سال پ. ز. و ده‌لێن که مزگه‌وتی الاقصی له بیت المقدس له‌سه‌ر شتوازی نه‌وی دروست کراوه. حمدالله المستوفی ل ۱۶۶ و یاقوت الحموی ۲، ل ۲۳۱ باسی ده‌که‌ن.

۸۸ و ۲۲ و ۱۲ پ. ز

پیکهاتنی

توخمه‌کانی زمانی کوردییی ئەمڕۆ

نووسینی سێ بەلگه‌نامه له‌باردی کرین و فرۆشتن له هه‌ورامان به‌ زمانیک که زۆر نزیکه له زمانی ئەمڕۆی کوردی. ئەمه مانای وایه که له سهردهمه‌وه خه‌ریکه توخمه‌کانی پیکهاتنی زمانی ئەمڕۆ سهره‌لده‌ده‌ن:

- به‌لگه‌نامه‌ی یه‌که‌می هه‌ورامان به‌ ئه‌لفابیتی نارامیه‌ که له په‌له‌وییه‌وه وه‌رگیرابوو و ته‌نانه‌ت دوا‌ی مه‌سیحیش به‌کار ده‌هات، (۲۰) وشه‌ی کوردییی ئەمڕۆی تێدایه له سالی (۱۱ - ۱۲ پ. ز) نووسراوه.

- به‌لگه‌نامه‌ی دووه‌می هه‌ورامان به‌ ئه‌لفابیتی یۆنانی بووه، له سالی (۸۸ پ. م) نووسراوه.

به‌لگه‌نامه‌ی سێیه‌میش هه‌ر به‌ ئه‌لفابیتی یۆنانیه‌، له سالی (۲۲ پ. ز) نووسراوه.

هه‌رسته‌کیان به‌ زمانیک نووسراون که پرۆفیسۆری ئینگلیز، مینس، که پسپۆری نه‌و به‌ستینه‌یه، ده‌لێ: ئەم زمانه، له‌م پارچه‌ نووسراوانه‌دا زمانی کوردییی کۆنه‌، هه‌رسته‌کیشیان له‌ژێر کاریکه‌ریه‌تی زمانی نارامی و یۆنانیدان.

د. جه‌مال ره‌شید: لیکۆلینه‌وه‌یه‌کی زمانه‌وانی له‌باردی

مێژووی ولاتی کورده‌واری

داریوش پاشا

له دایکبوونی مه سیح
و
چاخی مه سیحیه ت

نەسکەندەر لە شەهەری "نەریللا" داریووش پاشا بریندار دەکا
(تابلوێهکی سیرامیکی یۆنانیی کۆن)

شعری نهریتلا، تابلوی بهزاد

له‌دایکبوونی مه‌سیح

و

چاخی مه‌سیحییەت

- سەرتاپای کوردستان هەر لەژێر دەسەلاتی یۆنانییەکاندا یە.

- ۱ - ۲۲۵ زاینی

- سەرتاپای کوردستان هەر لەژێر دەسەلاتی یۆنانییەکاندا یە.

- لەو سەردەمەدا کە سەرتاپای کوردستان لەژێر دەسەلاتی یۆنانییەکاندا یە، بەشێکی کوردستان جوولەگە بوو، بەشەکی تر زەردەشتی بوو، بەشێکی تریش باوهری بە مەسیح هێناوه.

نزیکی پێنج سەد سالتیک، کوردستان لەژێر دەسەلات و کاریگەرەتی کولتوری یۆنانییەکاندا بوو. پەیکەر و شوێنەواره‌کانی ئەو کاریگەراییە جیای نەمرۆود جوانترین یادگارییەکانی ئەم تەئسیرەییە بەسەر هونەری پەیکەرتاشی له کوردستاندا.

ناشته‌وایی یۆنانی و کورد جیای نمرۆود

له‌دایکبوونی مه‌سیح

و

چاخی مه‌سیحییەت

تەورات و ئینجیل ناوی کورد و کوردستانیان بەشێوه‌یه‌کی راستەوخۆ نەهێناوه و هێجیان لەبارە ی رەگەزمان نەدرکاندوو، بگرە تەنیا ناوی هەندی له میرنشین و شار و شاخ و شا و رووبار و مەلەبەندەکاتی کوردستانیان هێناوه (وەکو ئارارات، جوودی، نووح، میدیا...) چەند چیرۆکیکیان لەم بارەوه بۆ گێراوینه‌تەوه.

تەموزی ۱۵۴ زاینی

بن دەيسان (ابن دیسان) له دایک و باوکێکی کورد، له شاری (رەها/ ئورفە)ی کوردستانی تورکیا له‌دایک بووه، یەکەم جار زەردەشتی پاشان بوو تە مەسیحی، ئنجا ویستووێتی هەردوو دین لەبەتەر گرتی بدار... مێژوونووس، ئەستێرەناس، نووسەرێکی ئیسرائیقی و بیرمەندێک بووه؛ هاتوو به زمانی سریانی - چونکه ئەو کاتە نووسین و زمانی زانست له کوردستان و له ناوچه‌که‌دا به زمانی سریانی و یۆنانی بووه - مێژووی پێنجسەد سالی رابردووی شارەکه‌ی خۆی (واته مێژووی پێنجسەد سالی پێش ۱۵۴ ی زاینی) نووسیوه‌تەوه. کتێبه‌کانی، له سریانییەوه کراوتەته ئینگلیزی و فەرەنسی. شەهرەستانی (که له ۱۱۵۲ مردوو) باسی کردوو.

علینقی منزوی له وتاریکیدا که (زەببھی) له سەرەتای پایزی ۱۹۷۲ له رۆژنامە‌ی (هاوکاری)دا تەرجەمه و بلاوی کردوو تەوه، لەبارە ی بیر (بن دەيسان) هوه دەلی:

«یه‌کتاناسی ئیسرائیقی سۆفییه‌کانی کوردستانی پاش ئیسلام، هەمان تیۆرییه‌کانی (بن دەيسان) ه و کاملتر.

- له سەرەلانی مەسیحییەتەوه زۆر به‌ی نووسین له کوردستاندا به ئەلفابیتی سریانی و به زمانی سریانی بوود.

دهسه لاتی ساسانییه کان

ساسانییه کان، که بنه ماله یه کی فارس بوون، له ژیر فرمانره وای (نه رده شیر) دا دهسه لات به سه ر ئیران و سه رتاپای کوردستاندا ده گرن، و ژرای دیانه تی مانئ مانع چوار سه ده له کوردستاندا به رده وام ده بن. یونانییه کان دهسه لاتیان له کوردستاندا کوتایی پی دئ.

۲۴۱ ز.

ساسانییه کان له کوردستاندا دهسه لاتدارن: له سه رده می شا شاپووری یه که می ساسانی ۲۴۱ - ۲۷۲، نه سه قه فیک به ناوی شه حلوفا، نه سه قه فی هه ولیر بووه، هه ولی داوه بۆ ریکه ستنی ژبانی مه سیحیه کانیه هه ولیر و مه لبه ندی حه دیاب. له سه رده می بارامی سته مدا (۲۷۶ - ۲۹۳) کاهینتکی بۆیان داناوه.

۳۱۰ ز.

شاپووری دووهم پاشای ساسانی باوهش بۆ مه سیحیه ت ده کانه وه له ولاتا.

- له گه ل په ییدا بوونی مه سیحیه ت، له سه رده می ساسانیدا، به ره له ستکاریه که له لایه ن مووگه کانیه زه رده شتی دژی کلتسا به ریا ده بی. هه زاران کورد له که رکوک شه هید کران، چونکه ده ستیان له زه رده شتی هه لگرتبوو که نابنی باپیرانیان بوو.

۳۴۴ ز.

کوژرانی مار یۆحه ننا که سه روکی قه شه کانیه هه ولیر بوو به ده سته پیاوکی زه رده شتی به ناوی (پیرۆز ته مشاپوور). نه مه مانای وایه دینی زه رده شتی له کوردستاندا تا نه کاته به رده وام هه بووه و ناکوکی له گه ل مه سیحیه تدا هه بووه.

۳۶۴ ز.

ناسک و راهیبه مه سیحیه کانیه روئاوا له ناوه راستی سه ده ی چواره می زاینه وه (۳۶۴ - ۳۷۸) هاتونه ته

دهسه لاتی ساسانییه کان

ساسانییه کان له سالی ۲۲۶ ی زاینیدا حوکم ده گرنه ده ست و یونانییه کان ده رده که ن، فرمانره وایه تیی کوردستان و به شیک له ره وه لاتی ناوه راست ده گرنه ده ست: دینی خه لک له وه سه رده می ساسانییه کاندا زه رده شتی و مه سیحی و مانایی و جووله که بوو.

- نیگار کیشی ئیرانی، مانئ (۲۱۵ - ۲۷۴) که له سه رده می ساسانییه کان ژیاوه، به یه کیک له یه که مین نیگار کیشه مینا تو رسته ناو داره کانیه ره وه لات ده ژمیردری. دینی (مانئ) یشی بلاو کردووه ته وه له کوردستاندا.

هونه ری سه رده می ساسانییه کان به وه ده ناسرته وه که بۆ یه که مین جار له کوردستاندا نیگار کیش له سه ر که ره سته ی تری غهیری دار و به رد و دیوار ره سم ده کات، واته هه ول ده دات تابلۆی سه ره به خو ره سم بکا. له م باره وه حوسین حوزنی موکریانی ده لی: «له عه سری پش نیسلامدا کورده کان خانویه کی تاریکیان دروست ده کرد و کونیکه چکو له بیان تیدا ده هیشه وه، پیاوکی عه کسپان وهر کرتبایه، له بهر نه و کونه یان دوور راده گرت. ره سسام له ره ژۆی نه و خانووه دا ره سمی ده خسته سه ر چتیکه مه طلوب و به قه له م خه ریکی ده بوو».

میژوونووسه موسلمانه کانیه (سه ده ی ۹ - ۱۲ ز.) باسی نه وه ده که ن که هونه ر مه نده کان ده سنووسه کانیا ن به نه خش و نیگار ده رازانده وه و له په رسه ستگا زه رده شتییه کاندا ده یانشاردنه وه.

قوناغی پش بلاو بوونه وه ی نیسلام (له سه رده می ئیمپراتورییه کانیه میدیا و ساسانی و ئاشوورییه کاندا، قوناغیکه پرشنگداری هونه ر ده نوینئ له شارستانییه تی کوردستاندا: په یکه ر و نه خش و نیگاره کانیه لو رستان، نه مروود، دیار به کر، هه مه دان، مه هاباد، تاقی بیستوون، خری که لالی، کتله کانیه قه ندیل، قه لای دیار به کر و هه ولیر... یادگاری پش بلاو بوونه وه ی دینی نیسلامن.

هه‌لبه‌ندی میژۆپۆتامیا، به‌تایبه‌تیش له کوردستاندا
بلاویبونه‌توه: له ناوچه‌کانی باشووری مووسل و دهۆک و
هه‌ولێر و هه‌کاری و دیاربهر و نوسه‌بهر.

له سهردهمی ساسانییه‌کان سکه و دراوی چۆراوجۆر له
کوردستان به‌کار هاتوو، ئه‌مه‌ش چونکه له سهردهمی
ساسانییه‌کاندا به‌شی رۆئاوای کوردستان له‌ده‌ست
رۆمییه‌کان (نسه‌کندهری مه‌کدۆنی) بووه.

سه‌عید نه‌فیسى له (میژووی شارستانییه‌تی ئێرانی)، ل
٦٥٦، ده‌لێ که له سهردهمی ساسانییه‌کاندا پارهی ئێرانی
به‌ بره‌وترین و باوهریترترین پاره‌ بووه،

زۆریه‌ی میژوونووسه‌کان له‌وه‌دا یه‌ک ده‌گرنه‌وه که له
سهردهمی ساسانییه‌کاندا، بۆ یه‌که‌مین جار تابلۆ (نیگاری
سهربه‌خۆ) به‌تایبه‌تی مینیاتۆری ناو ده‌ستنووس و کتێبان،
سهر هه‌لده‌دات.

د. چه‌مال نه‌بهر ناماژدی نه‌وه ده‌کا که پیش هاتنی
ئیسلام بۆ کوردستان، به‌شێک له نووسینه کوردیه‌کان به
خه‌تی سریانی بوونه، به‌شێکی که‌متریش به‌ خه‌تی ئه‌رمه‌نی
بوونه.

٢٧٤

له سهردهمی ساسانییه‌کان (٢٧٤ز) ناوی میریکى یه‌زیدی
هاتوو. میشتیل شوخالیی ده‌لێ که له سه‌ده‌ی ١٣ یه‌زیدی
نایینی زۆریه‌ی کورده‌کان بووه.

له به‌ندی (٢٥) ی (مه‌سحه‌فا ره‌ش) هاتوو: «پیش هاتنی
عیسا، نایینی ئیتمه‌ ناوی بته‌هرستی بوو، جووله‌که و
مه‌سیحی و موسلمان هه‌موو کات دوژمنی ئیتمه‌ بوون».

- تۆما بوا، کوردناسی فه‌ره‌نسی، ده‌لێ: له سهردهمی
ساسانییه‌کاندا کورد مووزیکی یه‌کجار به‌رزبان هه‌بووه،
ته‌نانه‌ت کاری کردۆته سهر درواستیکانیشی. له چه‌نگ
ژهنیندا ناو‌دار بوون، زۆر ناوازیان هه‌بووه.

٣١٦

مه‌سیحییه‌ت به‌که‌م جار له ناوچه‌ی هه‌دیاب (هه‌ولێری
نه‌مرۆ) بلاو بووه‌توه. هه‌ولێر تا سالی ٣١٦ ز. سێزده
ئه‌سقه‌فی هه‌بووه؛ یه‌کتیک بووه له وشه‌ش بنکه‌ گرینگه‌ی
مه‌سیحییه‌تی لێوه بلاو کراوه‌توه.

٤٠٠

ئه‌تله‌س و په‌رده و چنراو و فه‌رشه‌کانی کوردستانی ئێرانی
ئه‌و کات له ناوه‌خۆ و ده‌ره‌وه‌ی ولات خوازیری زۆری هه‌بوو
له سه‌ده‌کانی چوار و پینجی زایندا.

فه‌رش و به‌ره و هه‌موو جۆره کردیکی خوری وه‌ک جاجم
و په‌رده‌ی جۆراوجۆر تایبه‌تی کوردستان بوون و نه‌و
ناوچانه‌ پيشه‌سازیی گرینگی سهردهمی ساسانییه‌کان
بووه. - مروج الذهب، پ ١، ل ٢٥٤.

هونه‌ری کوردستان
له سهردهمی ساسانییه‌کان دا

م. ت. کاولی له (میترووی دیاریه کر) که له ۱۹۵۶ چاپ
کراوه به تورکی، دهلی که له نامه له سه دهی پینجه می
زاینیدا، ۲۷ کارکه می چین و ۳۱ کارگه می دروستکردنی
فهرش هه بووه. - ل ۲۸

۴۸۰

درهوشانه وهی ناوی دوو پهیکه رتاشی نهو سه رده مه:
(شاپوور) و (فهرمان)، نهخشه کانی تاقوه سان بهقه پالی
شاخی بیستونه وه له کرماشان، یادکاری زه مانی
ساسانییه کانی.

نهخش و نیگار و پهیکه ره هه لگۆلدر اوه کانی سه ر شاخی
بیستون کاریکه ریته هونه ری کریک - بیژدنتی و
رۆمانیان به سه رده دیاره. جگه له ئاسه وارده کانی قه سری
شیرین و بهختیاری و تاقی کیسرا هه رده ها پهیکولی (له
سلیمانی)، که له سه رده می خوسره وی دووه مدا دروست
کراون، کۆمه له یادکاریکی دیاری تری سه رده می
ساسانییه کانی. (تاقی کیسرای دروستکراوی خوسره وی
دووه م له سالی ۶۲۷ به ولوه له لایه ن دهسه لاتی ئیسلامه وه
کرایه مزگه وت).

ساسانییه کان نه کهرچی به ردیشیان بۆ داتاشین و
پهیکه رتاشی و رسم به کار دهه تینا، به لام زیاتر بایه خیان
دهدایه به کاره تینانی که چ، که دواتر نه مه وی و
عه به اساسیه کان سوودیان له م شتواژ و تهکنیکه یان وهرگرت
بۆ بنیاتانی کۆشک و مزگه وته کانیان.

- مازیار کۆرانیبیژ و گالته جارێکی خه لکی هه ولتر بووه
له سه رده می خوسره وه په روتی پاشای ساسانییه کان.

۵۵۰

له سه رده می ساسانییه کاند کتیبی (کروئۆزیای ئه ربیلا)
به پینووسی (مشیحا زیخا)ی قه شه ی هه ولتری، به زمانی
سریانی Syryaque دهنووسری؛ باسی نه وه دهکا که
به شتیکی کوردستان و زۆریه ی ناوچه کانی هه ولتر، جگه له
زه رده شتی و جووله که، مه سیحی بوونه. ئه م کتیبه
قوناخه کانی بآوبوونه وهی دینی مه سیحیه تمان بۆ رووناک

برۆنزه کانی لورستان
له سه رده می میدیا

۵۵۰

کوردستان هه ره لۆتر دهسه لاتی ساسانییه کاندایه (کاتی)
فهرمانی هه وایه تیی خوسره وی به که م نهوشیروان).

۵۷۰

له دایکبوونی محمه د(د.خ)، پیغه مبه ری موسلمانان

سالانی ۵۹۰

لایشوعیاب حه دیابی له کۆتایی سه دهی شه شه م
له دایکبووه، له هه ولتر زیاوه. له نوسه یین خۆبندوووه تی.
رێبه رێکی دینی مه سیحی بووه له هه ولتری کۆتایی سه دهی
شه شه مدا.

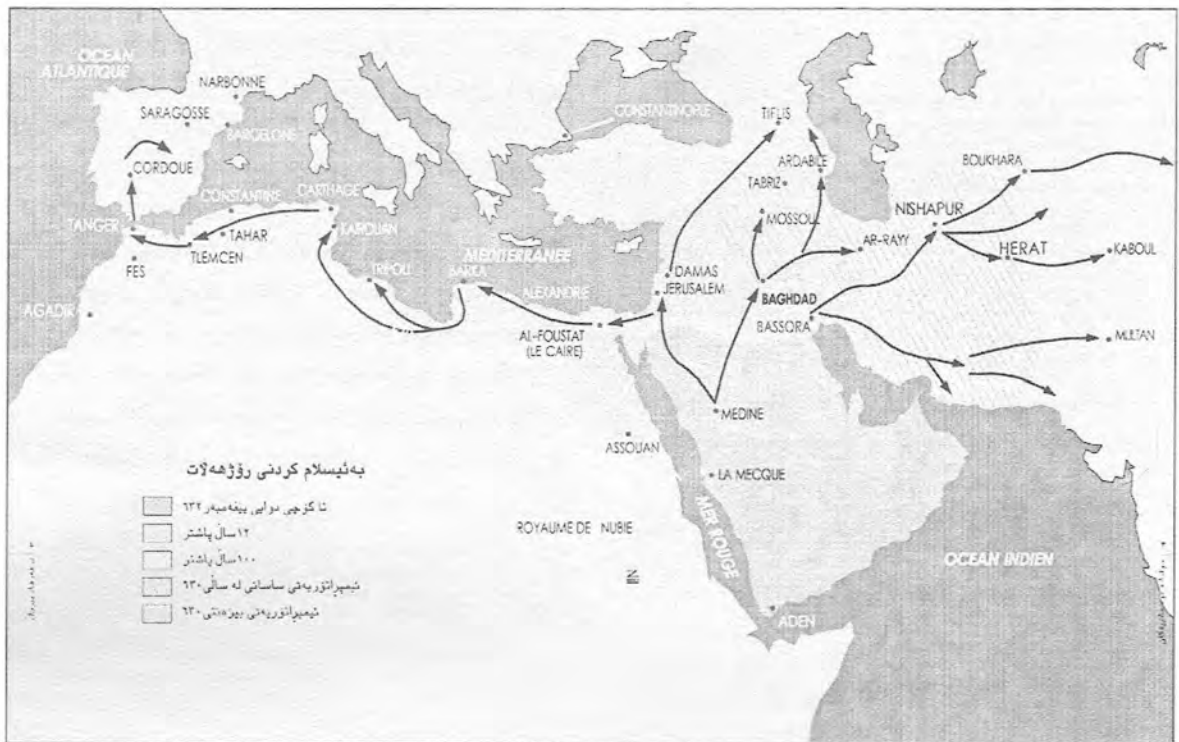

شەرى ئەرىتلا
ھونەرمەندىكى ئەلمانى لە سالانى ۱۵۰۰
لە مۇزەخانەى مېوونىخ پارىژراود.

داگیر کرانی کوردستان له لایه ن ئیسلامه وه

۶۳۴

داگیر کرانی کوردستان

له لایهن ئیسلامهوه

٦٣٤

٦٣٤ - ٦٤٤

سه‌ره‌تای هێرشێ موسڵمانه عه‌ره‌به‌کان بۆ بۆلاوکردنه‌وه‌ی دینی ئیسلامی له کوردستاندا:

عومه‌ری کورێ خه‌تاب له سه‌رده‌می خه‌لافه‌تی خۆیدا (٦٣٤ - ٦٤٤) ده‌ست ده‌کاته فتووحات له کوردستاندا. به ئیسلامکردنی کورد، به‌م شێوه‌ی خواره‌وه ده‌ست پێ ده‌کات:

- هێزی یه‌که‌م به سه‌رکردایه‌تی سه‌وه‌یای کورێ عوده‌ی، به‌ره‌ ناوچه‌ی ئورفه.

- هێزی دووهم به سه‌رکردایه‌تی (عبدالله ابن عتبان) به‌ره‌ ناوچه‌ی نوسه‌یبین.

- هێزی سێهه‌م به سه‌رکردایه‌تی عوقه‌به‌ی کورێ وه‌لید، به‌ره‌ ناوچه‌ی جه‌زیره و بۆتان.

هه‌رسێ هێزی به سه‌رکردایه‌تی عه‌یازی کورێ غه‌می بوو که له سه‌ره‌تادا بۆ ماوه‌ی مانگێک به‌ره‌نگاری و به‌ربارانی له‌شکری ئیسلامیان کرد و پاشان دوا‌ی کوشتا‌ریکی زۆر خۆیان به‌ده‌سته‌وه‌ دا.

٦٣٦ ز.

(سه‌عد ابن وقاص) به‌ فرمانی (عمر ابن خطاب) له شه‌ری (القادسیه) ده‌وله‌تی ساسانییه‌کانی تیک شکاند. ننجای له ٦٣٧ شاری جه‌له‌ولای (دوا‌ی ٨ رۆژ به‌رگری و شه‌ری خۆیناوی) داگیر کرد. پاشان له‌شکری ئیسلام گه‌یشتنه‌ شاری مه‌نده‌لی و داقوق: ئه‌وانیشیان به‌ شه‌ر کرده ئیسلام.

٦٣٧

سوپای ئیسلام به سه‌رکردایه‌تی (عبدالله ابن معتوم) مووسڵیشی داگیر کرد. (ابن الاثیر) (الکامل ٢/٥٢٤) ده‌لی: له‌و شه‌ر و تالان و سه‌رکه‌وتنه‌ی موسڵمانه‌کان به‌سه‌ر مووسڵدا هه‌ر سه‌ربازێکی عه‌ره‌بی موسڵمان سێ هه‌زار دره‌می به‌رکه‌وت.

داگیر کرانی کوردستان

له لایهن ئیسلامهوه

٦٣٤

«له پاش ده‌رکه‌وتنی ئیسلامیه‌ت، ئه‌کسه‌ری کتیبی دینی کورد و ئافه‌ستایی سووتینرا. پیتی کورده‌واری گۆرا و که‌لیماتی بێکانه تیکه‌لای به‌ زمانه‌که‌مان بوو. هه‌مسه‌تی ئه‌م دینه تازیه ته‌نریخی سه‌قافه‌تی کوردي نه‌هیشته...»

ره‌شید نه‌جیب

(ژبان)، سلێمانی: ١٩٢٨

- له دوا‌ی له‌دایکبوونی مه‌سیحه‌وه تا دوا‌ی خه‌لافه‌تی ئه‌مه‌وییه‌کانیش (سالانی ١٠٠ تا ٩٠٠ی مه‌سیحی) به‌ تاریکترین سه‌رده‌می زانیارییه‌کانمان ده‌ژمێردریت له‌باره‌ی ژبان و می‌ژووی نه‌ته‌وه‌ییان: به‌لگه‌نامه و نووسراویکی ئه‌وتۆ له‌باره‌ی ولاته‌که‌مان به‌رده‌ست ناکه‌ون. ئه‌مه له‌وانه‌یه هه‌ی ئه‌وه بێ که له‌م ماوه‌یه‌دا، به‌پیتی قۆناخ، ته‌نیا دوو می‌تۆدی نووسینه‌وه‌ی می‌ژوو زāl بووه: یه‌که‌م: دیدی مه‌سیحییانه بۆ نووسینه‌وه‌ی می‌ژووی دنیا، دووهم: دیدی ئیسلامییانه؛ ئیتر کوردیش - سه‌باره‌ت به‌وه‌ی هه‌یچیان نه‌بووه به‌ته‌واوه‌تی - بۆیه خراوه‌ته‌ ده‌ره‌وه‌ی بازنه‌کانیانه‌وه یانیش سووتینراون.

٤٨٤ - ٦٥٠ ز

بارودۆخ و رووداوه‌کانی نێوان سالانی (٤٨٤ - ٦٥٠ ز) واته رووداوه‌کانی کاتی داگیر کرانی کوردستان له‌لایهن ئیسلامه‌وه، ته‌نیا له‌ تاغه‌ ده‌سنووسێکی دانسقه‌دا باس کراون به‌ زمانی ناشووری (سریانی Syriac) که له شاری (سیرت Seert) یان (سعرت)ی کوردستانی تورکیادا پارێزراون. ئه‌م راستیه‌ش له‌م سه‌رچاوه‌یه‌دا، به‌ زمانی فه‌ره‌نسی، باسی لێ کراوه:

Catalogue des manuscrits Syriaques et arabes et arabes consacra dans la Bibliotheque episcopale de Seert.

avec notes bibliographiques, Moussul: 1905, N. 128-2.

به کوردیه‌که‌ی ده‌بێته (که‌ته‌لوگی ئه‌و ده‌سنووسه

سزای نیسلام له ژیز سرکردایه تیی عوتبه ی کوری فەرقه د - کرئ و ههولتر و شتخان و زبیار و دهۆک و زاخویان، پاش بهرگریه کی سهختی دانیشتووانی شارهکان، کرده نیسلام.. له کۆتایشدا کهرکوک.

لهشکری نیسلام ناوچه چیاپییهکانی میدیایان ورده ورده و بهناڕهحهتی گرتووه، ئەمەش تەنیا له بهر سهختیی شوینه که نه بوو، بگره به هۆی به رهه لستی توندوتیژی دانیشتووانه که یه وه بوو.

ناوچه ی شاره زوور به رهنگاری کوشتاریکی بی وینه ی نیسلامهکان (به سهرکردایه تیی عومه ری کوری عه زه ی کوری قهیس) دهکات: نایه وی بیته نیسلام. پاشان لهشکری نیسلام شالۆژیکی تری دهکاته سه ر به سهرکردایه تیی عوتبه ی کوری فەرقه د، له ئەنجامدا شاره زوور دوا ی بهرگری و قوربانیه کی بی هاوتا، خۆی به دهسته وه ددات و ده بیته موسلمان.

دوا یین شه ری بهرگریکاری ساسانییهکان، شه ری نه هاوهند، دژ به موسلمانه عه ره بهکان.

شاری دیار به کر و مار دین و نه رزن، پاش ریکه وتن له که ل دانیشتووانی شارهکان و سه پاندنی باجی جزیه به سه ریاندا به خه لافه تی راشدی نیسلامه وه گری دران.

له سه رده می عوسمانی کوری عه فانی ستییه مین خه لیفه ی راشدی، ده سه لاتی نیسلام ناوچه ی جه زیره و بو تانی ته عریب کرد و هۆزهکانی رابه و قهیس و ئەسه دی هینانه نه وی. (البلاذری: فتوح البلدان/ ۱/ ۲۱۱ و ۲۱۹).

- له ۶۴۵ ناوچه ی موکریان دژ به ده سه لاتی وه لیدی

سریانی و عه ره بییه کۆنانه ی که له کتیبخانه ی سیرت داندراون، تیبینی به ند کراون. مووسل: ۱۹۰۵، ژماره: ۲ - (۱۲۸).

واته: له کتیبخانه ی مووسل که ته لۆگیک هه یه ناماژه ی به وه داوه که کۆمه له ده سنووستیکی سریانی، به زمان و ئەلفابیتی سریانی، له کتیبخانه ی (سیرت) هه ن باسی کوردستانی سالانی (۴۸۴ - ۶۵۰ ز) ده که ن.

هه ره ها ئەم سه رچاوه یه ش، هه مان راستی دوویات ده کاته وه:

Notice sur les manuscrits Syriaques et arabes de l'Archeveque Chaldeen de Diarbekir. in (Journal Asiatique. Sept.-Oct. 1907. P. 409).

کۆاری (ژورنال نازیاتیک، که له مانگی سێپته مه به ر ئۆکتۆبه ری ۱۹۰۷ له پاریس بلاو کراوه ته وه، ناماژه ی به مه داوه که کۆمه له ده سنووستیکی سریانی، له کتیبخانه ی کلدانیهکانی (دیار به کر) هه ن، به زمان و ئەلفابیتی سریانی، باس له کوردستانی سالانی (۴۸۴ - ۶۵۰ ز) ده که ن.

ئەم دوو ده سنوو سانه ئەوه پروون ده که نه وه که له و سالانه دا نووسینی کوردان له مه لبه ندهکانی کوردستاندا به زمانی سریانی بووه. ئەو راستیه ده سه لیتن که له سه ره تای بلاو بوونه وه ی دینی نیسلام له کوردستاندا، نووسین و خوێندنه وه و ئەلفابیتی نووسین له ناوچهکانی کوردستانی عێراق و تورکیادا به زمان و ئەلفابیتی سریانی (ناشووری Syriac) بووه. ئەمه جگه له وه ی که له و مه لبه نده ناو براوانه دا، له کاتی سه ره تای بلاو بوونه وه ی دینی نیسلامدا ناشووری و کلدانی (ژاکۆبی و نه ستۆری) ژیاون.

ئەم تیبینی و زانیاریانەم لەم سه رچاوه یه وه ده ست که وتوو، که کلله که ی له کتیبخانه ی لانگز له پاریس ئەمه یه « CDP. 20 »:

Addai SCHER: Histoire Nestorien. Chronique de Seert. Archeveque Chaldeen de Kurdistan. Paris: Juin: 1909.

نووسین به زمانی سریانی (ناشووری Syriac) و به

کورپی عوقبه‌ی تہبی موعیط راہ‌رین و چہند ہیرشیکی
سہختیان کردہ سہر سویای موسلمان: بہ لام
سہرکوتکرانہ‌وہ. (ابن الاثیر: الکامل/۳/۸۲).

۶۴۹ - ۶۵۰

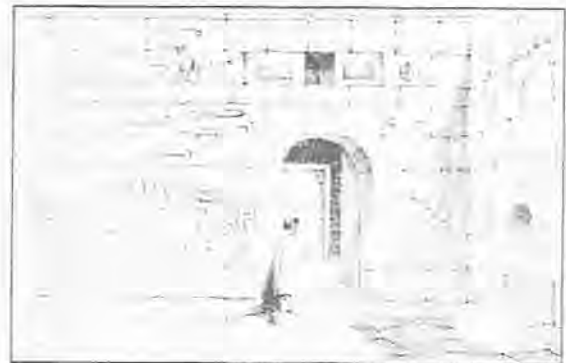
لہ سہرردمی خہلیفایہ‌تبی عوسماندا راہ‌رینگی گہورہی
کورڈ ہہ لگیرساود. فہرمانرہ‌وای شاری بہ سرا بانگہ‌شہی
جیہادی بۆ کچکردنہ‌وہی نہم راہ‌رینہ کردوود.

۶۵۱

ئیمپراتوری ساسانی فارس بہ تہ‌واوہتی تیک شکا. نیران
و سہرتاپای کوردستان کہوتہ ژیر دەستی عہرہ بہ
موسلمانہ‌کان.

نہلفایبی سریانی لہ یکہمین سہدہکانی زاینیدا واتہ لہ
ماوہی سالانی لہ دایکبوونی حہزردتی مہسیحہ‌وہ تا
سالانی (۶۰۰)، کریمانہ‌یہکی ہیند بہ ہیزدہ و ہیندہ لہ
راستی دەچی، کہ من بہ تہ‌واوہتی باوہرم پتی ہہیہ وا
بووینت. جگہ لہم بہ لگانہی سہرہوہ، بہ لگہیہکی تریش بۆ
سہلمانندی نہم راستییہ دەہتیمہ‌وہ، ئہویش کتیبہ
ناوادرگہی میژوونووسی موسلمان (الفارقی)یہ، احمد بن
یوسف الارزق الفارقی (۱۱۱۷ - ۱۱۸۱)، کہ بہ بنہجہ
کوردی دیارہ‌کرییہ و لہ (۱۱۷۶ ز) کتیبی (تاریخ
الفارقی)ی نووسیوہ کہ برتییہ لہ میژووی دەولتہی
دوستہکی کہ پایتہختیان لہ (میافارقین)ی نیزیک
دیارہ‌کریوہ و عہرہ پتی دلین (الدولة المروانية) و
تہمنی دەولتہکەش (۱۰۴) سال بوود. کتیبہکەہی (احمد
بن یوسف الارزق الفارقی) (تاریخ الفارقی، تحقیق و
تقدیم: د. بدوی عوض، القاہرہ: ۱۹۵۹) کراوہتہ کوردیش
(میژووی میافارقین و نامہد، وەرگێرانی: د. قادر محەمەد
پشدری و ئاکۆ بورہان، دہزگای وەرگێران، ہولیر:
۲۰۰۷). لہو کتیبہ ناوبراوی (الفارقی)دا، نووسہر
ناماژہی بہمہ داوہ کہ زانیاریہکانی نپوئہو کتیبہ
نووسراوہی خۆی لہ پرتووکیکی سریانی وەرگرتوہ بہ
ناونیشانی (التشعیث) کہ لہ پەرستگای مہسیحی
شایانہی شاری میافارقین پاریزراو بووہ و (الفارقی)
بہاوکارییہکیک لہ قہشہکانی ئہو پەرستگایہ لہ زمانی
سریانییہوہ کردووہتی بہ عہرہبی.

نہم بہ لگہیہش دیسان ئہوہ دەسەلینتی کہ لہو زہمانہدا
لہو ناوچہ دیارکراوانہدا نووسین بہ زمانی سریانی
رہواجی ہہبووہ و میژوونووسہکان، نہک ہەر زمانی
سریانییان زانیوہ، بگرہ پشتیشیان پی بہستووہ و بۆ
نووسینی کتیب - وەک (الفارقی) باسی دەکا-
تەرچہمیشیان کردوود.

لالش

پەرستگای یەزیدیہکان

٦٥١

سه‌رهه‌آدانی تیکستیکی نووسراو، پارچه چهرمیگه له شاره‌زور دۆزراوده‌توه به زمان و خه‌تی په‌مله‌وی که له زمانی کوردیی نه‌مرۆوه زۆر نزیکه، باس له هیرشی موسلمانانه عاره‌به‌کان ده‌کات بۆ سه‌ر ناتشه‌گه‌ده‌ی کورده‌کان که دینی زه‌رده‌شتیان هه‌بووه.

ملک الشعراء ی فارس (بهار) له ١٣١٦ی هه‌تاویدا له کۆزای هه‌تاو بلاوی کردۆته‌وه. هه‌روه‌ها ره‌شد یاسه‌می: کورد و پێوه‌ندییه ره‌گه‌زییه‌کانی، ل ١١١، له‌که‌ل ح. ح. موکریانیش له (کوردستانی موکریان) له ل ٣٤ و ١٣٣ یاسیان کردووه:

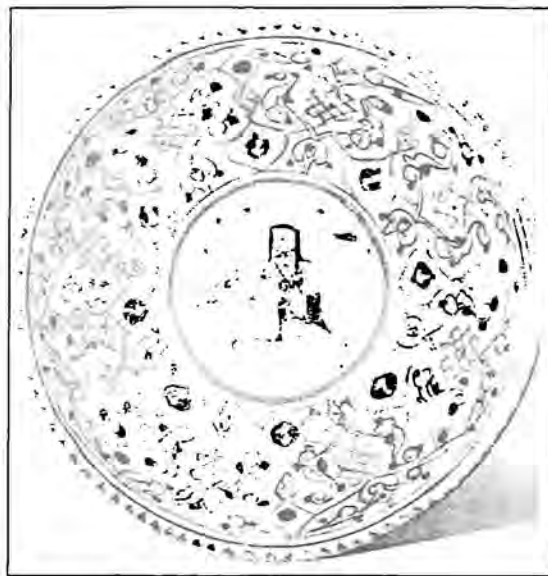
هورمزگان په‌مان، ناتیران کۆزان
ویشان شارده‌وه که‌فره‌که‌فره‌کان
زوکرنه‌ عه‌ره‌ب کوردی نه‌ خاپوور
که‌نانه‌ پاله‌ مه‌ش شاره‌زور
ژن و که‌نیکان وه‌ دیل په‌شینان
مه‌رد نازا، تلین ژروی هه‌وی نان
ره‌وشی زه‌ردوشت مایه‌وه‌ بی ده‌س
به‌زیکا ناکا هورمز وه‌ هیج که‌س

واته:

هورمزگه‌ ویران کرا، ناگره‌کان کۆژیندرانه‌وه، که‌ورده‌ی گه‌وران خۆی شارده‌وه، عه‌ره‌بی زۆردار گونده‌کانی تا شاره‌زور ویران کرد، ژن و کیژ به‌ دیل گیران، نازاکان له‌ خۆتی خۆیان گه‌وزین، دینی زه‌رده‌شت بی‌ خاوه‌ن مایه‌وه، ناهورامه‌زدا ره‌حم به‌ که‌س ناکا.»

کاتی ئیسلام هات، زمانی عه‌ره‌بی و کولتوری ئیسلامی به‌سه‌ر هه‌موو نه‌ته‌وه‌یه‌کدا فه‌رز کرد و «هه‌موو میله‌تانی یه‌کسان کرد»: «و جعلناکم شعوباً و قبائل لتتعارقوا ان اکرمکم عند الله اتقاکم».

ئه‌م یه‌کخه‌تی و یه‌ککولتوری و یه‌که‌زمانییه‌ به‌دریژایی سه‌رده‌می چوار خه‌لیفه‌که‌ش هه‌ر یه‌رده‌وام بوو. به‌لام نه‌مه‌وییه‌کان کاتی هاتنه‌ سه‌ر حوکم، له‌م ده‌ستوره‌ لایان دا و که‌وتنه‌ ره‌گه‌زیه‌رستی: به‌ چاوی سووکه‌وه ته‌ماشای

سینییه‌کی ساسانی
له‌ کوردستان دۆزراوده‌توه

فهرمانه‌ه‌وایه‌تیی "ئه‌مه‌وییه‌کان"

له کوردستاندا

له ماوه‌ی سه‌رده‌می خه‌لافه‌تی ئه‌مه‌وییه‌کاندا زۆربه‌ی کورد ورده ورده ده‌چنه ژێر ئالای ئیسلامه‌وه، خزمه‌تی شارستانییه‌تی نیسلام ده‌کن.

٧٥٠ - ٦٦١

زنجیره‌یه‌ک راپه‌ڕینی کورد دژی ئه‌مه‌وییه‌کان.

دوای سه‌ر هه‌ڵدان و بلاویونه‌وه‌ی دینی ئیسلام میژووونوسانی عه‌ره‌ب و موسلمان، به‌هه‌مان شتیه‌وه، نه‌وانیش نه‌ک ریتیازی نه‌توهه Nation، بگه‌ر ریتیازی دین (ئایینی ئیسلامیان) بۆ نووسینه‌وه‌ی ژبان میژووی گه‌لان په‌یره‌وی کرد، هه‌موو موسلمانان، به‌بێ جیاوازیکردنی زمان و ره‌گه‌ز به (ئوممه‌ت/ الامه) ئیو نرابوون. هیچ نه‌توه‌یه‌ک، نه‌مازه کورد، بام زمان و ره‌گه‌زیشی جیاواز بێت، به‌لام بقی نه‌بوو له سنوورێکی ئیداریی دابراودا خۆی له ئیمپراتۆریه‌ت و «ئومه‌تی ئیسلام» جیا بکاته‌وه؛ ئه‌و ئیمپراتۆریه‌ته ئیسلامیه‌ رێگه‌ی نه‌ده‌دایه ده‌وله‌تێکی سه‌ره‌خۆ بۆ خۆی دابه‌زرینی. هه‌ر بۆیه‌ش ده‌بینین بۆ نمونه له سه‌رده‌می خه‌لافه‌تی عومه‌ردا (٦٣٤ی زاینی) به‌شتیکی فراوانی و لاتی کوردنشین لکینرابوو هه‌ریمی نازه‌ربایجان، به‌شه‌که‌ی تریشی به‌ناوی ئیقلمی (جه‌زیره) ناوزه‌د کرابوو.

هه‌مان ئه‌م جه‌وره دابه‌شکردنه ئیداری- جوگرافییه‌ی کوردستان، له سه‌رده‌می ئه‌مه‌وییه‌کان (٦٦١-٧٥٠) ته‌نانه‌ت تا کۆتایی سه‌رده‌می عه‌باسیه‌کانیش (٧٥٠-١٢٥٨) وه‌ک خۆی مابوووه؛ واته له‌ژێر ناوی (نازه‌ربایجان) و (جه‌زیره) و (عیراقی عه‌جه‌م) و (عیراقی عه‌ره‌ب) و (جیبال).

به‌دریژایی میژووی ئیسلام تا ده‌مه‌ده‌می کۆتایی ده‌سه‌لاتی عه‌باسیه‌کانیش (٧٥٠-١٢٥٨) هیچ یه‌که‌یه‌کی ئیداری (وحده اداریه) به‌ناوی «کوردستان» له میژووی سیاسی ئیسلامدا و له‌سه‌ر نه‌خشه‌ی جوگرافیای سیاسی رۆه‌لاتدا بوونی نه‌بووه.

فهرمانه‌ه‌وایه‌تیی "ئه‌مه‌وییه‌کان"

له کوردستاندا

ئه‌مه‌وییه‌کان کاتی هاتنه سه‌ر حوکم که‌وته‌نه ره‌گه‌زه‌په‌رستی: به‌چاوی سووکه‌وه ته‌ماشای نه‌توه‌کانی غه‌یری عه‌ره‌بیان ده‌کرد، پتیان ده‌کوئن «موالی». به‌م شتیه‌وه، له ئه‌نجامی دزایه‌تیکردنی میله‌تانی غه‌یری عه‌ره‌ب له‌لایه‌ن ئه‌مه‌وییه‌کانه‌وه «شعووبیه‌ت» سه‌ری هه‌ڵدا. ئه‌م به‌چاوی سووک سه‌یرکردنه میله‌تانی غه‌یری عه‌ره‌ب ته‌نانه‌ت تا سه‌رده‌می عه‌باسیه‌کانیش هه‌ر تا راده‌یه‌ک به‌رده‌وام بوو. (عبدالرحمن بن مستخلف)، شاعیریکی ئه‌و سه‌رده‌مه، له ده‌وره‌ی سالی ١٢٢٩دا، به‌م شتیه‌وه کالته به‌کولتوری کورد و ناگردانه زه‌رده‌شتیه‌کانی شاری هه‌لیتر ده‌کات:

اريل دارالفسق حقا، فلا
يعتمد العاقل تعزیزها
لوم یکن دار فسوق لما
اصبح بیت النار دهلیزها

یاقوت الحموی:

معجم البلدان، ج ٢، ل ٥٢٢

٧٥٠ - ٧٤٣

مۆسیقاژهنی کورد، ئیبراهیم کوری ماهان کوری به‌همه‌ن (الموصلی)؛ یه‌کێک له ناوادرترین گۆرانیبێژه‌کانی سه‌رده‌می ئه‌مه‌وی له ده‌وره‌ی (٧٠٦-٧٤٣ ز.)، خزمه‌تێکی گه‌وره‌ی مۆسیقا و گۆرانی ئیسلام و عه‌ره‌ب ده‌کات: یه‌که‌مین کۆنستراکاتواری ئیسلامی دادمه‌زرتینی، پاشان کوره‌که‌ی، ئیسه‌حاق، په‌ره‌ی پتی ده‌دا. شاگردده‌کیشی «زه‌ریاب» که‌ نه‌ویش هه‌ر کورد بووه، ئه‌م هونه‌ره‌ شارستانییه‌ ده‌که‌یه‌نێته «قورتوبه» و «مه‌غریب» و «ئیسپانیا». (الحصري) له (جمع الجواهر في الملح و النوادر) باسی کردوووه.

دووسه‌د سال پاش داهاونی ئیسلام ورده ورده

۶۹۴ - ۷۱۴

کورډ یارمه‌تیی چه‌جایی سه‌قه‌فییان داوه بۆ له‌ناوبردنی بزووتنه‌وه‌ی خاریجیییه‌کان به سه‌رۆکایه‌تییه‌ی موتریقی کورپی نه‌لموغه‌یری:

زۆر کار نه‌رهب که‌ردنه خاپوور
کوناو پالایی هه‌تا شاره‌زوور
شن و که‌نیکان وه‌دیل به شینا
می‌ت‌رد نازاتلی وه‌رووی هوینا
ره‌وشت زه‌رتوشتره مانه‌وه بی‌دهس
به‌زه‌یتکا نیکا هۆرمز وه هیچ که‌س

۷۲۷

طیمناوسی که‌وره، پاتریارکیکی ناوداری مه‌سیحیییه‌کان (نه‌ستۆرییه‌کان) بووه، له هه‌ولتیر له‌دایک بووه (۷۲۷ - ۷۲۸ م). له سه‌رده‌می عه‌باسیدا له هه‌ولتیر هه‌ولی ناشتی نیوان مه‌سیحیییه‌ت و ئیسلامی داوه.

۷۴۴ - ۷۵۰

له ده‌وری دوا خه‌لیقه‌ی نه‌مه‌وی، مه‌روانی دووهم که‌ له دایکه‌وه کورد بوو و ماوه‌یه‌ک فه‌رمانه‌وای ناوچه کوردنشینه‌کان بوو ۷۴۴ - ۷۵۰. جموجۆلی کورد دژ به فه‌رمانه‌وایه‌تییه‌ی نه‌مه‌وی.

۷۴۷

له می‌ترکی مه‌روه راپه‌رینتیک به سه‌رۆکایه‌تییه‌ی نه‌بوموسلیمی خۆراسانی هه‌لبوو، ناوچه کوردنشینه‌کانیشی کرت‌وه. نه‌مه‌وییه‌کان له شاره‌زووردا شکان.

خه‌ته‌کانی ولاتی نیران - که پاشماوه‌ی خه‌ته‌کانی رۆمانی و یونانی بوون - له‌ناوچوون و که‌وتنه سه‌ر نووسین به خه‌تی عه‌ره‌بی، ته‌نیا شیوه‌ خه‌تی سووریانی مایه‌وه که به‌کار ده‌هات.

۷۴۰ - ۸۱۰

ئیسحاق کوزی نییراهیم کوزی ماهان کوزی به‌همه‌ن (الموصلي)، یه‌کتیک له ناودارترین گۆزانیبیت‌ه‌کانی سه‌رده‌می عه‌باسی له ده‌روبه‌ری (۷۴۰ - ۸۱۰). له یه‌کتیک له شاگرده‌کانی لای باوکی خۆیه‌وه، به ناوی (زلزله‌ل) فتری عوود بووه، له (ئاتکه‌ی کچی (شه‌زا) وه فتری گۆزانی بووه. له هه‌شتا سالی مردووه. (الحصري) له (جمع الجواهر في الملح و النوادر) باسی کردووه.

سه‌رده‌می عه‌باسیییه‌کان

۱۳۵۸ - ۷۵۰

سەردەمی خەلافەتی عەباسی

لە کوردستاندا

خەلافەتی عەباسییەکان، کە لە سەدەدی دەیەم بەملاوە دەسەلاتیان بەرەو کزی دەروا، رینگە خۆش دەکا کە چەند عیرنشینیکی کوردی دروست بین.

لە سەردەمی خەلافەتی عەباسیدا، سەبارەت بەو عەباسییەکان پشتیان بە غەیرە عەرەب بەستبوو، هەولیان دا ئیعتبارتیک بۆ ئەتەوهکانی غەیرە عەرەب بگێرنەوێ. بەلام لەگەڵ ئەمەشدا لە سەردەمی عەباسییەکاندا دوو بەرە دروست بوون: بەرەدی عەرەب و بەرەدی غەیرە عەرەب. تورکەکانی غەزەنوی و سەلجوقی وایان بە باش زانی کە خۆیان بدەنە پال عەرەب.

۷۵۴

ئەبو موسلیمی خۆراسانیی کورد لایەنگیری عەباسییەکان دەکات و کورد رادەکێشیتە ژێر چەتری خەلافەتی عەباسی.

سالانی ۸۰۰

- بزووتنەوێ سیاسی - نایینی حورەمییهکان لە ناوچەیی جیبال و کوردنشینەکاندا.

- بەشداریکردنی کورد بە سەرۆکایەتی جەعفەر کوری حەمید ئەلکوردی کە فەرمانرەوایی ناوچەییەکی سووریا بوو، لە بزووتنەوێ قەرەمەتییهکاندا.

۸۳۸

راپەڕینیکی گەورەیی کوردان لە شارێ مووسل بە سەرۆکایەتی جەعفەر کوری فەهەرجهس دژی عەباسییەکان کە تا ۸۴۰ درێژەیی کێشا.

۸۴۰

- خەلیفە موعتەسەمی عەباسی هیزتکی کەوردی تورکەکانی

۱۳۵۸ - ۷۵۰

سەردەمی خەلافەتی عەباسی

لە کوردستاندا

زەریاب (واتە ئەو کەسەیی زێر دەدۆزیتەوێ) گۆرانبیژ و مۆسیقاژەنیکی کورد بوو (بەغدا ۷۸۹ - قورتوبە ۸۵۷)، کوری حەسەن کوری عەلی کوری نافیع، لە کاتی گەنجیتیدا سەری خۆی هەلگرت چوو بەغدا و لەوێ بوو شاگردی (نیسحاق الموصلي)، تا وای لێ هات لە دیوێخانێ هاروونە رەشید گۆزانی بلیت و مۆسیقا بژەنیت و شۆرەتیکێ مەزن پەیدا بکا. ئەمە مامۆستاکی خۆی تووشی حەسوودی کرد، زەریاب (بەغدا ۷۸۹ - قورتوبە ۸۵۷) بۆیە ناچار بوو سەری خۆی هەلبگریت و بچیتە ئەندەلووس، کە ئەو کاتە عەبدولرحمانی دوویم خەلیفەیی ئەوێ بوو. خەلیفەیی ئەوێ سەرسامی دەنگ و مۆسیقاکی، رینگەیی پێی دا یەکەمین قوتابخانەیی گۆزانی و مۆسیقا لەوێ بکاتەوێ. مێژوونووسەکان دەلێن: زەریاب (بەغدا ۷۸۹ - قورتوبە ۸۵۷) مودەششەحانی ئەندەلووسی داھێناوێ، کە لە پرووی سیستەمی قافییەوێ دەقاونەق لە حەیرانی دەشتی هەولێر دەچێ. هەر ئەویش پێنجەمین ژێی بۆ عەسود زیاد کردووێ، جگە لە داھێنانی چەند مەقامیک کە پێشتر نەبوونە. هەندێ مێژوونووس رایان وایە کە هەر ئەویش مۆسیقای فلامینکۆی دامەزراندووێ. زەریاب لە قورتوبە لە سالێ ۸۵۷ کۆچی دوایی کردووێ (هەندێ سەرچاوەش دەلێن لە ۸۴۵ مردووێ).

سالانی ۸۰۰

لە سەدەدی سێیەمی کۆچییهوێ (لە سەدەدی نۆیەمی مەسیحی بەملاوێ) هەندیک لەو ئەتەوێ غەیرە عەرەبانەیی لەژێر دەسەلاتی ئیسلام و لەژێر کاریگەریی زمانی عەرەبیدا دەژیان، ورده ورده کەوتنەوێ سەر نووسین بە زمانی خۆیان، لەوانە: زمانی فارسی کە هەنگاوی کەورەیی هەلنا. دواتریش، زمانی تورکی، کە لە هەوارە کۆنەکی رۆمانییەکاندا سەری هەلداوو، بەهەمان خەتی عەرەبی

ژبانی سیاسی

به سه‌رۆکایه‌تی ئایناخ دژ به کورد به‌گه‌رخست: یه‌که‌مین پیکدادانی تورک و کورد له میژوویدا. راپه‌رینه‌که کپ ده‌بیته‌وه.

- جه‌عفه‌ر سه‌رۆکی هۆزی دونبه‌لیی کورد سه‌رکردایه‌تی راپه‌رینه‌کی شاری مووسل ده‌کات دژی خه‌لیفه‌ موعته‌سه‌م.

۸۸۰

عه‌لی کوری داودی هه‌زارمێردی که کورد بوو فه‌رمانه‌روایه‌تی مووسلی ده‌کرد.

۸۹۳

له ئه‌نجامی جموجۆلی کورده‌کان، خه‌لیفه‌ی عه‌باسی، ناچار بووه کوردیک (عه‌لی کوری داود کوری روخزادی کوردی) بکاته فه‌رمانه‌روای مووسل. عه‌ره‌ب به‌مه‌ نیگه‌ران ده‌بن و له دوو دێر شیعردا رهنگ ده‌داته‌وه: «مووسل له‌ژێر چنگی کورداندا ریسوا بووه».

۹۲۹-۱۰۰۴

له سه‌رده‌می ده‌سه‌لاتی عه‌باسیه‌کاندا: میرنشینی کورده هه‌مدانییه‌کان له ناوچه‌ی جه‌زیره و سووریا.

۹۵۱-۱۱۷۴

میرنشینی کورده شه‌ددادییه‌کان له (گه‌نجه‌ی رۆئاوای باکوری کوردستاندا).

۹۵۹-۱۰۱۵

میرنشینی کورده هه‌سنه‌وییه‌کان له باشووری کوردستاندا.

۹۶۱

قه‌لای به‌تلیس و (سیرت) له‌لایه‌ن میری دۆسته‌کییه‌وه له سالی (۹۶۱) دروست کراوه.

۹۹۰-۱۰۹۶

میرنشینی کورده مه‌روه‌ندییه‌کان (ده‌وله‌تی دۆسته‌کی) که

ژبانی کولتوری

په‌ره‌ی سه‌ند و بلاویۆوه.

به‌لام زمانی کوردی، پێ ده‌چێ، قه‌ده‌خه‌کراو، له هه‌یج به‌ستینه‌یکدا به‌کار نه‌هاتبیت: نووسه‌ر و میره‌ کورده‌کان هه‌ر به‌ عه‌ره‌بی نووسیویانه و خزمه‌تی نیسلامیان کردووه.

۸۷۷-۹۲۹

ئه‌ستیره‌ناسی کورد، (ابو عبدالله محمد) چارمونه‌جی مه‌رانی.

۸۷۸-۹۶۲

نیگارکێشی کوردی خه‌لکی سندی، نه‌بو به‌کر مه‌مه‌د کوری داود.

۸۷۹

(احمد داود ابو الحنیفة الدینوری) (زانایه‌کی کورده، له سنه له‌دایک بووه و سالی ۸۹۵ مردووه)، کتیبکی نووسیوه به‌ ناوینیشانی (کتاب الاخبار الطوال) که باسی ئیرانی سه‌رده‌می ئه‌سکه‌ندهری مه‌قدونی ده‌کات تا ناوه‌راستی سه‌ده‌ی نۆیه‌م.

۸۹۳

ابن خرداذبه له کتیبی (اللهو و الملاهی) باسی مۆسیقا و گۆزانیی کوردی ده‌کا.

۹۰۰

نووسه‌ری سه‌ده‌ی ده‌یه‌م، نه‌لته‌ننوخ، ناوی (لسان الاکرادی) هه‌تاوه. ئه‌مه‌ مانای وایه که پێش سالی ۹۰۰، زمانیک به‌ ناوی (زمانی کوردی) ته‌نانه‌ت لای عه‌ره‌ب و دراوستیکانی تریشمان دانی پێدا هاتووه و هه‌بووه.

- (ابن وحشیه‌ النبئی) ۲۲۴-۲۴۶ی کۆچیدا، له کتیبی (شوق المستهام في معرفة رموز الاقلام) له ۳۱۲ی کۆچیدا ده‌لێ: (من له شاری به‌غدا چاوم به‌ سێ به‌رگ کتیبی کوردی کهوت که به‌ خه‌تی ماسیی سوراتی نووسرا بوون و ئیستاش له شام دوو به‌رگ له‌و کتیبانه‌م له‌لایه‌ که یه‌کتیکیان باسی په‌روه‌رده‌کردن و چه‌قاندنی دارخورما ده‌کات و نه‌وی

ژبانی سیاسی

بایتهختیان له (میا فاروقین) نیتزیک دیاربهکر بوو. (أحمد بن یوسف الارزق الفاروقی) (۱۱۱۷-۱۱۸۱)، له دایکبوی (میافاروقین) یهکه مین میژوونوسی کورده که له (۱۱۷۶) به زمانی عهدهبی له (تاریخ الفاروقی)، رووداوهکانی دهولتهتی دۆستهکی نووسیوهتهوه. دیاربهکر و بهتلیس و نوسهیبین و وان و ئهلعیزیه لهژیر دسهلاتی میرانی ئهوه دهولتهته کوردیهه دا بوونه که عهدهب پیتی دهلتین (الدولة المروانیه) و پاشان بهدهستی تورکه سهلجووقیهکان لهناوچوو. سالی (۹۸۹ ز) میر باد میری دهولتهتی دۆستهکی بووه. دوا میریشیان ناوی (ناصر الدولة ۱۰۸۰-۱۰۸۶) بووه که به شهویتری و جارییه و کهنیزهک و رابواردنهکانیهوه، زۆر ناودار بووه.

ژبانی کولتوری

تریان لهبابته دۆزینهوهی ئاوه له جیگههی وشک و بی ئاودا. ئهز ئهوه دوو کتیبهه وهرگتیرایه سهه عهدهبی. (۰) - له سهردهمی دهولتهتی دۆستهکی (۹۹۰-۱۰۹۶) واته مهروهندییهکان (۲۷۲-۴۷۸ ی کۆچی) له ناوچهی دیاربهکر و جهزیرهه دایهخ به کۆرانی و موسیقای کوردی دراوه.

۱۰۱۰ - ۹۳۵

بلاو بوونهوهی یهکهه تیکستی شیعی کوردی: بهرهمهکانی شاعیری کورد بابا تاهیری همهدانی (۹۳۵-۱۰۱۰) به زاراوهی لوری: یهکهه زمانی ستانداری کوردی. (ذبیح الله صفا) له (تاریخ ادبیات در ایران) دهلتی: بابا تاهیر کورد بووه و زاراوهی لوری زاراوهیهکی کوردیهه.

۱۰۹۶ - ۹۹۰

له سهردهمی میرهکانی دهولتهتی دۆستهکی، نهک ههراو و شکار، بگره خۆ سهرخۆشکردن و مهجلیسی خواردنهوه و گۆرانی و شهویتری و رابواردنی ناو سهههمسهراکان و سترانگوتنی ژنان به عوود لیدان و سهماوه... زۆر گهرم بووه.

- له کاتی دهولتهتی دۆستهکیدا باس له پارهیهک به ناوی (ئههمانۆس) کراوه. (الفاروقی) له ل (۹۳) ی کوردیههکه باسی دهکا.

(فخر الدولة) که دوو سال میری دهولتهتی دۆستهکی بووه، (ابن الفاروقی) دهلتی: «له سالی ۱۰۸۷ (فخرالدولة) دیری عیبادی کردبووه مزگهوت، بهلام مهسیحیانی میافاروقین سی ههزار دیناری ئههمانۆسیان پتی دا و کردیهوه دیر».

(ابن الفاروقی) دهلتی: «له سالی ۱۰۸۸ سولتان مهلیکشا مووسلی لهژیر دهستی میر ئیبراهیم قورهیش هینایه دهرهوه و دایه دهست (عمید الملك) (عمید ابو علی) که به چاکترین شیواز خهلیکی بهرتوه دهبرد... دادوهر و چاکهخواز بوو... وتراوه: شهویک له کۆشک خهوتبوو، له کاتی بهرهبهپاندا گوتیبیستی دهنگی کلێسه بووبوو، وتی: ئهمه چیهه؟ پتیان گوت: ئهمه دیری عیباده له سهرووی کتودهکهوهیه. که بهیانی داهاه لهگهه خهلیک کۆبووهوه و گوتی: له ولاتی موسلماناندا زهنگی ناقووسمان لهسهه سههه لێ دهری: دیاره ئیمه له

۱۱۱۷-۹۹۱

میرنشین کوردەکانی بەنۆنەنناز

۹۹۵

تورکە سەلجوقییەکان لە ۹۹۵ دا رۆهەلاتی نێران پاشانیش لە ۱۰۲۹ مەراغە و کوردستانی نێران، ئنجا لە ۱۰۵۶ مووسڵ، دواتریش لە ۱۰۷۷ ئەنادۆڵ دەگرن. نیتەر کاریگەری کولتووری خۆیان (کولتووری سەلجوقی) بەسەر کوردستاندا بلأو دەکەنەوێ.

قوستەنتەنیەین، وتیان: ئەم کوردەمان ئەو جارێکیان کراپووێ مزگەوت و مەسیحییان کردیانەوێ دێر، فەرمانی دا لە جێگەی کۆشتارگای قوربانیی مەسیحییان لە دێرەکاندا میحراب دروست بکری و کراپە مزگەوت و ناوترا مزگەوتی فەتخ. جا مەسیحییان کۆبوونەوێ و پەتجا هەزار دیناریان پیتشکیش کرد، لێ وەرەگرتن. تا ئێستە مزگەوتەکان وەکو خۆی ماوێتەوێ.

۱۰۵۰-۹۵۰

- پیر شالیاری زەردەشتی بە زمانی کوردی (گۆران) شیعەر دەنووسی.

- کتیبی (الف لیلة و لیلة) لەگەڵک دیمەندا باسی کوردی کردووێ (بەرگی یەکەم، ل ۶۰۹ - ۶۲۳، بەرگی دووهم، ل ۲۴۲ - ۲۹۵). بەکەم جار، المسعودی، لە (مروج الذهب) لە سالی ۱۰۵۶ ئاماژە یۆ کردووێ.

۹۵۷

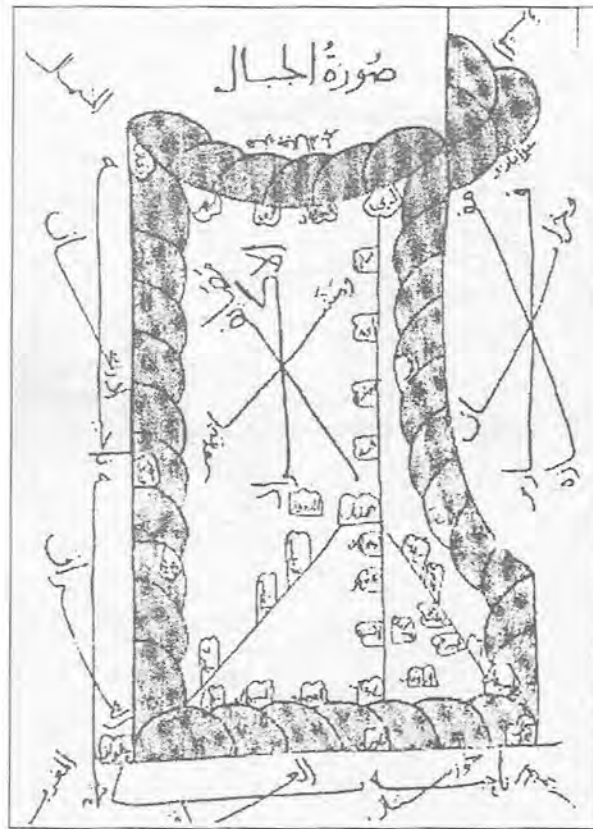
- المسعودی (۹۵۷ ز) لە کتیبی (مروج الذهب) دا باسی گۆرانی کوردی و شمشالی کوردی دەکا لای شوانە کوردەکان.

- ئامیری مۆسیقاناسەکان، لەوانە (فرانسوا رینۆ ترانشیفۆر francois- Rene Tranchefort) لە کتیبی «ئامیرە مۆسیقایییەکان لە جیهاندا Les instruments de Muiquedans Lemond» کە بە فەرەنسی لە ۱۹۸۰ لە پاریس لە دەزگای seuil چاپ کراوێ، لە لاپەرە ۱۶۰-۱۵۹-۱۰۰) بەجەمی گەلێک لە ئامیرە مۆسیقایییەکانی رۆهەلات، وەک (تەنبوور) و (بوزک/ بزخ Bazuq) دەگێریتەوێ بۆ کورد، دەلێ کە لە سەرەتادا (لە سەرەمی عەباسییەکاندا) کورد ئەو ئامیرە مۆسیقایییانە داھێناوێ.

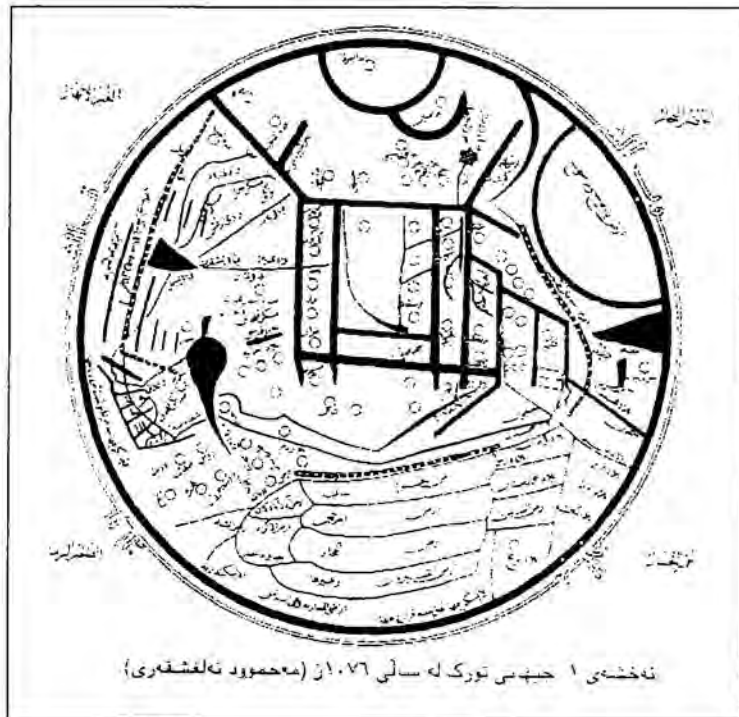
۹۷۷

(ابن حوقل) لە کتیبی (صورة الارض) دا دەسنیشانی شوینی جوگرافی کورد دەکات: (مشاتی الاکراد و مصایفهم). بۆ یەکەم جار ناوی (اکراد) لەناو کتیبی جوگرافی زانا مۆسلمانەکان دەردەکەوێ.

مهري می جیا (اقلیم الجبال) له کتیبی (صوره الارض) ی ابن حوقل
(٩٦٧/٤٣٦٧م)

سهدهی ۱۰ تا سهدهی ۱۴

بووژانهوهی میرنشینه کوردیهکان

له سهدههی خهلافهتی عهباسی

۷۵۰ - ۱۳۵۸

له کوردستاندا

کوردیکی سووریا

سهدهی ۱۰ تا سهدهی ۱۴

له سهدهی دهیهم تا چواردهم چهند زانایهکی موسلمان ناوی کورد دههینن: (الطبري) (۸۲۸-۹۲۳) که باسی خهلیفه مروان دهکات دهلی به بنهجه کورده (کتاب اخبار الرسل و الملوك، ج ۱، ۳، ص ۵۱): اليعقوبي (۹۰۶): (الاصطخري) له ۹۵۱ مردوه: (المسعودي) (۹۵۷) که کۆمهلیک زانیاریمان لهبارهی هۆزه کوردهکان دههاتی (مروج الذهب، چاپی ۱۹۶۵، ب ۲، ل ۱۲۲ - ۱۲۳، ب ۳، ل ۱۰۰ و ۲۵۳، ننجا ابا دلف بن المهلهل الخزرجي له ۹۵۱ سهری له کرماشان داوه و باسی دهسترهنگینهکانی پهیکه تاشیکی کورد دهکات بهسه تاق و دیوارهکانی قهسری شیرینهوه، ههروهها باسی ژبانی شاره کوردیهکان: ابن حوقل (۹۷۷): المقدسي (۱۰۴۸)، ابن البلخي (۱۱۰۶)، ابن الاثیر (۱۱۶۰ - ۱۲۲۳)، ابن جبیر (۱۲۱۷)، یاقوت الحموي (۱۲۲۹)، پاشان حمدالله مستوفي القزوینی (۱۳۴۹).

ههروهها چهند زانایهکی کوردیش بۆ خزمه تکردنی نیسلام، چهند سهراوهیهکیان به عهدهی نووسیهوه لابهلا باسی کوردیان کردوه:

۱- ابو البركات ابن المستوفي (له ۱۱۶۹ له قهلاتی ههولتر له دایک بووه)، شاعیر، وهزیری دهولتهی عهباسی، میژوونوس: ده بهرگ کتیب لهبارهی شهرجی دیوانی «المتنبی»، چوار بهرگیش لهبارهی میژووی ههولتر به زمانی عهدهی (تاریخ اربل: نباهة البلد الخامل بمن وردة من الاماثل). له سالی ۱۲۲۹ له شاری مووسل کۆچی دوابی دهکات.

۲- ابن خلکان (۱۲۱۱ ههولتر). (وقیات الاعیان وانباء ابناء العنان) که بیست سال پتوهی خهریک بووه.

۳- ابن الاثیر (۱۱۶۰ - ۱۲۲۳) له ناوچهی جهزیره و یۆتان له دایک بووه. له نمونهی بهرهمهکانی: (الكامل في التاريخ) که به دهستکارییهوه له (تاریخ الطبري) یهوه وهی گرتوه.

سالانی ۱۱۰۰

۱۰۷۱

دهرکه وتنی به که مین میر و میرنشینه نهرده لانییه کان.

میرنشینی نهرده لانه کان باره کایان له سه رتادا، له سالی (۱۱۶۸) له قه لای زه لم بوو، پاشان له ۱۵۶۱ چوونه قه لای مه ریوان.

۱۱۳۷

له دایکبوونی سه لاهه دینی نه یوویی که له ۱۱۸۷ قودس ددگری.

۱۱۲۸-۱۲۲۳

۱۰۷۶

هه ولیر له سه رده می نه تابه گیه کان (۱۱۲۸-۱۲۲۳) ده بووژته وه. (یا قوت الحموی) له (معجم البلدان). ده لی که خه نده قه لای له دوری هه ولیر، قه لاته که یشی شووره یه کی هه بووه. (یا قوت الحموی) شیعریکی شاعیریکی عه رهبی نووسیوه ته وه. به ناوی (انوشروان البغدادی)، ناسراو به (شیطان العراق الضریب) که له شیعریکی دریزدا زه می هه ولیر و بیاماقووله کورده کانی هه ولیری کردوه.

۱۱۵۰

سولتان سه نجاری سه لجوقی ئوتونومی ده داته کورده کان: په یدابوونی وشه ی (کوردهستان) و به کاره ینانی زاراهوی «کوردهستان» بو یه که مین جار وهک زاراهویه کی ئیداری - سیاسی.

له ناوه راسستی سه ده ی دوانزده می مه سیحیدا سه نجار سولتانی سه لجوقی Sanjar سه بارهت به پاله په ستوی کورد، روئاوای هه ریمی جیبال که سه ره به کرمه شان بوو، جیای کرده وه و کردی به ئوستانیکی سه ره بخو و ناوی نا «کوردهستان» پاشانیش نه م ئوستانه ی خسته ژیر ده سه لاتی برازا که ی خو ی (سوله یمان پاشا) که له ماوه ی ۱۱۵۶ تا کو ۱۱۶۱ ی زاینی ده سه لاتداریتی نه م ئوستانه ی کرد: دوا ی نه ویش مامه که ی ده سه لاتی کرته ده ست و بووه سولتانی هه ره دوو عیراقه که: عیراقی عه ره ب و عیراقی عه جه م». شاری به هار که ۸ میل له باکوری شاری هه مه دانه وه دوره،

دیوانه شیعریکی شاعیری سویدی (کوننار نه که لوف) به ناوی (دیوانیک له باره ی میری نه مگیون) باسی به گزارده یه کی کورد ده کا که له سالی (۱۰۷۱) له شاری مه لازکه رد له شاری سالی (۱۰۷۱) له لایه ن بیتزه ننتیه کانه وه به دیل گیراوه و دواتر هیندراوته نه سه مبول. نه م به گزارده کورده چوار پینچ سال له زیندانی (قلاچیرنه ی) نه سه مبولدا به دیلی ماوه ته وه و نه سه که نه یه کی زور دراوه و پاشان چاوه کانی هه لکولدراره.

(محمود الغشقری) که جوگرافیاناسیکی موسلمانیه به بنه چه تورک بووه و له ناوه راسستی سه ده ی یازده مده له ناوچه ی (کاژغهر) دا ژیاوه. له سالی (۱۰۷۶) دا نه خشه یه کی جوگرافی - سیاسی له باره ی ولات و گروپه نه تنیکیه کانی کیشوهری ناسیا دروست ده کات و له (دیوان لغات الترك) به زمانی عوسمانی بلاوی ده کاته وه. له نه خشه یه دا ناوی که لی کورد و ولاتی کوردیشی هیناوه.

له نه خشه یه ی (غشقه ری) دا ناوی ولاتی کورد به (ارض الاکراد) هاتوه، که ده کاته (خاکی کوردان).

نه م نه خشه یه ی (غشقه ری) به دووه مین نه خشه و سه رچاوه ی جوگرافی له قه له م ددری که ناوی که لی کوردی وهک نه ته وه یه کی هینابی.

له م نه خشه جوگرافییه شدا هه ره زاراهوی (کوردهستان) به کار نه هاتوه. نه مه ش نیشانه ی نه وه یه که جار و وشه ی (کوردهستان) و زاراهوی «کوردهستان» هیشتا نه بووه ته زاراهویه کی ئیداری - سیاسی.

سالانی ۱۱۰۰

- دهرکه وتنی موسیقای پیروزی نه هلی هه ق.

- موباره ک شا، ناسراو به (شا خوشین ۱۰۱۵ - ۱۰۷۴) له سه ده ی چواره می کوچیدا وه دیار که وتوه، به ته نبووور گورانیه ی پیروزی نه هلی هه قه کانی گوتوه به (دیالکتی کۆزان): تیپیکی فراوانی موسیقاژدنی نه هلی هه قی هه بووه،

ژبانی سیاسی

پایتهختی نهم ئوستانهی کوردستان بووه؛ پاشانیش (سولتان ئابد) که له نزیک چهچه مال و چیاى بیستوونه، له باتی ئهو کرایه پایتهخت».

۱۱۶۹ - ۱۲۵۰

میرنشینی کورده ئه یووویهکان، له رۆئاوای کوردستانه وه تاكو میسر. سهدهی ۱۱ و ۱۲ و ۱۳: میرنشینی کوردهکانی شوانکاره (شبانکاره) له باشووری رۆههلاتی کوردستاندا.

۱۱۸۷

- سه لاهه دینی ئه یووویی قودسی رزگار کرد.

- شه ری خاچیه رستهکان له سهدهی ۱۲مدا، به سهرکردایه تیی سه لاهه دینی ئه یووویی کورد بوو که له نیوان رۆههلاتی موسلمان و رۆئاوای مه سیحیدا، له پێناو دهستداگرتن به سهر "خاکی پیروژ" له فه له ستیندا رووی دا؛ به سهرۆکایه تیی سهرگه فازیکی کورد بوو که سهرکهوت به سهر سهرکردایه تیی ئه وروپای فیلیپ ئوگهستی فه رهنسی Philippe Auguste (۱۱۶۵ - ۱۲۲۲) و ریچاره شتیردلی نینگلیز (۱۱۵۷ - ۱۱۹۹) Richard Coeur de lion که له و شه رهدا لایه نگیری فه رهنسا بوو.

حصن الاکراة له نزیک هه له ب

ژبانی کولتوری

له ناوچهکانی کرمه شان و ئیلام و هه وراماندا هه بووه. (۹۰۰) ئاوازی له باره ی دینی (یاری) یه وه داناهه. - موسیقاژهنهکانی ئه هلی هه ق: ته میر، یار محمه ده، پیر که ره م، ره زا شاهه یس، هه مزه، عه بدولر محمان... که له کۆشکی پاشا سترانیان دهچری و ناویان له (شانامه ی هه قیقهت) دا هاتووه.

۱۰۷۳ - ۱۱۶۳

شیخ ئادئ، رتبه ری مه زه به ی یه زیدی، گو مبه ز و په رستگا کان و لالش پر ده کات له نه خش و رۆلیتی فی به یکه رتاشی و ئاواز و ته میوور و ئامیرهکانی تری موسیقا.

۱۰۸۴ - ۱۱۶۵

بابا ناووس، شیعی ری به کوردی نووسیوه (دیالکتی گۆران).

۱۱۳۷

(ابن خلکان) له (وفیات الاعیان) ده لئێ که به که م قوتابخانه له هه ولێر له سالی (۱۱۳۷) ده رکهکانی خرایه سه ر پشت.

۱۱۶۳

یه که مین جوگرافیاناسی ئه وروپایی هاتبێته کوردستان جووله که یه کی ئیسپانی بووه: بنیامین دو توودیل B. DE TUDELE که له ماوه ی سالیانی ۱۱۶۳ - ۱۱۷۳ دا له رۆههلات ماوه ته وه و سه فه نامه که ی خۆی به ناوئیشانی (Sefer ha- masaot shel Rabbi Benjamin) نووسیوه ته وه.

بنیامین دو توودیل ئه وه مان بۆ باس ده کات که له و سه رده مه دا بزوتنه وه یه کی سیاسی جووله که له ئارادا هه بووه، به رتبه رایه تیی جووله که یه کی کوردستان به ناوی دا قید ئه لرۆی David Alroy (که له پایتهختی میرنشینی بادینان، له شاری ئامیدی له دایک بووه). دا قید ئه لرۆی Da- vid Alroy شاری ئامیدی کردبووه پێگه ی ئه م بزوتنه وه یه ی خۆی و پێوه ندیی زۆر پته ویشی له گه ل کوردهکاندا هه بوو، ته نانه ت چه کداره کورده یه زیدییهکان پشتیوانیشیان ده کرد.

۱۱۹۴-۱۲۳۱

بنه‌ماله‌ی خوارزمشاهیه‌کان له ساڵی ۱۱۹۴ تا توانییان ده‌سه‌لآت به‌سه‌ر ئه‌و به‌شهی کوردستانی ژێر ده‌سه‌لاتی سه‌لجووقیه‌کاندا بگرن و له جیاتی سه‌لجووقیه‌کان فه‌رمانیه‌وه‌ایه‌تی ئه‌و به‌شهی کوردستان بگرنه‌ ده‌ست. له‌و سه‌رده‌مهی بنه‌ماله‌ی خوارزمشاهیه‌کاندا (۱۱۹۴-۱۲۳۱) کوردستانی گه‌وره له نیوان چوار ده‌وله‌تی گه‌وره‌دا دابه‌ش کرابوو؛ به‌شی رۆه‌له‌لاتی: له‌ژێر ده‌سه‌لاتی خوارزمشاهیه‌کاندا بوو، به‌شی باشووری: له‌ ژێر ده‌سه‌لاتی عه‌باسیه‌کاندا بوو، لای باکووری- رۆناوایی: به‌شێکی له‌ژێر ده‌سه‌لاتی نه‌یووییه‌کان و به‌شێکی تریشی هه‌شتا هه‌ر له‌ژێر ده‌سه‌لاتی سه‌لجووقیه‌کاندا بوو.

۱۱۹۷-۱۸۶۴

میرنشینه‌کانی ئه‌رده‌لان له کوردستانی ئێران به‌رده‌وامن له ده‌سه‌لات.

۱۲۲۰-۱۲۲۳

- مه‌نگۆله‌کان له باکووری رۆه‌له‌لاتی ئێران‌ه‌وه دێن و ئێران داگیر ده‌کهن، ده‌سه‌لاتیان ورده ورده به‌ره‌و رۆناوای کوردستان په‌ره ده‌ستێتی.

- (یاقوت الحموی) (معجم البلدان، ج ۱، ص ۱۱۶ و ۱۱۸) له کورد زیاتر باسی هیچ نه‌ته‌وه‌یه‌کی تر ناکا له هه‌ولێر، ده‌لێ که هه‌ولێر زۆریه‌ی دانیشتوانی کورد بوونه: (اکثر اهله‌ا اکراد استعربوا و جمیع رساتیقها و فلاحیها و ما ینضاف لیها اکراد).

(یاقوت الحموی) (معجم البلدان، ج ۱، ص ۲۵۲) باس له بازرگانان و دروستکردنی قوماش و (بز) ده‌کا له هه‌ولێر. به‌هه‌مان شێوه (ابن بطوطة) له سه‌فه‌رنامه‌که‌ی خۆیدا، له لاپه‌ره ۲۵۲.

۱۲۳۱

ئیبن‌ولسته‌وفی کرا به‌ وه‌زیری داریی هه‌ولێر.

- ماری که‌رملی له ۱۹۱۱ له کۆواری Anthropos له فه‌ننا هه‌ردوو کتێبه‌که‌یانی، به ئه‌لفابی تایبه‌تییه‌که‌یانه‌وه بلاو کرده‌وه.

- کتێبی جیلوه، مسیۆنێری ئه‌مه‌ریکایی نه‌ریووز ده‌لێ که له ۱۱۶۳ نووسراوه.

- کتێبی مه‌سحه‌فا ره‌ش، مسیۆنێری ئه‌مه‌ریکایی ئه‌ریووز ده‌لێ که له ۱۲۴۲ نووسراوه.

قیچفسکی ده‌لێ که هه‌ردووکیان له سه‌ده‌ی ۱۷مه‌دا نووسراون، هه‌ندیکیش ده‌لێن که له سه‌ده‌ی ۱۹مه‌دا هه‌ردووکیان به‌یه‌ک جۆر ئه‌لفابیتی تایبه‌ت نووسراون. هه‌ردووکیان دیار نین کۆ نووسیونی. کوردۆییف ده‌لێ: شیخ نادێ (ده‌وره‌ی ۱۰۷۵-۱۱۶۰) له هه‌کاری نووسیونی.

ز ۱۱۷۶

(احمد بن یوسف الارزق الفارقی) (۱۱۱۷-۱۱۸۱)، له‌دایکبوی (میا‌فارقین) یه‌که‌مین میژوونوسی کورده‌ که به‌ زمانی عه‌ره‌بی میژووی ده‌وله‌تێکی کوردی نووسییه‌ته‌وه: (تاریخ الفارقی)، که بریتیه‌یه له رووداوه‌کانی ده‌وله‌تی دۆسته‌کی که پایته‌ختیان له (میا‌فارقین) نێزیک دیاربه‌کر بووه. دیاربه‌کر و به‌تلیس و نوسه‌بین و وان و ئه‌له‌زه‌زیه له‌ژێر ده‌سه‌لاتی میرانی ئه‌و ده‌وله‌ته‌ کوردیه‌دا بوونه، که عه‌ره‌ب پیتی ده‌لێن (الدولة المروانية) و ته‌مه‌نی ده‌وله‌ته‌که‌ش (۱۰۴) ساڵ بووه.

۱۱۸۰

گه‌رالی ئیسپانی، په‌تاها دوراتیسبۆن - Petahia de Ra-tisbonne له سه‌رده‌می خه‌لیفه‌ الناصر (۱۱۸۰-۱۲۲۵) هاتۆته هه‌ولێر و که‌رکووک، له سه‌فه‌رنامه‌که‌یدا باسیان ده‌کات.

۱۱۸۷

- کۆنترین میناتۆری کوردی: فرمانێکی سه‌لاحه‌دین ئه‌یوبی و تیدا ئازادی ئه‌رمه‌نییه‌کان له چوارچێوه‌ی ئیمپراتۆریه‌ته‌که‌یدا مسۆکه‌ر ده‌کات.

- دوو نیگارکێشی ناودار، دوو مامۆستای میناتۆر له

مه‌لبه‌ندی جه‌زیره و دیاربه‌کر: (مه‌هران منصور) کوردی
(مه‌هران): له‌که‌ل (بدیع الزمان اسماعیل) (ابن الرزاز)
الجزیری (الجزیری).

- حصن الاکراد Le Craque de Chevaliers له نیتوان
به‌عه‌به‌گ و همه‌س له‌سه‌ر گ‌ردیک دروست ک‌راوه،
بورجیکی له‌سه‌ره، عه‌ره‌به شو‌قینیه‌کانی سووریا ناوه‌که‌یان
کردووه‌ته (قلعة الحصن). میره‌کانی شام (به‌تاییه‌تی نه‌وانه‌ی
سه‌رده‌می سه‌لا‌حه‌دین نه‌یووبی) کورده‌کاتیان له‌وی دانابوو
بۆ رووبه‌روبوونه‌وه دژی خاچپه‌رسته‌کان. هیدی هیدی،
که‌وره‌تریان کرد و پته‌وتریان کرد تا راده‌ی نه‌وه‌ی که بووه
قه‌لایه‌کی پر له‌چه‌ک و نازووقه‌ی شه‌ر دژی
خاچپه‌رسته‌کان. نمونه‌یه‌کی به‌رچاوی نارشیتیکتوری
کورد نیشان دده‌ا. (ابن جیبر) باسی کردووه.

۱۱۹۰

شاعیریکی جووله‌که‌ی نیسپانی Ychuda al - Harizi له
سالانی ۱۱۹۰دا، دپته هه‌ولتر و له‌کتیبه‌که‌یدا که له ۱۸۸۲
له‌Gottingen چاپ ک‌راوه باسی ده‌کات و ناوی هه‌موو نه‌و
شاعیر و شه‌خسیاتانه‌ش ده‌هینی که له‌و سه‌رده‌مه‌دا له
هه‌ولتر ژیاون.

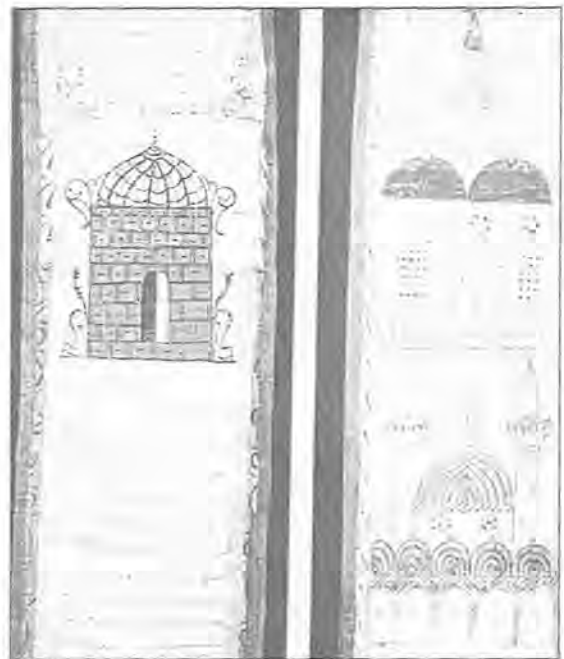
۱۲۰۵

زانا و نه‌ستیره‌ناس و نیگارکیش و نه‌ستیره‌ناسی کورد،
(ابن الرزاز بدیع الزمان الجزیری) (الجزیری)، که کوردی
دیاربه‌کر و مه‌لبه‌ندی جه‌زیره بووه، کتیبیک به‌عه‌ره‌بی
له‌باره‌ی زانستی قیزی و نه‌ندازیاری میکانیک، ده‌نوسن
به‌ناوی (الجامع بین العلم والعمل النافع في صناعة الحيل)
که ده‌یان نیگار و میناتۆریشی له‌خۆ گرتووه که به‌یه‌کتیک له
یه‌که‌مین تابلۆ و میناتۆره کوردیه‌کان ده‌ژمتردرین.

۱۲۱۷

- نیزامی که‌نجه‌وی (۴- ۱۲۱۷ز) که دایکی کورد بووه، له
شیرین و خوسره‌وه‌که‌یدا ناوی سی (۳۰) له‌مه‌قام و ناوازه
کوردیه‌کانی بردووه.

- شمس قیس رازی (۱۲۱۷ز) له (المعجم في معايير

یه‌که‌م میناتۆری کوردی
قه‌رمانیکی سه‌لا‌حه‌دین نه‌یووبی له‌باره‌ی نه‌رمه‌نیه‌کان

اشعار العجم) له باسکردنی مۆسیقای کوردیدا ناوازیکی شی کردوودتهوه ناوی (هه وره مان)ه.

۱۲۲۰

موزه فهد دین گوگبهری (سولتان مظفر) نوێنه‌ری سه‌لاحه‌دینی ئه‌یووپی له هه‌ولێر (که له ۱۲۲۲ کۆچی دوایی ده‌کات و ماوه‌ی فهرانه‌واتیه‌که‌ی له هه‌ولێر بریتی بووه له ۱۲۲۸ - ۱۲۳۳)، دوا‌ی ئه‌وه‌ی له قودس یادکردنه‌وه‌ی مه‌سیح و ئاهه‌نگه‌کانی مه‌سیحیه‌کان ده‌بینی: کاتی له شه‌ری قودس ده‌گه‌رتته‌وه هه‌ولێر، له سالی (۱۲۲۰) بۆ یه‌که‌م جار له میژووی هه‌موو ولاتانی عه‌ره‌ب و ئیسلامدا یادکردنه‌وه‌ی رۆژی له‌داکیوونی پێغه‌مبه‌ر ده‌کاته نه‌ریتیک: له هه‌ولێر و له سه‌رتایای جیهانی ئیسلامدا هه‌ر له مانگی سه‌فه‌روه تا سه‌ره‌تای (ربیع الاول) به‌بۆنه‌ی له‌داکیوونی پێغه‌مبه‌ر ئاهه‌نگ ساز ده‌که‌ن: مۆسیقا و گۆرانی ده‌چرن. چه‌ندان هه‌زار دره‌می زێری ده‌دایه هه‌رچی مه‌لایه‌ک له ئه‌فریقا، له ئاسیا مه‌لوودنامه‌ی بنووسیا. به‌م شتیه‌یه مه‌لوودنامه ده‌بیته ژانریکی ئه‌ده‌بی و سازدانی ئاهه‌نگ و مۆسیقا و گۆرانییه‌کانیش، بێگومان، کاریگه‌رییه‌کی به‌زه‌بر ده‌نوێن به‌سه‌ر په‌ره‌سهندنی مۆسیقا و مه‌قامات و گۆرانی له ولاتانی عه‌ره‌ب و ئیسلامدا، که قۆریاتی تورکمانیش پاشان له‌مه‌وه سه‌ره‌له‌دا.

له‌ژێر کاریگه‌ریی ئه‌م بایه‌خدانه‌ی سولتان مزه‌فه‌ر به ئاهه‌نگی مه‌لوودنامه و مه‌قامات، یه‌کێک له یه‌که‌مین ئه‌و مۆسیقاناس و نووسه‌رانه‌ی که باسی له مه‌قامات و ناواز و گۆرانی کردبیت له سه‌رده‌می دوا‌ی عه‌باسیه‌کاندا، له سالی ۱۲۲۸: (بدرالدین الاریلی) (۱۲۸۷ - ۱۳۵۴)، شاعیریکی کوردی هه‌ولێری بووه و له به‌غدا نێژراوه، کتیبیک له‌باره‌ی ناواز و گۆرانی و مه‌قامه‌کان به ناوێشانی (ارجوزه‌ الانغام) به زمانی عه‌ره‌بی ده‌نووسی.

۱۲۲۴

- چه‌ندان شاعیری کورد له هه‌ولێر به زمانی ئارامی - سریان‌ی به ئه‌لفایتی سریان‌ی، شیعریان نووسیه‌وه. (کۆرگیس زه‌رده) که شاعیریکی هه‌ولێرییه و له هه‌ولێر له

شیخ ناسر

۱۲۳۳

موزه فهدین گۆڭبهری، نوینهری سه لاهه دینی نهیووی له ههولتیر، کۆچی دوابی کرد و ئیبن مستهوفی وازی له وهزارهت هینا.

۱۲۳۷

سهردهمی مهنگۆلهکان

- مهنگۆلهکان ههولتیر داگیر دهکهن و ئیبن مستهوفی دهچیته مووسل.

- مهنگۆلهکان له ژیر فهزمانهروای هۆلاکۆدا. له سالی ۱۲۴۲ بنه مالهی سه لحووقیه کانیان له ناو برد و دهسه لاتیان - له جیاتی ئهوان- گرته دهست.

هۆلاکۆی مهنگۆلی له ۱۲۵۲ گهیشته بهغدا و ئهوتشی داگیر کرد؛ له ۱۲۵۸ دوابین خهلیفه عهباسیه کانی کوشت؛ ئیتر ورده ورده کوردستانی گهره (بهشی عیراق و ئیتران و تورکیای ئهمرۆ) ههر ههسووی کهوته ژیر فهزمانهروای بنه مالهی مهنگۆلهکان.

میژوونوسی ئینگلیز Le STRANGE په نجه نومای دهکات: (له سهردهمی مهنگۆلهکاندا، سه رهرای ویرانکاری و قه تلوعامی کورد له لایهن مهنگۆلهکانه وه به لام ئوستانی «کوردستان» وهک ئوستانیکی ئیداری له چوارچیهی ئیمپراتۆریهتی مهنگۆلیدا ناوی ههر مابوو؛ نهخشه «جوگرافیه» ناوهخۆیه کهی نه سرا بووه وه، هینده نه بی که له سهردهمه دا پایتهختی ئوستانی «کوردستان» که جاران شاری (بههار) بوو گۆتزرایه وه شاری (سولتان ئاباد).

۱۳۰۰ - ۱۳۲۶

بنیاتنانی دهولهتی عوسمانی له ئهسته مبول. له سه ره تادا ته نیا ئهسته مبول و ده وره بیری له ژیر دهسه لاتی بنه مالهی تورکه عوسمانیه کاندایه، پاشان ورده ورده به ره و کوردستان دین و داگیری دهکهن.

۱۳۱۸

(رشید الدین فضل الله الهمذانی) له (جامع التواریخ) له

سه دهی سیزده دا له دایک بووه. گرینگترین به ره مه کانی نه و شیعرا نه که له باره ی هیرشه کانی مهنگۆلی بۆ سه ره ههولتیر له سالانی ۱۲۲۴، ۱۲۲۸، ۱۲۳۵ نووسیونی که چۆن ههولتیریان سووتاندوه و کاولیان کردوه. ره هه لاتناسی ئه لمانی، هیلگینفۆلد، ده دانه له و شیعرا نهی به ته رجهمه ی ئه لمانییه وه له لایسک له ۱۹۰۴ دا بلۆ کردوه ته وه. هه ره ها چه ندان شاعیری تری وهک خامیس به ره ده داخی.

- (ابن الشعار الموصلي) له (قلائد الجمان، ل ۱۹۳) باس له وه دهکا که له ههولتیر ژماره یه کی به رچاو داوودزگای قیرکردن و په ره ورده هه بووه. (ابن خلکان) له (وفیات الاعنان) ده لێ که یه که م قوتابخانه له ههولتیر له سالی (۱۱۳۷) ده رگه کانی خرایه سه ره پشت. (ابن المستوفي) له (تاریخ اربل، ل ۱۵۸) ده لێ که زۆره ی قوتابیه کانی نه و قوتابخانه یه کورد بوونه، بۆ سه لماندنی ئه م راستیه ش به لگه ی ئه وه مان به دهسته وه هیه که ده بینین یه کیک له مامۆستا کانی نه و قوتابخانه یه ته رجومانێکی له گه لدا بووه به ناوی (ابوبکر بن عبدالله ابی بکر المهانی ۱۲۳۰). (ابن المستوفي) ده لێ: «ته رجومانه که یارمه تی مامۆستا که ی ده دا له وه رگتیرانی قسه کوردیه کانی قوتابیه کانی بۆ مامۆستا که ... هتد).

سولتان مزه فه ر بیمارستان و دانسازی و ده زمانخانه و ته مه لخانه و هه تیوخانه یشی دروست کردبوو. ابن خلکان باسی دهکا.

۱۲۷۰ - ۱۲۹۰

جوگرافیاناسی ناوداری ئیتالی، مارکو پولۆ (۱۲۵۴ - ۱۳۲۴) گه شته ناو داره که ی به ره و کوردستان دهکات و سه فه نامه که یشی له کۆتاییی سالانی ۱۲۹۰ دا ده نووسیته وه؛ وشه ی (کوردستان) ی به کار هیناوه.

- مه ولانا جه لاله دینی رۆمی (۱۲۰۷ - ۱۲۷۲)، شه ش جار زیاتر له (کلیات شمس تبریزی) ناوی (کورد) ی هیناوه.

۱۲۸۳

راهیبی دۆمینیکیی ئیتالی Ricoldo da Montecrotce

(۱۳۱۸) چەندان جار وشەى (كوردستان)ى بەكار هێناوه. هەرودها (حمدالله المستوفي القزويني) له (۱۳۴۹) له كتيبي (نزهة القلوب) ناوی (كوردستان)ى هێناوه.

۱۳۳۶-۱۴۰۵

دووهمین ئیمپراتۆری مەنگۆلی لەژێر فەرمانڕه‌ه‌وايه‌تى تەيمووری له‌نگدا:

له سه‌رده‌مى تەيموورله‌نگدا، وه‌ك له (ظفرنامه)دا باسى لى كراوه، ميرنشينيكي به‌هيزى كورد، له‌ژێر فەرمانڕه‌واى (ئىبراهيم خانى به‌تليسى)دا له نازدادبووه. هەرودها له ماوه‌ى سالانى ۱۲۹۷-۱۳۱۰دا چەندان راپه‌رينى خويناوى و به هيزى كورد دژى فەرمانڕه‌واى مەنگۆل به‌ريا بووه.

۱۳۶۰

(ابن بطوطة) له ۱۳۷۷ مردووه، باسى نه‌وه ده‌كا كه له سه‌رده‌مه‌دا شاره‌كانى مووسل و ماردین و سنجار چەند شارىكى كوردنشین بوونه.

۱۳۹۰

(ابن خلدون) (۱۳۲۲-۱۴۰۶) له (كتاب العبر، ب ۲، ل ۴۱۳ و ۴۶۱) باسى نه‌وه ده‌كا كاتى هيزى مەغۆل كورده‌كانيان تالان كرد و كوشتنيان، هەندێ له هۆزه كورده‌كان ناچاربوون به‌رهو سووریا و میسر و جه‌زائير كوچ بكهن.

(فلۆره‌نسا ۱۲۴۳-۱۳۲۱) هاتووته نه‌رمینیا و تۆرۆس و به‌غدا و مووسل، به چياكانى ره‌واندزیشدا تپه‌ر بووه و هاتووته شه‌قلاوه، هەندێ دهنگوباسى له‌باره‌ى كورد و كوردستان له كتيبه‌كه‌يدا بلاو كردووه‌ته‌وه. باسى گارزۆنى و گه‌لتك قه‌لاى كوردستان ده‌كا كه نه‌روپى دروستيان كردوون.

۱۲۸۷

جوگرافياناسى چينى، رابان ساوما Rabban SAUMA له سالانى ۱۲۸۷-۱۲۹۰دا له شارى په‌كینه‌وه به رتگه‌ى سه‌مه‌رقه‌نده‌وه هاتووته ته‌وريز پاشان به كوردستانى ئيران و توركيای ئه‌مرۆدا تپه‌رپوه تا گه‌يشتووه‌ته ده‌ريای ره‌ش، سه‌فه‌نامه‌يه‌كى بايه‌خداری هه‌يه.

۱۲۸۸

يه‌كه‌مىن گروپى موزده‌گاره مه‌سيحيه‌كان، به سه‌روكايه‌تیی Aorentin RICOLDO، له ۱۲۸۸دا بوو گه‌يشته شارى ته‌وريز، پاشان به ناوجه‌رگه‌ى كوردستاندا چوونه شارى مووسل.

۱۳۲۸

- هونه‌رى مه‌قامات و قۆريات له هه‌ولتير هه‌بووه. (بدرالدین الاربيللى) (ئهبو مه‌عالى به‌دره‌دين كورى محهمه‌د كورى على كورى (احمد الاربيللى)، شاعيرىكى هه‌ولتيرى بووه و له به‌غدا نيزراوه (۱۲۸۷-۱۳۵۴)، كتيبيك له‌باره‌ى مه‌قامه‌كانى ناو هه‌ولتير به ناوونيشانى (ارجوزه الانغام) به عه‌ره‌بى دهنووسى، له مه‌قامه‌كانى ناو هه‌ولتير دواوه. به‌شيكى كتيبه‌كه‌ى، به شيعر نووسيوه كه برتتبيه له (۱۰۱) به‌يت به زمانى عه‌ره‌بى. مه‌قامه بنچينه‌ييه‌كانى ده‌سنیشان كردووه و ده‌لى:

و اعلم بان الرست اصل الكل

عنه تفرعت بحكم العقل

تنجا سى مه‌قامى تروش (زۆرکه‌ند و عيراق و ئه‌سپه‌هان) به بنچينه‌ى دادنه‌ت و پتي وايه كه هه‌موو مه‌قامه‌كانى تر له‌م چوار مه‌قامه‌وه دروست بوونه و ژماره‌يان ده‌گاته (۱۲)

مه‌قام.

- جه‌لاله‌دین کورپی عومه‌ر خدری داسنئی کوردی (۱۳۹۷) کتیبئیکی به زمانی عه‌ره‌بی له‌باره‌ی مؤسیقا نووسیوه به ناویشانی (الکنز المطلوب فی علم الدوائر و الظروف)، له‌ویدا باسی گۆرانی و مؤسیقای کوردی ده‌کا.

۱۳۴۲

- کتیبی پیرۆزی مه‌سحه‌فا ره‌شی به‌زیدیه‌کان.
- شیخ عیسا به‌رزنجی (۱۲۸۲ - ۱۳۵۳) به کوردی شیعی نووسیوه.

۱۳۵۶ - ۱۴۲۱

- مه‌لا په‌ریشان به دیالکتی گۆران شیعی ده‌نووسی.

۱۳۷۴

(الامام النواوی: الاذکار - للامام النواوی)، ده‌سنووسیکه به زمانی عه‌ره‌بی، (خضر بن عمر الکوینسجلی) نووسیویه‌تیه‌وه، له کتیبخانه‌ی جه‌لیزادان، واته له کتیبخانه‌ی (مه‌لای گه‌ره‌ی کۆیه) واته باوکی مه‌سه‌وود محمه‌د له کۆیه پارێزراوه؛ ده‌سنووسه‌که له‌باره‌ی گۆرانی و مؤسیقای کوردی و مه‌قامه‌کانی رۆه‌لات ده‌دوئ، هه‌روه‌ها باسی چه‌ندان مؤسیقاژهنی پایه‌داری سالانی (۱۲۰۰ تا ۱۳۷۴) ده‌کات، له‌وانه مؤسیقاژهنی ناوداری نه‌و زه‌مانه: (الجمال المشرقی - خضر بن عمر) که هه‌ر خۆیشی کتیبه ده‌سنووسه عه‌ره‌بیه‌که‌ی، به‌خه‌تی خۆی نووسیوه‌ته‌وه. شایانی باسه، دوکتۆر مسته‌فا جه‌واد که مؤسیقاناس و پووناکبیرتکی گه‌وره‌ی هونه‌رمه‌ندی به‌غداییه، له سالانی هه‌فتاکان له رۆژنامه‌ی (الثورة) له وتاریکیدا له‌باره‌ی مه‌قاماتی عێراقی، ئەم کتیبه و نووسه‌ره کورده‌که‌ی، زۆر په‌رز نر‌خاندوووه. ئەم ده‌سنووسه شایانی ئەوه‌یه دوکتۆرای مؤسیقای پێ وه‌رگیریت و ته‌رجه‌مه‌ی کوردی بکری.

زانایه‌کی کوردی سووریا
میناتۆرتکی کوردستانی سووریا (سه‌ده‌ی ۱۸)

قه‌لای کوردان، له سووریا

مؤسیقای کوردی له سالانی ۱۷۰۰

کورد، له کاتی شهر، موسیقا: (سالانی ۱۸۰۰)

قه‌واله یزیدییه‌کان، سالانی ۱۸۰۰

دەروازەى دووهم

کرنۆلۆجىيەى کوردستان

له ١٥١٤ تا ١٨٩٨

کورد و مۆسیقا، ئەدمۆنز، ١٩٥٦

سالانی ۱۴۰۰

۱۴۳۵

قهره قۆینلوو

بنه‌ماله‌یه‌کی تورکمانی شیعه‌گەر به‌ناوی قهره قۆینلوو «مه‌ری رهش» که ماوه‌یه‌کی زۆر بوو له مه‌لبه‌نده‌کانی نه‌نادۆلی ناسیای بچوو‌کدا که‌یتش‌بوونه‌پله‌ی ده‌سه‌لات، له سالانی ۱۴۳۵ باشووری رۆه‌لاتی کوردستان (واته کوردستانی عێراق و ئێرانی نه‌مرۆ) داگیر ده‌که‌ن. هه‌ر له‌و سه‌رده‌مه‌دا که کورده‌کانی موکریان زنجیره‌یه‌ک راپه‌رینی شیرانه دژ به‌م بنه‌ماله‌ تورکمانه شیعه‌گه‌ره به‌ریا ده‌که‌ن له‌پێناو پاراستنی ده‌سه‌لاتی نه‌ته‌وه‌یی خۆیان له‌ ناوچه‌ی باشووری گۆمی (ورمی) دا .

۱۴۷۰

ناق قۆینلوو

بنه‌ماله‌یه‌کی تری تورکمان به‌ناوی ناق قۆینلوو «مه‌ری سپی» که به‌پێچه‌وانه‌ی «قهره‌قۆینلوو» سوننی مه‌زه‌ب و سوننه‌گه‌ریبوون له‌ سالانی ۱۴۷۰ دا له‌ سه‌ره‌تادا ناوچه‌ی هه‌کارییان داگیر کرد، پاشان ته‌واوی مه‌لبه‌ند و ناوچه‌کانی بۆتانیان خسته ژێر رکێفی خۆیان و شاری دیاربه‌کریشیان کرده پایته‌ختی خۆیان. سه‌رتاپای ئوستانی جه‌زیره و مه‌لبه‌ندی بۆتان که‌وتنه ژێر ده‌سه‌لاتیانه‌وه.

۱۴۹۸

به‌پیتی سه‌رژمێرییه‌ک له‌ سالانی ۱۴۹۸ کراوه، ته‌نیا له‌ سی گۆندی ده‌وروبه‌ری نه‌سته‌مبولدا (۳۸۲) کورد ژیاون.

سالانی ۱۴۰۰

- نوێژده‌ مه‌سیحیه‌که‌ی تۆماس میتسۆب (۱۴۰۰).

کوردناسی فه‌ره‌نسی، تۆما بوا، ده‌لن: له‌ سالانی ۱۹۳۷ دا، پروفیسۆر عه‌بدوڵلازاده له‌ ئارشیفخانه‌یه‌کی کۆنی ئه‌رمه‌نییه‌کاندا له‌ شاری ئیتشمیازین Etchmiadzin به‌ خه‌تی میتروونوسی نه‌رمه‌نی، تۆماس میتسۆب - T. MET SOP (که‌ له‌ ۱۴۴۶ دا مردووه) ده‌سنووسیکی دۆزییه‌وه که له‌ سالانی ۱۴۰۰ دا نووسراوه و چه‌ندان شه‌لفابیتی جۆراوجۆری تێدايه. هه‌روه‌ها چه‌ند نوێژتیکی مه‌سیحیه‌کانی تێدايه به‌ حه‌وت زمانی جیاواژ، له‌وانه به‌ زمانی کوردیش.

Thomas BOIS: Bulletin Raisonné d'Etudes Kurdes. - Imprimerie Catholique, Beyrouth: 1964. P. 551.

- له‌ ژماره‌یه‌ک ده‌سنووسی ئه‌رمه‌نییدا چه‌ند دێرێکی کوردی به‌ شه‌لفووبیتی ئه‌رمه‌نی نووسراوه. یه‌کێک له‌و ده‌سنووسانه له‌باره‌ی رێزمانی ئه‌رمه‌نییه و له‌ سه‌ده‌ی پاژده‌دا نووسراوه‌ته‌وه، به‌لام چه‌ند دوعایه‌کی به‌ عه‌ره‌بی و فارسی و کوردی تێدايه.

- مه‌لوودنامه‌که‌ی مه‌لای باتی (۱۴۱۷-۱۴۹۵)، که تۆژه‌ران رایان وایه‌ کۆنترین مه‌لوودنامه‌یه نووسراوی. ئه‌م مه‌لوودنامه‌یه، که به‌ دیالێکتی کرمانجی ژووروه‌ و میترووی نووسینی ده‌گه‌رێته‌وه بۆ ناوه‌راستی سالانی (۱۴۰۰)، به‌پێچه‌وانه‌ی مه‌لوودنامه‌کانی تری سه‌ده‌ی نۆژده‌م، هه‌مووی به‌ شیعر نووسراوه.

۱۴۶۰-۱۴۷۰

- مۆسیقاژهنی ناوداری کورد، عه‌بدولقادر مه‌راغه‌یی (۱۳۵۴ - ۱۴۳۴ یان ۱۴۱۹؟)، کتێبێکی به‌ ناوێشانی (جامع‌الاحسان) نووسیوه، له‌ویدا باسی گۆرانی و نامێره‌کانی مۆسیقای کوردی ده‌کا.

۱۴۴۲

شه‌هابه‌دین ئه‌حمه‌د (۱۴۱۰-۱۴۸۱) ناسراوه به‌ (مه‌لا گۆرانی) که له‌ شاره‌زور له‌دایک بووه، له‌سه‌ر داوای سوڵتان مورادی دووه‌م، سالانی (۱۴۴۱) دیته‌ نه‌نادۆل و

سالی (۱۴۴۲) له مه درسه کانی شاری بوسه دست به درسدانه وه دهکا، سالی (۱۴۴۳) ده بیته ماموستای سولتان محهمه دی قاتیج له نهسته مبول له ناوچی (مانیسه). نجا پاشان له سالی (۱۴۸۰) له نهسته مبول، نه م زانا کورده کراوته (شیخ الاسلام) تا کوچی دوا بیکردنی له (۱۴۸۸).

- نیدریسی بدلیسی (۱۴۵۲-۱۵۲۰)، به شیک له کتیبه کانی له باره ی پزیشک و گیانه وهرناسی و گهر دووناسی، به فارسی و نهوانی تریشی به تورکی نووسیون. (رسالة في اباحة الاغاني) به فارسی نووسیوه.

۱۴۴۶

بوورانه وهیه کی نه ده بی به دیالیکتی گوران له سای میرنشینی نه رده لانه کاند: شاهویس قولی (۱۴۰۷-۱۴۸۲)، عالی قهله ندهر (۱۴۳۴-۱۵۱۲). ههروه ها مه لا عه بدولکه ریمی مودریس له بنه ماله ی زانیاران (ل ۱۱۸) ده لی که مه لا کوشایش ئیسلامه تی له هه وراماندا بلاو کردووته وه.

۱۴۷۳

بلاو کردنه وه ی گه شتنامه که ی زیتنگه ری باقاری (زوهان سچیل بهرگه ر) که تئیدا باسی کوردستان دهکات و وه سفی گه لی کورد دهکات.
- مه ولانا جامی له ۱۴۷۳ به هه ولتردا تئیه ریوه.

۱۴۹۲

په نابره جووله که ئیسه پانییه کان کاتی کوچیان کرد به ره و تورکیا، ده زگای چاپیان له گه ل خو یان برده تورکیا، سولتانی عوسمانی مؤلته تی چاپی کتیبی پتیا ن دا به لام به مه رجیک کتیبه کان به نه لف و بی عه ره بی نه نووسرین. دواتریش نه م مؤلته به که مینه مه سیحیه کانیش درا، هه تا سه ده ی هه ژده م له سه رانسه ری حوکمرانی عوسمانیدا کتیب به خه تی عیبری، یونانی، نه رمه نی، سریانی و هه ندیک جاریش لاتینی چاپ ده کرا... به لام نه ک به و خه ته عه ره بییه ی که عوسمانی و موسلمانه کان که لکیان لی ودرده گرت.

کورد له ناو له شکری عوسمانیدا، سالانی ۱۸۰۰

مندالپوون له كوردستان. ژننامه: سالانی ۱۷۰۰

سالانی ۱۵۰۰

دوو کوردی نهنادول

سه‌دهی سازدهم

سه‌فه‌وییه‌کان له رۆه‌لات و

عوسمانییه‌کان له رۆناوا

١٥٠٢

شا ئیسماعیل (یه‌که‌می) نێران ده‌سه‌لات ده‌گریته ده‌ست و ده‌وله‌تی سه‌فه‌وی، به‌ناوی بنه‌ماله‌که‌یه‌وه له نێران داده‌مه‌زینێ، کوردستانی نه‌مرۆی نێران و عێراق، هه‌روه‌ها به‌شیکێ کوردستانی تورکیاش (تا‌کو شاری مه‌ره‌ش) داگیر ده‌کات.

١٥١٢

عوسمانییه‌کان، که تازه خه‌ریکه ده‌سه‌لاتیان له ئه‌سته‌مبۆله‌وه به‌ره‌و کوردستان نێزیک ده‌بێته‌وه، ده‌یان‌ه‌وێ کوردستانی نه‌مرۆی تورکیا بخه‌نه ژێر ده‌سه‌لاتی خۆیان.

١٥١٤

شه‌ری چال‌دێران، له‌نیوان شا ئیسماعیلی سه‌فه‌وی نێران و سولتان سه‌لیمی عوسمانیدا، له‌و شه‌ره‌دا (ئه‌میرخانی به‌تلیسی) پشتی سولتان سه‌لیمی عوسمانی ده‌گری دژ به‌ شا ئیسماعیلی سه‌فه‌وی: ئه‌مه ده‌بێته هۆی تیکشکانی شا ئیسماعیلی سه‌فه‌وی، له پاداشتی ئه‌مه‌شدا سولتان سه‌لیمی عوسمانی دان به‌ سه‌ره‌به‌خۆیی میرنشینی (ئه‌میرخانی به‌تلیس) ده‌نی و په‌یمانی ده‌دات که ده‌ست نه‌خاته ناو کاروباری ناوه‌خۆی ئه‌م میرنشینه کوردییی ئه‌میرخانه‌وه.

- به‌ فه‌رمانی سولتان سه‌لیمی یه‌که‌م (١٨) میرنشین له ناوچه کوردنشینه‌کاندا پێک هاتن که هه‌موویان ملکه‌چی ئه‌سته‌مبۆل بوون. له هه‌مان کاتدا زۆریه‌ی میرنشینه یاخیه‌کانی وه‌ک (نازیزان) و (حه‌سه‌نکێف) و (شێروان) رووخێندران.

سه‌ده‌ی سازده‌م

سه‌فه‌وییه‌کان له رۆه‌لات و

عوسمانییه‌کان له رۆناوا

١٥٠٠

له ده‌ورییه‌ری ١٥٠٠دا، له ده‌ورپه‌ستی کۆی شنروێ له نێزیک هه‌له‌بجه، په‌خشانه‌کانی (سه‌روودی یارسان) سه‌ره‌لده‌دن که تیکه‌له‌یه‌کی په‌خشان و شیعرن به‌ زاریکی تیکه‌لی هه‌ورامی - له‌ک - کرماشانی و پێیان ده‌گوتری «ده‌فته‌ر»، ناودارترینیان بریتیه له «سه‌ره‌نجام»: قسه‌کانیش پێیان ده‌گوتری «که‌لام». زۆریه‌ی بۆچوون له‌سه‌ر ئه‌وه رێکن که سولتان ئیسحاق نووسیونی و ئیمامی عه‌لی به‌ ره‌مزی خوا ده‌زانێ: بۆیه‌ش به‌ په‌یره‌وکارانی گوتراوه «عه‌لی ئیلاهی»، به‌ مه‌زه‌به‌که‌شیان ده‌گوتری «ئه‌ه‌لی حه‌ق».

- ئیڤ به‌گی جاف ١٤٩٢-١٥٥٣ به‌ دیالیکتی گۆران شیعر ده‌نووسی.

١٥١٤

کوردستان له ١٥١٤ به‌ملاوه دا‌به‌ش کراوه‌ته سه‌ر دوو ئیمپراتۆریه‌تی فارس (سه‌فه‌وی) و تورک (عوسمانی)

١٥٢٠

له‌دایکبونی سه‌یده‌ی هه‌ورامی

١٥٣٠

به‌ره‌مه‌کانی عه‌لی هه‌ریی. (هه‌ندیک رایان وایه که عه‌لی هه‌ریی له ده‌ورییه‌ری (١٤٤٠) له‌دایک بووه).

١٥٣٤ - ١٥٣٦

گه‌ریده‌ی عوسمانی، ناسح مه‌تره‌قچی به‌ کوردستاندا گه‌راوه، له (سوله‌یماننامه‌)دا باسی کوردستانی کردووه، که له ١٥٤٥دا له‌گه‌ل کۆمه‌لێک میناتۆری کوردیدا بلاو کراوه‌ته‌وه.

۱۵۱۵/۸/۹

مؤرکردنی پهیمانی میرنشینه کوردیههکان و سولتان، به هاوکاری مهلا ئیدریسی بهتلیسی که لایهنگیری عوسمانیهکان بوو.

۱۵۴۸-۱۵۴۹

داگیرکردنی بهشیکي روهلاتی کوردستان له لایه سولتان سلیمانی عوسمانیهوه. ئنجا هتیشکردنه سهر رواندن.

۱۵۵۳

لهشکری عوسمانیهکان شارهزور و بانه داگیر دهکن.

۱۵۵۹/۹/۷

عوسمانیهکان میری سۆزان (میر سهیفه‌دین) لهسیداره دهدن.

۱۵۶۱

میرنشینیه نه‌رده‌لانهکان، که باره‌گایان له سالی (۱۱۶۸) له قه‌لای زهلم بوو، له سالی ۱۵۶۱ چوونه قه‌لای مه‌ریوان، ئنجا چوونه قه‌لای پلنگان.

۱۵۸۰

ته‌یمورخان، به هاوکاری عوسمانیهکان میرنشینیه نه‌رده‌لانی گرتنه دست.

۱۵۸۶

دروستکرانی پردی ئالتوون کۆپری له لایه سولتان مورادی سیتیم بق هتیشبردنه سهر ئیران.

۱۵۹۰/۳/۲۱

لورستان و شاره‌زور، به‌پیتی پهیمانیک له نتوان سه‌فهوی و عوسمانیدا له نه‌سته‌مبول، که‌وته دست عوسمانیهکان.

۱۵۴۵

ئه‌بوسوعوود ئه‌فه‌ندی (۱۴۹۱-۱۵۷۵) یه‌ک‌یکه له‌و کوردانه‌ی نه‌سته‌مبول که سالانیکي زۆر له سه‌رده‌می سولتان سوله‌یمانی قانونی و سولتان سه‌لیمی دووه‌ما شه‌یخولنیسلامی کردووه له نه‌سته‌مبول. ناوبراو له گوندی مودهریس له له دوروبه‌ری نه‌سته‌مبول له‌دایک بووه، کوری زاتیکه به ناوی شیخ موحدین مسته‌فا، بنه‌ماله‌که‌یان له ئامتدییه‌وه هاتونه‌ته نه‌سته‌مبول، بۆیه به نه‌بوسوعوود عه‌مادییه‌وه ناسراوه. ئه‌بوسوعوود ئه‌فه‌ندی له مه‌درسه‌کانی داود پاشا و مه‌حموود پاشا کاری کردووه. پاشان ده‌بیته‌ قازی، ئنجا له (۱۵۴۵) به (شیخ الاسلام) داده‌م‌زری.

- مه‌لا ئیدریسی به‌تلیسی (۱۴۵۲-۱۵۲۰) بیاماقوولتیکي تری ناسراوی کورد بووه که خزمه‌تی نیم‌پراتۆریه‌تی عوسمانی زۆر کردووه. خاوه‌ن بیست کتیبه به زمانی عوسمانی، له‌وانه (سه‌لیم‌نامه) و (شاهه‌نشای قانونی) که دوکتۆرای له‌سه‌ر وه‌رگیراوه. له‌سه‌ر داخوازی سولتان بایه‌زیدی دووه‌م (۱۴۱۸-۱۵۱۲) بق نووسینی میژووی عوسمانی، کتیبی (هه‌شت به‌هه‌شت) ده‌نوسی و ناویانگیکي گه‌وره په‌یدا ده‌کا. دواتر سولتان سه‌لیم (۱۴۶۷-۱۵۲۰) نزیکي خۆی دمخاته‌وه.

۱۵۵۷

سه‌یدی عه‌لی ره‌ئیس ده‌فته‌رداری دیاربه‌کر؛ له ۱۵۵۳- ۱۵۵۷ له گه‌شتنامه‌که‌یدا به عوسمانی، باسی سه‌رتاپای کوردستانی کردووه.

۱۵۶۳-۱۶۴۱

فه‌قتی ته‌یران. شیعر به دیالکتی کرمانجی ژوووو

۱۵۶۷-۱۶۴۰

مه‌لای جزیری، که یه‌که‌م شاعیری کورده، وشه‌ی (کوردستان)ی له شیعره‌کانی خۆیدا به‌کار هتینابیت.

۱۵۷۷

بیرهوه‌رییه‌کانی مەنموون بەک، پاپۆرتیکە بە زمانی تورکی عوسمانلی، که مەنموون بەکی بیگە بەک لە سەرەتای مانگی کولانی (۱۵۷۷) لە ماوهی زیندانکردنیدا لە حیللە که ۱۳ سالتیک تییدا ماوه‌تەوه، لە شتێوی سکالانامە بۆ سولتان موراوی عوسمانی نووسیوه. بیست سال پیش (شەرەفنامە) نووسراوه. ئەمڕۆ بە بەلگە‌نامە‌یه‌کی گرینگ دژمێردرێ لەبارە‌ی مێژووی کوردستانی سالانی (۱۵۰۰) بە‌تایبه‌تی لەبارە‌ی مێژووی میرانی نە‌رده‌لان.

۱۵۸۶ - ۱۵۸۷

سە‌لیمی سلیمان، شاعیری کوردستانی تورکیا: داستانە‌شعیری یوسف و زلیخا.

۱۵۹۱

عە‌لی تەرە‌ماخی لە ۱۵۹۱ بە‌دواوه‌ هە‌لکە‌وتوو. (قە‌واعیدی عە‌ربی)ی بە‌زمانی کوردی نووسیوه‌تە‌وه.

۱۵۹۱ - ۱۵۹۷

میر شەرە‌فخانی بە‌تلیسی (۱۵۴۳ - ۱۶۰۶) لە ۱۵۹۱ دە‌ست دە‌کات بە‌ نووسینی کتیی (شەرە‌فنامە) که لە ۱۵۹۷/۸/۴ لە نووسینی تە‌واو دە‌بێ. بیست میناتۆر بۆ کتیبە‌که‌ی دروست دە‌کات که دە‌بن بە‌ گە‌نجینه‌یه‌ک بۆ مێژووی هونە‌ری نیگار لە کوردستاندا.

لە‌تۆ میناتۆره‌کانی ژماره (۱) و (۶) و (۹) دا وێنه‌ی چە‌ند ئامێرێکی مۆسیقای کێشراون، لە‌وانه: بووق و کەرنا و تە‌مبوور یان ساز. ئە‌م دیارده‌یه‌ دە‌یسە‌لێتی که لە‌ چوارچێ‌وه‌ی میرنشینی بە‌تلیسا لە‌ دیوه‌خانی شەرە‌فخاندای بە‌شێ‌وه‌یه‌کی گشتیش لە‌ کوردستاندا مۆسیقا خولیا‌یه‌ک و گۆزانی هونە‌رێکی بە‌هواج بووه.

میناتۆره‌کانی شەرە‌فنامە لە‌ هە‌موو روه‌یه‌کی نە‌تۆگرافی و ئە‌ده‌بی و شێ‌وه‌کاری و کۆمه‌ڵناسی و دینی و ئیستاتیکا و مێژوویییه‌وه‌ بایه‌خی خۆیان هه‌یه.

شەرە‌فخان لە‌ قوتابخانه‌ی شادا فیری رێ‌وشوونی وێنه‌کێشی بووه. قە‌له‌مه‌که‌ی خۆی چواندوو به‌ قە‌له‌می

کە‌ریمخانی زە‌ند

۱۵۹۷

- میر شهرفخانی بهتلیسی (۱۵۴۲ - ۱۶۰۶)، له ۱۵۹۷ میری میرنشینی بهتلیسه.

شهره‌فخانی کوری شه‌مسهدین خانی بهتلیسی، له ته‌مه‌نی نۆ سالی‌دا چووه‌ته قوتابخانه‌ی شاته‌هماسبی کوری شا نیسماعیلی سه‌فه‌وی که تاییه‌ت بووه به کورانی گه‌وره پیاوان. له پال‌ئوه‌ی میری بهتلیس بووه، نیگارکتیش و میژوونووسکی کارامه‌ش بووه. شهره‌فخان نووسیویه نه‌و ده‌مه‌ی له قوتابخانه‌ی شا بووه، شا ته‌هماسب کاتی سه‌ردانیان گوتوویه جاروبار ناگاتان له سه‌نعاتی (نه‌قاشی) واته هونه‌ری وینه‌کتیشی بی. نه‌مه ئاماژه‌یه بۆ نه‌وه‌ی که لهو سێ ساله‌دا ده‌رسی وینه‌کتیشی خویندووه. شاته‌هماسب خۆیشی نه‌قاش بووه و باوکی ناروویه بۆ قوتابخانه‌ی نه‌قاشی له شاری هرات تا له‌لای گه‌وره نه‌قاشانی قوتابخانه‌ی نه‌قاشی ته‌یمووری فیتری نه‌قاشی بی.

ده‌م‌تیژ و به له‌نجه‌ولاری (الواسطی).

- ئه‌ده‌بیاتی کوردی له‌ناو شار و حوجره‌ی مزگه‌وته‌کاندا له‌دایک بوو و له‌نیو دیوه‌خانی ئه‌رستۆکراته کورده‌کاندا په‌روه‌رده کرا. شاری بهتلیس نزیکه‌ی ۵۰۰ زانا و قوتابی و شاگردی تا کۆتایی سه‌ده‌ی ۱۶ په‌روه‌رده کردووه. له سه‌ده‌ی ۱۷مدا ۵ مزگه‌وتی گه‌وره، ۵ قوتابخانه‌ی دینی، ۷۰ مه‌کته‌ب (قوتابخانه‌ی سه‌ره‌تایی)، ۱۹ ته‌کیه (ناوه‌ندی دینی). ئه‌م داووده‌زگیانه به داهاتی زه‌وی و گوند و دووکان و گه‌رماوه‌کان به‌رپۆه ده‌چوون. به‌تلیس ۵ هزار خانوو، قه‌لایه‌کی ۲۰۰ خانوویی که بۆ نزیکه‌ی ۵۰۰ ۲۶ که‌س دروست کرابوو. میری بهتلیس، عه‌بدال‌خان، نووسه‌ر و میژوونووس و فیزیکناس، کتێبخانه‌یه‌کی هه‌بوو که چه‌ندان هزار کتیبی تێدا بوو، هه‌ندیکانی له ئه‌وروپاوه لۆ هاتبوو.

شاری بازید، کۆشکه‌که‌ی نیسحاق پاشا

سالانی ۱۶۰۰

Kourdes.

له قامووسی لارووسی فرهنسی وهرگیراود

سالانی ۱۶۰۰

۱۶۰۳

هه‌لگیرسانه‌وه‌ی شه‌ری نیوان سه‌فه‌وی و عوسمانی له‌سه‌ر دابه‌شکردنی کوردستان. شاعه‌باسی سه‌فه‌وی هێرش‌تیک ده‌کاته سه‌ر کوردستانی تورکیا که له ۱۶۰۵/۸/۲۴ دا سه‌رده‌که‌وئ.

۱۶۰۸ / ۱۲ / ۵

شه‌ری قه‌لای دمدم له نیوان خانی له‌پزیرین و شا عه‌باسی سه‌فه‌ویی ئیران. دوا‌ی مانگتیک به‌رگری قه‌لای دمدم ده‌گیرئ. له هه‌مان سالی شادا فه‌رمانه‌وه‌ایه‌تی کوردی ناوچه‌ی برادۆست ده‌گیریت. ناوچه‌ی موکریان، له‌لایه‌ن شاعه‌باسه‌وه، ده‌دریته (شیربه‌ک)، کوردیکی دارده‌ستی شاعه‌باس.

۱۶۳۶

میرنشینی ئه‌رده‌لانه‌کان که باره‌گایان له سالی (۱۱۶۸) له قه‌لای زه‌لم بوو، پاشان له ۱۵۶۱ چوونه قه‌لای مه‌ریوان، ئنجا چوونه قه‌لای پلنگان و پاشان بۆ قه‌لای هه‌سنه ناوا - که مه‌ستوره خانمی ئه‌رده‌لانی له میژوونا مه‌که‌ی خۆیدا باسی ئه‌و قه‌لایه‌ی به‌فراوانی کردووه و هه‌روه‌ها که‌ریده‌ی ئینگلیزیش، جان مالکۆلم (۱۷۶۹ - ۱۸۲۳) که سێ جارار چووته سنه له سالی (۱۸۰۸) باسی قه‌لای هه‌سن ناوای کردووه؛ له کۆتاییشدا ئه‌رده‌لانه‌کان له سالی ۱۶۳۶ شاری سنه داده‌مه‌زرین و به‌یه‌کجاری له‌وئ ده‌مینه‌وه. به‌م شیوه‌یه، شاری سنه تا‌کو ۱۸۶۷ بووه پیته‌ختی ئه‌رده‌لانه‌کان.

۱۶۳۹

به‌پیتی په‌یمانیک له نیوان ئیمپراتۆریه‌تی عوسمانی و ئیرانی سه‌فه‌ویدا، ئیران شاره‌زووری له‌ده‌ست چوو. میرنشینی ئه‌رده‌لانی تهنیا ئه‌ودو زاکرۆسی بۆ مایه‌وه: بووه مولکی بابان.

سالانی ۱۶۰۰

- مه‌لای جزیری (۱۵۶۷ - ۱۶۴۰) ناوی ئه‌م نام‌په‌ره مؤسیقایییانه ده‌هینی که له کوردستاندا به‌کار هاتوون: رویاب، چه‌نگ، نای، قانون، نه‌رکه‌نوون، ده‌ف، هه‌روه‌ها ناوی ده‌یان جو‌ر مه‌قام.

۱۶۱۴

په‌ترۆ دیلا فاللا، رۆه‌لاتناسی ئیتالی له ۱۶۱۴ له به‌رگی دووه‌م، ل ۸ چاپی ئیتالی باسی کوردستان و زمانی کوردی و ئیگزه‌نه‌فۆن و سه‌لاحه‌دینی ئه‌یووپی ده‌کا. له باسی زمانی کوردیدا ده‌لئ: " کورده‌کان زمانی تابه‌تی خۆیان هه‌یه و زمانه‌که‌یان له زمانی دراوسی عه‌ره‌ب و عه‌جه‌مه‌کانیان ناچئ."

۱۶۲۰؟

کتیبه‌ ریزمانیه‌که‌ی عه‌لی ته‌ره‌ماخی (صرف و بعضی اصول لازمه‌ یی تعلیمه‌ بزمانی کورمانجیه) که بریتیه له ریزمانی عه‌ره‌بی به زمانی کوردی (دیالکتی کورمانجی باکور)، له سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی حه‌فده‌مدا (۱۶۰۰) نووسراوه. به‌لام مه‌لا مه‌حمودی بایه‌زیدی ئه‌م کتیبه‌ی سه‌رله‌نوئ له سالی ۱۸۵۷ دا نووسیوه‌ته‌وه.

۱۶۳۲

کوردناسی فه‌ره‌نسی، ژان بابتیست تافیرینی Jean- Bap- tiste TAVERNIER له ۱۶۳۲ هاتووته کوردستان. سه‌فه‌رنامه‌که‌ی به ناویشانی Les six voyages en Perse، له سالی ۱۶۷۶ - ۱۶۷۸ له سویسرا چاپ کراوه. زیاتر له هه‌شتا لاپه‌ره‌ی ته‌رخان کردووه بۆ کوردستانی سالانی ۱۶۳۰. له ب ۲، ل ۲۸، ده‌لئ: «ئو ولاته‌ی له هه‌موو ولاتیکی تر به هێزتر و سه‌رنجراکیشتره. له‌به‌رئه‌وه‌ی نه سه‌ر بۆ سوڵتانی عوسمانی داده‌نوئنی. نه پاشای فارسه‌کانیش به‌هیچ دزانی. نه‌مه له کاتیکیدا هه‌موو میره‌کانی تر، سه‌ر به‌یه‌کیک ئه‌م دوزانه‌ن».

۱۶۵۵

سولتانی عوسمانی، مەلیک ئەحمەد پاشای دێندەیی تورک، والیی (وان)، دەنێرتتە سەر میرنشینی بەتلیس و وێرانی دەکا: سووتاندن و تالانکردنی مآله میر، ئنجا شار و دێپاتەکان دەخاتەوێژدەستی عەسکەری تورک.

۱۶۶۹

قەلاجوالان بوو پیتەختی میرنشینی بابان و لە سەر دەمی فەقێ ئەحمەدی دارەشمانە (۱۶۸۶) کە یشتە نوێیەری هێزی خۆی.

۱۶۵۵-۱۶۵۴

سووتاندن و تالانکردنی تابلۆ و بەرەمە هونەری و ئەدەبیەکانی عەبدال خانی هونەرمەند، کۆری زیانۆدینی کۆری شەرەفخان (۷۶ کتییی دانراو) لەلایەن مەلیک ئەحمەد پاشای دێندەیی تورک، والیی (وان).

لە سەر دەمی میری بەتلیس، عەبدال خان، کە وێنەکێش و خۆشنووس و نەخشکار (نەققاش) ییش بوو، دۆخی هونەری نیکار و ئەدەبیات و مۆسیقا و گۆرانی کۆردی لەو پەڕی پێشکەوتندا بوو. لەم بارەییو، گەرالی عوسمانی، ئەولیا چەلەبی، لە سەفەرنامە کەیدا، بەتایبەتی باسی مۆسیقای کۆردی و گۆرانی پێژەکانی شاری مەلاتیە و دیارەکر دەکا: چەند تیکستیکی گۆرانیی بۆمان تۆمار کردوو. یەکتیک لە تیکستەکان، بریتیە لە گۆرانییەکی فۆلکلۆری ناوچەیی زاخۆ کە لەبارەیی رووباری خاپوورەو بە مەقامی شووردەر دەیلتن.

۱۸۰۰-۱۶۰۰

لە ناوچەیی هورامان کە بەشیک بوو لە میرنشینی سەر بەخۆی ئەردەلان، مەلەبەندیکی ئەدەبی دروست بوو بوو بە دیالکتیکی گۆرانی دەیاننوسی. مێچەر سۆن تەنیا پێنج شاعیری بە نمونە هێناردتەو: شیخ ئەحمەدی تەختی، مەلا تاهیری هورامانی، محەمەد قولی سلیمان، محەزونی و فەرخی پالەنگانی، هەرەها: یوسف ئیسحاق کە لە ۱۶۲۶ دا کۆچی دوایی کردوو، لەگەڵ مستەفا پێسارانی. شیعرەکانیان لیریکی خۆشەویستی و سروشتن، کێشی سیلابین بە قافیەیی مەسنەوی.

۱۷۰۱-۱۶۴۳

پێسارانی، کە شیعرێ بە هورامی نووسیو.

۱۶۸۲

ئەحمەدی خانی (۱۶۵۰-۱۷۰۷): داستانی مەم و زین؛ سەرەلانی بیری کوردایەتی لە ئەدەبیاتی کوردیدا. خانی لەو کە یشتبوو کە گەشەسەندنی کولتوور، بەو دەبێ بە

کوردي بنووسری، بۆیه دهستی کرد به کوتنهوهی دهرسی
 کوردي له حوجره کهیدا. ههروهها له سالی (١٦٨٢-١٦٨٣)
 فه رههنگی عه رهبی - کوردي دانا بۆ مندان به ناوی
 (نۆبار) که ده بیته یه که مین قاموس له میژووی کوردا.
 ناوبراو وشه ی عه کس و نه قش و نه قاشی به کار هیتاوه:

که نجینه ئی جه وهه ری ببت فاش

ثابت ببت ژ نه قشی نه قاش

خانی ناوی نه م ئامیرانه ده هینی له کوردستاندا:
 سه نتوو، جه رهس، میزباب، زورنا، نه قیر، ته پل، که مانچه،
 عوود، ته مبوور، رویاب، چنگ، نای، قانون، ئه رگه نوون،
 ده ف.

ئه حمه دی خانی ناوی هه موو نه م مقامات و ناوازانه یشی
 هیتاوه که له کوردستاندا برهویان هه بووه: عوششاق، نه وا،
 ئووج، کوردان، په هاوی، کووش، شه هتاز، جه زین،
 ئاههنگ، ته ره نوم، سه ره سه هی، سه با، نه وه هاری، دلگوشا،
 نه غمه، نسفیه، هوزار، ئه وازه، گۆلرۆج، دلرۆبا..

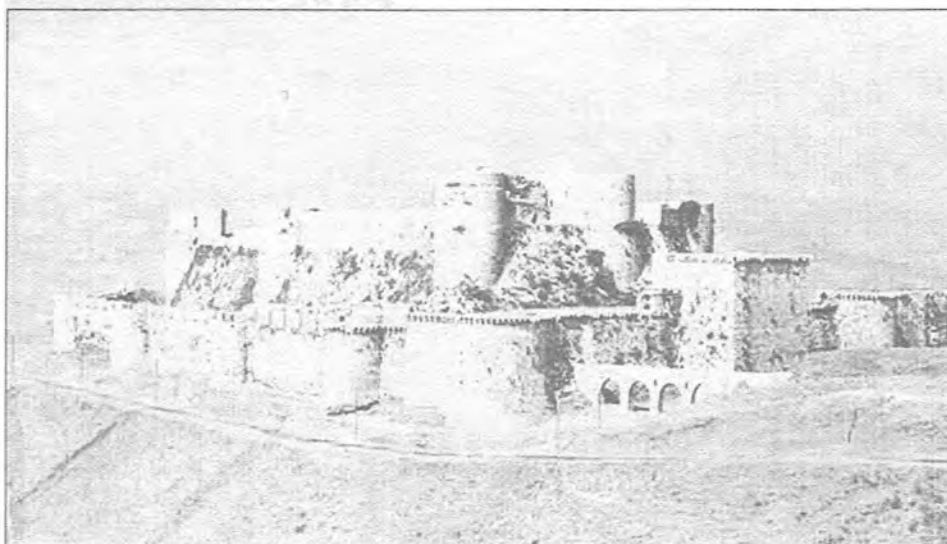
کوردهکانی لورستان

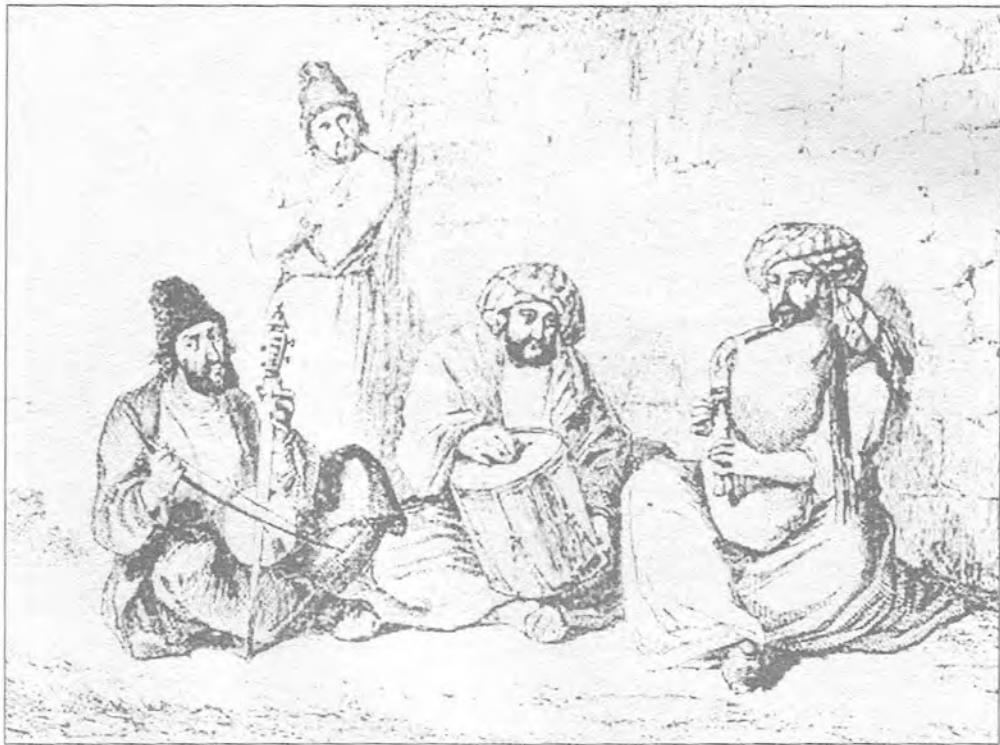
له ریزی سه رهوه، له دهسته راستهوه: یه کهم و چوارم کهس، کوردی لور و بهختیارین.

له ریزی خوارهوه، دوو سه ریازی سه لاهه دین نه یوو بی، په ری تاوسیان له خووزه کهیان به ستووه

قه لای کوردان، دروستکراوی سه لاهه دین نه یوو بی له نئزیک حه له ب له سووریا

سالانی ۱۷۰۰

- میرنشینى ئوردلان، شارى (سنه) پایتهختیانه.
- عوسمانییهکان عیراقیان دابەش کردبووه سەر سى
ویلايهت: مووسل و بهغدا بهسره. هر ویلايهتیک والییهکی
ههبوو. دومینیک لانزا دهلی: دانان و لابردي هر والییهک
بهدهست سولتانهوه بووه. هر والییهکی هاتبیته مووسلئیش
خه لکی مووسل نهبووه. نهوندهشه دهسه لاتی بهسهر
ویلايهتی مووسلهوه نهبووه.

۱۷۰۱

قوباد پاشای میرنشینى بادینان (له نامیدی).

۱۷۱۷

کورددناسی فه رهنسی، (توورنهفورت) له سالی (۱۷۱۷) دا
بهدهست و قهله می خوی، به په ره مووچ وینه می کورد و ژبانی
کورددستانی ره سم کردووه و له کتیبه کهیدا بلأوی
کردووه تهوه.

۱۷۱۹

چهندان راپه رینی خویناوی کورد له کوردستانی ئیراندا دژ
به دهولتی سهفهوی ئیران، راگوئیزرانهوهی ژمارهیهکی زۆر
له بنه ماله کورددکان، له لایهن شاعه باسه وه، به رهو خوراسان
و شوینی تری دهروهی کوردستان، له پیناوا دامرکاندنه وه و
لیک داچیرینی بزوتنه وهی نه ته وهی کورد.

۱۷۲۶

فه رهاد پاشا میری بابانه؛ بارام پاشا میری بادینانه.

۹ ناداری ۱۷۳۶

نادرشا حوکمرانیی ئیرانی گرتته دهست و کوردستانی
ئیرانی داگیر کرد. ئیتر له ۱۷۳۶ تا ۱۷۴۷ خه ریکی
راگواستنه وهی زۆره ملیتی کورد ده بی به رهو رۆه لاتی ئیران.
نادرشا له سالی ۱۷۳۶ دا له گه ل سولتانی عوسمانی
دهکه ویتته کیشه و گفتوگووه له سهر کیشه می کوردستان و

سالانی ۱۷۰۰

له سه ره ده می ئه رده لانه کانداندا ده ره تانیک می باش بۆ
که شه کردنی هونه ری کوردی به تابهت شیعهر خولقا بوو که تا
کو تاییی سه ده می هه ژده می ش دریزه می کیشا.

سروشتی شیعهر په ره ریبی ناوچه که و لاساییکردنه وه می
خانانی ئه رده لان له "ده ربار" می شایانی ئیران بۆ نازیدانی
شاعیران، دوو هوی سه ره کی بوون بۆ بره و پیدانی ئه ده می
کوردی له ناوچه می ئه رده لاندا.

ئه ده می ناوچه که به گشتی شوینی زۆری ئه ده می فارسیی
له سه ره بوو. به شیک له شاعیران به فارسی شیعیران ده گوت
(مه ستووره، نه فسهر، ره ونه ق) به شیک تریش به ره مه می
فارسییان وه رده گتیا په سه ره کوردی (خانای قوبادی، میرزا
شه فیعی که ندۆ له می، نه لماس خانی که ندۆ له می).
وه رگتیا وه کان هه رچه ند له چوارچیه می ده قه بیگانه کانداندا
قه تیس ده مانه وه، به لام رهنگ و بۆنی ژبانی کورده واری و
زمانی کورددیان دها. به یک له ته رجه مانه خوسره و
شیرینی نیزامی که نجه ویه که له گه ل چه ند به ره مه میکی
تریشی، له لایهن خانای قوبادییه وه کراون.

- گو ژانیی (سیاچه مانه) له شپوه و کلئشه می هیجایی،
دوو میسراعی، له هه ورامان، پاشماوه می سترانه
زه رده شتییه کانه. ناوه رۆکیکی دینی و عیرفانیی هه یه.
نووسه ری ناوداری عه ره ب، شمس قیس رازی له (کتاب
المعجم في معابیر اشعار العجم) باسی لی ده کا.

۱۷۱۱

- په ندی کوردی به نه لفابیتی ئه ره می.

- د. که مال مه زه هر، له باره می ده سنووسه کوردی به
ئه لفابیتی ئه ره مییه کانی ئارشیفخانه می شاری ماتینه ده رانه وه
له ئه ره نه ستانی سو فیه تدا ده لی که له ویدا "ئینجیلیکی
ده سنووس به زمانی کوردی و به پیتی ئه ره می هه یه که
دوور نییه له سه ده می هه ژده دا نووسرا بیته وه

ژبانی سیاسی

دیاریکردنی سنووری نیوان دهولتهی ئیران و عوسمانی،
زنجیرهیهک راهبرین و شهروشنووری خویناوی له نیوان کورد
و لهشکری نادرشادا.

۱۷۴۷-۱۷۷۹

فهرمانزیهوایهتیی کهریم خانی زهند، که به بنهچه کورد بوو،
له ئیراندا؛ پایتهخت: شیراز.
کاتی کهریم خانی زهند فهرمانزیهواهی ئیرانه؛ شهروشنوور
له نیوان بابان و ئهردهلان پهیدا دهیی.
له ۱۷۷۹ بنهمالهی قاجارهکان دهسلالات له کهریم خانی
زهند دهسیئنهوه و جلهوری حکومهتداریهتی ئیران دهگرنه
دهست.

۱۷۵۲

خهسرهوخانی ئهردهلانی مل بق سهلیم پاشای بابان کهج
دهکا. له ۱۷۶۳ سلیمان پاشا (که له ۱۷۴۷ بووته میری
بابان) هتیرش دهکاته سهر ئهردهلان و دهشکی.

۱۷۷۳-۷۱

بی بارانی و تاعوون و قاتوقرییه ناودارمکی کوردستان.

۱۷۷۹

مهممود پاشای باوکی ئهرهممان پاشا دهبیته میری بابان.

۱۷۸۳-۱۷۸۴

دامهزراندنی سلیمانی لهلایهن ئیبراهیم پاشای بابانهوه له
سهردهمی دوایین سالی فهرمانزیهوایهتیی باوکییهوه،
سلیمان پاشا.

عبدالرحمان پاشای بابان (۱۷۸۱-۱۸۱۴) هانی
کورده کۆچهرییهکانی دا بق ئهوهی شتوهی کۆنفیدرالییهتی
جافایهتیی خیلکی بگۆردری بق جیگیربوون لهناو
میرنشینهکی، نهویش به بهخشینی زهویوزاریکی زۆر پیمان
و ورده ورده کهوتنه داچاندنی کیتلگه و کشتوکاککردن و
خانوو بیناکردن لهو ناوه، که چوار سال درتیهی کیتشا تا
شارهکه دروست بوو.

ژبانی کولتووری

۱۷۴۵-۱۸۰۱

وهلی دیتوانه، که شیعری به ههورامی نووسیوه،

۱۷۵۰

خانای قویادی (۱۷۰۴-۱۷۷۸) له شیرین و
خوسرهوهکهیاندنا ناوی سی (۲۰) له ئاوازه کوردیهکانی
بردوه. به یهکهمین وهرگنیز دادهنری: فارسی - کوردی.

۱۷۵۰-۱۸۰۹

رهنجووری، به دیالیکتی گۆران شیعری نووسیوه. یهکه
کورده کرۆنۆلۆجیای کوردستانی نووسییهتهوه، به فارسی
(سالنامه).

۱۷۵۰؟ د. کهمال فوناد له کهتهلۆگی دهسنووسه
کوردیهکانی پاریزراو له کتبخانهی بهرلین باسی دوو
نوسخهی خوسرهوه و شیرین (۲۰ و ۸۸) و سی نوسخه
شیرین و فهرهاد (۲ و ۲۰ و ۸۹) دهکات و به هۆنراوهی
ئهلماس خانی کهندۆلهیی و میرزا شهفیهی کهندۆلهیی
ناویان دهبات. چهندان تابلۆ و نیگاری سهدهی ۱۸م دهبنه
گهنجینه بق میژووی هونهری شتوهکاری.

۱۷۵۶-۱۸۲۵

پرتو بهگی ههکاری به کرمانجیی ژوووو شیعری دهنووسی.

۱۷۵۸

حارسی بهتلیسی به کرمانجیی ژوووو شیعری دهنووسی.

ناوهراستی سالانی ۱۷۶۰

مهلامهمهدی سئوچی (؟- ۱۷۷۶): (تذکره الاعوام)
(بهیتی ئهوهل و ئاخرا)، به کوردی، بهخشان و شیعره (۴۰)
لاپهريه. محهمهد علی قهرهداغی چاپی کردوهتهوه:
چاپخانهی کامهران، سلیمانی: ۱۹۷۹.
- ماوهی ۱۷۵۸-۱۸۲۲ به سهردهمی زتیرینی مزگهوتی
گهوره دادهنری، چونکه لهو کاتهدا شیخ معرووفی نۆدی و
باوکی، لهوی دهرسیان گوتوهتهوه.
- شیخ معرووفی نۆدی (۱۷۵۳-۱۸۲۷)، بههوی

۱۷۸۴ - ۱۸۳۶ نابی

میرنشینی سۆزان، پایتهخته‌که‌ی له ره‌واندز بووه. پاشای کۆزه له چاره‌کی به‌که‌می سه‌ده‌ی ۱۹مدا فرمانه‌وا بووه.

۱۷۷۹

ده‌وله‌تی بنه‌ماله‌ی قاجارییه‌گان له ئێران، گۆتایی هاتنی ده‌سه‌لاتی که‌ریم خانی زهند.

۱۷۹۴

قاجارییه‌گان ده‌سه‌لات له که‌ریم خانی زهند ده‌ستیننه‌وه و ده‌بنه‌ فرمانه‌وا‌ی ئێران: فه‌تح‌عه‌لی شا.
- ئه‌وره‌حمان پاشای بابان چیا‌ی سنجاری گرت و که‌یشته‌ ئورفه.

۱۷۹۹

ئه‌وره‌حمان پاشای بابان به‌ فه‌رمانی به‌غدا کرا به‌ حاکمی حه‌ریر و کۆیه، دواتر بۆ حه‌یله‌ دوورخه‌رایه‌وه. پاشان سلیمان پاشای بابانیش کۆزا.

باوکییه‌وه که‌یشتووه‌ته‌ قه‌لاجوالاتی بابانه‌گان. ئنجا له سلیمان ده‌یان قوتایی بی‌ که‌یاندووه.

۱۷۷۲ - ۱۸۳۲

مرادخانی بایه‌زیدی به‌ کرمانجیی ژوووروو شیعر ده‌نووسی.

۱۷۸۴

کتیبه‌خانه‌ی مه‌لا‌عه‌لی سه‌ححاف له‌لایه‌ن مه‌لا‌برایمی قه‌له‌ره‌شییه‌وه: کتیب‌فرۆشتن و به‌رگ‌تێگرتن و چاککردن و نووسینه‌وه، له‌ شاره‌زوور.

۱۷۸۷

به‌که‌مین قامووسی ئه‌ورووپی - کوردی (ئیتالی - کوردی)، به‌که‌مین کتیب‌له‌باره‌ی رێزمانی کوردی، نووسراوی قه‌شه‌ی ئیتالی، مؤرزیۆ گارزۆنی Morizio GARZONI، که‌ له‌ رۆما به‌ ناوینیشانی Grammatica e vocabulairio della lingua kurda بلۆوی کردووه‌ته‌وه؛ ناوی کورد و زمانی کوردیی بۆ به‌که‌م جار کردووه‌ته‌ ناوینیشانی کتیبیک؛ له‌گه‌ل چه‌ند کورته‌ تیکستیک به‌ زمانی کوردی.

گارزۆنی، که‌ سه‌رۆکی وه‌فدیکی مؤژده‌گاران بوو، له‌ سالی ۱۷۶۲دا ده‌گاته‌ مووسل، ئنجا دوو‌سال دره‌نگتر له‌گه‌ل وه‌فده‌که‌ ده‌چنه‌ نامیدی و تا ۱۷۷۰ له‌وێ ده‌مێننه‌وه، پاشان گارزۆنی له‌ ۱۷۸۳دا ده‌گه‌رێته‌وه‌ رۆما. له‌ سالی ۱۷۸۶ تا ۱۷۸۹ دیسان له‌گه‌ل وه‌فدیکی تری مؤژده‌گاران دێته‌وه‌ مووسل. ئنجا پاشان ده‌گه‌رێته‌وه‌ رۆما و سالی ۱۷۹۰ کۆچی دوا‌یی ده‌کا. کوردناسه‌گان به‌م قه‌شه‌ ئیتالییه‌ی دلسۆزی کورد ده‌لێن «باوکی کوردناسی و دامه‌زێنی زانستی کوردۆلۆجی».

۱۷۸۹ - ۱۸۸۵

کاک، نه‌حه‌دی شیخی کوری شیخ مه‌ه‌رووفی نۆدی.

۱۷۹۰

(ابن آدم) به‌ زمانی کوردی پێشه‌کی بۆ کتیبه‌ نه‌ستیره‌ناسییه‌که‌ی (مشکاة المنقول) ده‌نووسی. مه‌سه‌عوود مه‌مه‌د له‌ کتیبی (حاجی قادری کۆبی) باسی کردووه.

۱۷۹۳ - ۱۸۷۶

ئەحمەد بەگی کۆماسی، شیعەر بە ھەورامی.

۱۷۹۳ - ۱۸۷۱

رەحمەتوللا سولتان، ناسراو بە (شەلتاغ)، کوردی کفری،
یەکیک لە مەقامبێژ و مۆسیقاژەنەکانی کوردستانی عێراق
لە کەرکووک و بەغدا، مەقامی تفلیمی داھێناوە. شیخ
جەلال ھەنەفی لە (المغنیون البغدادیون) باسی دەکا.

۱۷۹۷ - ۱۸۵۵

تالی، بناخەدانانی شیعەر نووسین بە دیالیکتی (سۆرانی).

۱۷۹۷ - ۱۷۹۸

نووسەرێک بە ناوی (مەلا مەحمود) بە دیالیکتی کرمانجی
کتێبێک لەبارەی پزشکی بە ناوی (طوبیسا کوردی)
دەنووسی. لە گەنجینە م. (عبدالرەقیب یووسف) پارێزراوە.

۱۷۹۹

دەسلاتی عەبدولرەحمان پاشای میرنشینی بابان لە
ناوچەی شارەزورەووە تا کۆیە و ھەریر و دەورووبەری
کەرکووک رۆشتبوو. وەرە وەرەش زمانیکی ئەدەبی
بە کگرتوو تاییەت بەو ناوچەیە سەری ھەلدا، شیعەر و
ئەدەبیاتیکی پێ نووسرا، وەرە کە تا رادەیک جیاواز بوو لەو
دیالیکتە کە لە سەردەمی خانی و جەزیری (لە سالانی
۱۶۰۰) بە کار دەھات.

۱۷۹۹

مەلا محەمەدی شەریف (قازی ئەردەلان): زبەدە التواریخ، بە
زمانی فارسی، لە ۱۷۹۹ لەبارەی مێژووی کوردستان و
میرنشینی ئەردەلان نووسراوە.

کوردستانی تورکیا
میناتۆریکی سەدەی ھەژدە

سالانی ۱۸۰۰

Cavalier kurde.

سالانی ۱۸۰۰

۱۸۰۲

نوره‌حمان پاشای بابان، ئامانجی: رزگارکردنی کوردستان بوو له‌دهست عوسمانییه‌کان و قاجارییه‌کانی ئیران. له چاره‌گی یه‌که‌می ئه‌و سه‌ده‌یه‌دا زنجیره‌یه‌ک شه‌ر و په‌لاماری له هه‌ردوو لاوه ده‌کریته سه‌ر.

۱۸۰۶ ۱۸۱۲

شه‌ری نیوان رووسیا و ده‌وله‌تی عوسمانی ره‌وکردن و ئاواره‌بوونی کورد له تورکیاوه به‌ره‌و رووسیا.

۱۸۰۷

ده‌سه‌لاتی عه‌بدولپه‌حمان پاشای بابان له (۱۸۰۷) شکستی خوارد و په‌نای برده ئه‌مانوللای ئه‌رده‌لانه‌کان له سه‌قز. عه‌بدولپه‌حمان پاشای بابان له (۱۸۱۳) چوووه سلیمانی و ده‌سه‌لاتی گرت‌ه‌وه ده‌ست.

۱۸۱۲

به‌درخان پاشا ده‌سه‌لاتی میرنشینی بۆتان له جه‌زیره ده‌کریته ده‌ست

۱۸۱۸

مویه‌شیره ئه‌مریکاییه‌کان یه‌که‌م سه‌نته‌ری ته‌بشیریان له (ورمی) دامه‌زراند، که سه‌ر به ئه‌نجوومه‌نی ئه‌مه‌ریکایی بوون له بۆستۆن.

۱۸۱۸

ئه‌و ده‌مه‌ی مسته‌ر ریج (له ۱۸۱۸-۱۸۲۰) ده‌چپته سلیمانی مه‌حمود پاشا میری بابان بووه.

۱۸۲۰ / ۴ / ۱

گه‌رالی ئینگلیز، مسته‌ر ریج ده‌گاته کوردستان: باس و خواسه‌کانی شاری سلیمانی و میرنشینی بابان.

سالانی ۱۸۰۰

۱۸۰۰ - ۱۸۳۴

خوسه‌ره به‌گی ئه‌رده‌لانی: لب التواریخ (کاکله‌ی میژووه‌کان) به زمانی فارسی له‌باره‌ی میژووی کورد و ئه‌رده‌لانه‌کان له‌سه‌ر داخوازی خوسه‌ره خانی دووه‌می ئه‌رده‌لانی - ناکام (۱۸۰۰-۱۸۳۴) له سالانی (۱۸۰۰-۱۸۳۴) نووسراوه.

۱۸۱۰

محمد ابراهیم اردلانی: ذیل شرفنامه، له ۱۸۱۰ به فارسی، له‌سه‌ر راسپارده‌ی امان الله خانی گه‌وره‌ی ئه‌رده‌لانی (۱۷۷۵-۱۸۲۴)، له‌باره‌ی میژووی کوردستان نووسراوه.

۱۸۰۰ - ۱۸۶۶

سالم، له مه‌لپه‌ندی بابان، شیعر به (سوێانی).

۱۸۳۵ - ۱۸۹۵

مه‌رپیتی قه‌شه، یه‌کتیک له مه‌قامبێژ و مۆسیقاژهنه ناوداره‌کانی کۆیه.

۱۸۴۵

مه‌ستوره خانمی ئه‌رده‌لانی (ماه شه‌ره‌فخانم) ۱۸۰۵-۱۸۴۷، جگه له‌وه‌ی که شیعرێ به کوردی و فارسی نووسیوه، به یه‌که‌مین ژن ده‌ژمێردریت له هه‌موو رۆه‌ه‌لاتدا که میژووی نووسیبته‌وه: «تاریخی ئه‌رده‌لان» به زمانی فارسی.

مه‌ستوره له ۱۸۲۸ بووته هاوسه‌ری خوسه‌ره خانی ئه‌رده‌لانی، بۆ ماوه‌ی ۶ سال.

۱۸۰۶ - ۱۸۸۲

مه‌وله‌وی، شیعر به هه‌ورامانی.

۱۸۰۶ - ۱۸۷۶

مه‌لای جه‌باری

ژبانی کولتوری	ژبانی سیاسی
۱۸۸۱ - ۱۸۰۸	۱۸۲۵
سهی یاققۆ (سهید یاققۆ)، شیعرى به هه‌ورامى	کۆچى دوايى عوسمان پاشاي بابان..
۱۸۴۹ - ۱۸۰۹	۱۸۲۹ - ۱۸۲۸
کوردى، شاعيرى ناوچهى بابان.	شهرى تورکيا - رووسيا
۱۸۸۳ - ۱۸۱۴	۱۸۳۲
که‌يفى، شاعيرى کۆيه.	راپه‌رينى مير محهمەدى ره‌واندزى (پاشاي کۆره).
۱۸۹۷ - ۱۸۱۵	۱۸۳۶
حاجى قادرى کۆيى؛ شيعرى نيشتمانى.	مير محهمەد ره‌واندزى له ۱۸۳۶ نه‌فى ده‌کرى بۆ ئه‌سته‌مبول، سولتان مه‌حمودى دوهم پيشوازيى لى ده‌کا.
۱۸۱۹	۱۸۳۷
«عه‌قیده‌نامه‌ى کوردى». مه‌ولانا خاليدى نه‌قشبه‌ندى (۱۷۷۹ - ۱۸۲۷)، وه‌رى گيزاوه‌ته سه‌ر کوردى و له ۱۸۷۷ دا - نيزيکه‌ى نيو سه‌ده دواى کۆچى دوايى خۆى - به ده‌ستى مه‌لايه‌ک سه‌ره‌له‌نوئى نووسراوه‌ته‌وه، به‌لام کۆنترين ده‌سنووسى ئەم تیکسته لای م. که‌مال ره‌ئووف پاريزراوه که ده‌گه‌رپته‌وه بۆ سالى ۱۸۱۹. تیکسته‌که پينچ فه‌رزه‌که‌ى دينى ئيسلام به زمانى کوردى ده‌خاته روو.	- رووخانى فه‌رمانه‌ه‌واى بادينان به‌ده‌ست عوسمانيه‌کان - هيرشى تورک بۆ سه‌ر ميرنشيني بۆتان. - کوژرانى پاشاي گه‌وره له ئه‌سته‌مبول به‌ده‌ست تورکه‌وه. - ره‌شيد پاشاي عوسمانى کاتى قه‌ت‌لوعامى يه‌زيديه‌کانى کرد، چوار په‌يکه‌رى هونه‌رى مه‌له‌ک تاوسى له‌گه‌ل خۆى برد که له ناسن و زير به‌شيوه‌کى ره‌نگين و درمخشان دروست کرابوون.
۱۸۲۰ / ۴ / ۱	۱۸۳۸
مستهر ريج له سه‌فه‌رنامه‌که‌ى خۆيدا؛ باس و خواسى گۆزانى و مؤسيقاي کوردى و مؤسيقاي يه‌زيديه‌کان، دوو نيگاريش له‌م باره‌يه‌وه دروست ده‌کا.	کۆمه‌له‌ى زانباريى مه‌سيحى Christian Knowledge Society ناينسۆرس و رسامى راسپارد تا ليکۆلینه‌وه‌يه‌ک له‌سه‌ر بارودۆخى نه‌ستۆريه‌کانى کوردستان بکه‌ن.
ريج ده‌لتى: «پاشاکانى بابان هه‌فته‌ى جارتيک يان دوو جار کۆ ده‌بوونه‌وه بۆ ئه‌وه‌ى له‌گه‌ل پياوماق‌ووله‌کان گوڤ له گۆزانى و مووزيک بگرن»، «ئهو کاته ده‌هۆل، زورپنا، دووزه‌له، شمشال، ته‌پل، بلووتر، ده‌ف... هه‌بوو». مستهر ريج له ۲۲ى ئادارى (۱۸۲۰) لای هۆزى (سووره‌مه‌نى) لای بابانه‌کان گوټى له که‌مانچه و روباپ و گۆزانيى کوردى راگرتووه. پاشانيش چيرۆكى شيرين و فه‌ره‌اديان به گۆزانى بۆ گوټووه.	به‌درخان پاشا (۱۸۰۶ - ۱۸۶۹)، له مه‌له‌به‌ندى جزيره و بۆتان جارى سه‌ره‌خۆيى کوردستان ده‌دا: له ۱۸۴۲ ئالا و دراوى خۆيشى داده‌مزرپتى. ميرنشيني به‌درخان پاشا تا سالى (۱۸۴۷) به‌رده‌وام ده‌بى.
- کولتوورى وینه فراوانه لای يه‌زيديه‌کان وه‌ک له	

ژبانی سیاسی

۱۸۴۲

مار شهمعوون، که لایه‌نگیری ده‌لته‌تی عوسمانی بوو دژی میرنشینه کوردییه‌کان، داوای له که‌نیسه‌ی پرۆتستانی ئینگلیز کرد بۆ ئه‌وه‌ی نوینه‌ریان بیه‌ته کوردستان بۆ ئه‌وه‌ی بارودۆخی نه‌ستۆریه‌کان باشر بکه‌ن له کوردستاندا.

۱۸۴۳-۱۸۴۶

شه‌ری ناوه‌خۆی نه‌ستۆری - کورد له سه‌رده‌می مار شهمعوون که پشتیوانی ئیمپراتۆریه‌تی عوسمانی بوو.

۱۸۴۷/۵/۱۹

به‌یمانی نه‌رزه‌پۆم له نیوان عوسمانی و فارسه‌کاندا: دابه‌شکردنیکى نوئی کوردستان به‌سه‌ر خۆیاندا.

۱۸۴۷/۷/۲۷

له‌شکری عوسمانی هتیرشی کرده سه‌ر میرنشینى به‌درخان و له ۱۸۴۷/۷/۲۷ میر به‌درخان (۱۸۰۲-۱۸۶۸) ده‌سگیر کرا و نه‌فی کرایه‌ دوورگه‌ی (کریت) و پاشان له ۱۸۶۸ له (رکن الدین) له دیمه‌شق سه‌ری نایه‌وه.

۱۸۵۱

رووخانی میرنشینى بابان به‌ده‌ستی تورکه عوسمانییه‌کانه‌وه که دوا میریان عه‌بدوڵا پاشا بوو.

۱۸۵۵-۵۳

پاپه‌رینه‌کانی یه‌زدان شیر له ناوچه‌کانی هه‌کاری، که له ۱۸۵۵ توانییان مووسلّیش ئازاد بکه‌ن؛ له ۱۸۵۵ به‌غدای عوسمانی سوپایه‌کی کۆ کرده‌وه بۆ به‌رنگاربوونه‌ویان. ژماره‌ی چه‌کداره‌کانی یه‌زدان شیر (۶۰ ۰۰۰) که‌س بوون.

۱۸۵۴

سالی (۱۸۵۴) قه‌ره فاتم خۆی و سێسه‌د سوارچاکی تری کورد له مه‌ره‌شه‌وه هاتوونه‌ته نه‌سته‌میوڵ و چوونه‌ته به‌رده‌م پاشا بۆ ئه‌وه‌ی به‌شداری له شه‌ری عوسمانی بکه‌ن دژی ده‌لته‌تی روسیا له ۱۸۷۸.

ژبانی کولتوری

به‌رستگا‌کان و سنووقی کتێبه‌ پیرۆزه‌کانیشیان ده‌رده‌که‌وئ. (ره‌شید پاشای عوسمانی کاتێ قه‌تلوعامی یه‌زیدییه‌کانی کرد، چوار په‌یکه‌ری هونه‌ری مه‌له‌ک تاوسی له‌گه‌ڵ خۆی برد که له ناسن و زیر به‌شیتوه‌کی ره‌نگین و دره‌خشان دروست کرابوون).

۱۸۳۰-۱۹۰۴

مه‌حوی، شاعیری گه‌وره‌ی (سووفی)

۱۸۳۰

مه‌لا ئه‌بویه‌که‌ره‌فهن‌دی (۱۷۷۸-۱۸۵۵) باپیری مه‌لا فهن‌دی (مه‌لای گچکه)، بایه‌خی داوته مه‌ولوود و مه‌قامات. له ۱۸۳۰ ده‌نێرن مه‌لا عه‌بدوڵا رحمان وه‌لی له که‌رکوکه‌وه بیه‌ته هه‌ولێر بۆ مه‌ولوود و مه‌قامات.

- مسته‌فا به‌گی کوردی (۱۸۰۹-۱۸۴۹) باسی چه‌ندان گۆرانیه‌تێری سه‌رده‌می خۆی ده‌کا که به‌کوردی گۆرانیه‌یان گوتووه.

- له ناوچه‌ی بابانه‌کان له سلێمانی، دوانزه سواره‌ی مه‌ریوان له کاتی شه‌ردا ته‌پل و ئامێره‌ موسیقاییه‌کانیان به‌کار ده‌هێنا

۱۸۳۵-۱۹۰۹

شیخ ره‌زای تاله‌بانی، شاعیری (هه‌جوو)

۱۸۴۰-۱۸۶۰

مه‌دره‌سه‌ی قوبه‌هان: ئامێدی.

۱۸۴۳

کتێبی سه‌ره‌نجامی ئه‌هلی حه‌ق

۱۸۴۴

یه‌که‌مین چاپکراوی کلاسیک، به‌ کوردی، دیوانی مه‌ولانا خالیدی نه‌قشه‌بندی، نه‌سته‌میوڵ: ۱۱۰ ل، (چه‌ند شیعریکی به‌ هه‌ورامی تێدایه‌).

۱۸۴۴ - ۱۹۱۴

وهفایی، شاعیری لیریک، که ناوازده‌ره‌یش بوو.

۱۸۴۵ - ۱۹۰۹

سالی سنه‌یی

۱۸۴۹ - ۱۹۲۵

مه‌جدی

۱۸۵۱ - ۱۹۰۷

حەریق

۱۸۵۳ - ۱۹۱۷

مه‌لا حەمدوون، شاعیری نابینای سلیمانی.

۱۸۵۴

حاجی قادری کۆژی له‌گه‌ل که‌یفی جوانرۆیی چووته
 نه‌سته‌مبول. ناوبراو، له‌ دوا‌ی نالی، یه‌که‌مین شاعیری کورده
 له‌ میژوودا ده‌که‌وتته‌ ناو که‌شوه‌ه‌وای رۆشن‌بیری تورک و
 رۆئاوایی، چه‌مکه‌ نه‌روویاییه‌کان له‌باره‌ی کۆمه‌ل و نازادی
 و سه‌ربه‌خۆیی ولات کاریان تی ده‌کات.
 - شیخ ره‌زا له‌ ماوه‌ی نیوه‌ی دووه‌می سه‌ده‌ی نۆزده‌مدا
 ماوه‌یه‌کی ژیا‌نی له‌ نه‌سته‌مبول به‌سه‌ربردوه.

۱۸۵۶ - ۱۸۶۶

مه‌لا محموودی بایه‌زیدی (۱۷۹۹ - ۱۸۶۰) کۆمه‌لێک
 چیرۆک و تیکست و کتیی میژوویی (به‌ دیالکتی
 کرمانجیی باکور) ده‌نووسیت، که‌ به‌ هاوکاری نه‌لکزه‌نده‌ر
 ژابای کونسولی رووسیا له‌ نه‌رزهرۆم خراونه‌ته‌ سه‌ر
 نه‌لفابیتی لاتینی و ته‌رجه‌مه‌ی فه‌ره‌نسی کراون: مه‌م و زین
 (۱۸۵۶) که‌ ده‌بیته‌ یه‌که‌م چیرۆکی بلۆکراوه‌ی کوردی؛ له‌یلا
 و مه‌جنوون (۱۸۵۹)؛ سیاه‌بند و شه‌مستی (۱۸۶۰)؛ کیتابی
 مه‌ولوودی شه‌ریف (۱۸۵۸)؛ ته‌واریخی جدیدی کوردستان
 (۱۸۵۷)؛ (صفحه‌ صبیان) که‌ برتییبه‌ له‌ کتیی نه‌لف و بئی

سوارچاکی کورد

H.Binder

زمانی کوردی بۆ منداڵان؛ (رسالة تحفة النحلان في الزمان كردان) له باره‌ی ریزمانی کوردی (۱۸۶۶)؛ (جامع بی رسالیان و حکایتان)، چل چیرۆکی کوردییه، که ده‌بیتنه یه‌که‌م کۆمه‌له‌ چیرۆکی به‌ کتێب (۱۸۶۰)؛ ته‌واریخی قه‌دیمی کوردستان (۱۸۵۸-۱۸۵۹)؛ عادات و رسووماتنامه‌ی ئه‌کرادیه؛ هه‌روه‌ها کتێبه‌ ریزمانییه‌که‌ی عه‌لی ته‌رده‌ماخی (صرف و بعضی اصول لازمه‌ بی تعلیمه‌ بزمانی کورمانجیه) که بریتیه‌یه‌ له‌ ریزمانی عه‌ره‌بی به‌ زمانی کوردی، له‌ سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی هه‌ژده‌مدا نووسراوه‌. به‌لام بایه‌زیدی ئه‌م کتێبه‌ی سه‌ره‌له‌نوێ له‌ ۱۸۵۷دا نووسیوه‌ته‌وه‌.

۱۸۵۶

وه‌رگه‌یترانگی په‌خشانیی ئه‌سکه‌نده‌رنامه‌ی نیزامی که‌نجوی که‌ (شه‌هنه‌زه‌ر) ناویک له‌ ئه‌رزه‌رقۆم کردوویه‌تیبه‌ کرمانجی باکور.

۱۸۵۷

- یه‌که‌مین چار له‌ ئه‌سته‌مبول ئینجیل له‌ زمانی یۆنانییه‌وه‌ ته‌رجومه‌ی سه‌ر زمانی کوردی (دیالکتی کرمانجی ژووړو) ده‌کرئ و به‌ نه‌لفابیتی ئه‌رمه‌نی، له‌ (۳۰۶) لاپه‌ره‌دا، له‌ چاپخانه‌یه‌کی ئه‌رمه‌نییه‌کان له‌ ئه‌سته‌مبول بڵاو ده‌کرێته‌وه‌.

- ئه‌حمه‌د خانی چواره‌مین پاشای میرنشینی بابان له‌ سالی ۱۸۵۳ سه‌ری له‌ پاریس داوه‌ و میوانی رۆه‌له‌لاتناس، خۆدزکۆ CHODZKO بووه‌. چهند باستیکی زمانه‌وانی و چهند چیرۆکیکی به‌ زمانی کوردی بۆ خۆدزکۆ نووسیوه‌ و له‌ سالی ۱۸۵۷دا له‌ شتیوه‌ی نامیلکه‌یه‌که‌دا بڵاو کراونه‌ته‌وه‌.

۱۸۵۸

- سلیمان به‌گی قه‌واس توانیویه‌تی یه‌که‌م قوتابخانه‌ی روشدییه‌ی مولکی له‌ سلیمانی بکاته‌وه‌ که‌ جوار پۆلی تیدا بووه‌. ئه‌م قوتابخانه‌یه‌، به‌پتی سالنامه‌ی ویلایه‌تی مووسل، له‌ سالی ۱۸۸۲دا ژماره‌ی قوتابییه‌کانی ۱۰۳ قوتابی بووه‌، به‌ریتوه‌به‌ر: حاجی عه‌بدولفه‌تاح ئه‌فه‌ندی بووه‌ و سێ مامۆستای هه‌بووه‌. پیره‌مه‌ردی شاعیر له‌م قوتابخانه‌یه‌دا

ئه‌لفا بی جی یا کوردی
به‌زمانی کوردی، به‌نه‌لفابیتی ئه‌رمه‌نی
(ئه‌سته‌مبول)

۱۸۷۸-۱۸۸۲

راپه‌رینه‌کانی شیخ عوبیدلای نه‌هری و نووسینی نامه‌کانی بۆ کونسولی ئەمەریکایی و ئینگلیز له‌پیناوسه‌ریه‌خۆیی کوردستاندا که له ۱۸۸۰ دا ده‌گاته بزاقی چه‌کداری و زیاتر له (۵۵ . . . .) چه‌کداری هه‌بوو. دژی ئێران و عوسمانییەکان ده‌جەنگین. تا له ئۆکتۆبەری ۱۸۸۲ شیخ عوبیدلای له هه‌کاری به‌دیل گیرا و نه‌فی کرایه مه‌که.

- راپه‌رینی نه‌وه‌کانی به‌درخان پاشا؛ جه‌زیره و بۆتانیان خسته‌وه ژێر ده‌ستی خۆیان.

۱۸۸۱

- له سالی (۱۸۸۱) توێژی فه‌رمانبه‌ر و کاسپکاری سلیمانی راپه‌ریوه و بۆ ماوه‌ی سێ رۆژ ده‌ستی به‌سه‌ر داووه‌زگا‌کانی حکومه‌تی عوسمانیدا گرتوه.

۱۸۸۶

له حه‌مرین کورد دژی عوسمانی ده‌وستی.

۱۸۸۹/۵/۲۱

دامه‌زراندنی یه‌که‌مین رێکخراوی سیاسی، رێکخراوی (اتحاد و ترقی) له ئەسته‌مبول له‌لایه‌ن دوو رووناکبیری کورده‌وه (د. عه‌بدوڵا جه‌وده‌ت و ئیسحاق سکوتی): له‌پیناوسه‌ری روه‌خاندنی ئیمپراتۆریه‌تی عوسمانی و دامه‌زراندنی سیسته‌میکی په‌رله‌مانتاری و دیموکراسی.

د. عه‌بدوڵا جه‌وده‌ت، دامه‌زرینی یه‌که‌مین رێکخراوی سیاسی که له‌لایه‌ن کورده‌وه دامه‌زرای له سالی (۱۸۸۹) له ئەسته‌مبول، بۆ یه‌که‌مین جار ناو له‌م نه‌سه‌له کورده رووناکبیره نوێخوازه ده‌نی «کورده‌گه‌نجه‌کان». ناوبراو بۆ خۆیشی یه‌که‌یک بوو له‌وه‌چه‌گه‌نجه‌گۆرانخوازه و دامه‌زرینی رێکخراوی (ئیتیحاد و تهره‌قی) بوو که پاشان بووه‌وه‌ی درسته‌بوونی (بزاقی گه‌نجه‌تورکه‌کان).

(گه‌نجه‌کورده‌کان) نه‌وه‌وه رووناکبیر و نووسه‌ره نوێخوازه کورده بوون که له کۆتایی سه‌ده‌ی ۱۹ و سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی بیسته‌مدا سیسته‌مه‌مه‌عریفیه‌ کۆنه‌که‌ی

خوتندوویه‌تی. حه‌ریق له‌باره‌ی قوتابخانه‌ی روشدییه‌وه ده‌لی:

ئهم تا‌قمه‌ شیرینه له مه‌که‌ته‌ب که دیارن جه‌للادی دلی عالم و ناشوویی دیارن - ره‌شید زه‌کی کابان (۱۸۶۷ - ۱۹۴۰) که خۆی ده‌رچووی قوتابخانه‌ی روشدییه‌ی سلیمانی بووه، پاش ته‌واوکردنی ئیعدادی عه‌سکه‌ری له به‌غدا و دانشگاهی سوپایی له نه‌سته‌میول، بووه‌ته‌ مودیر.

۱۸۵۹-۱۹۱۶

مصباح‌الدیوان ئەدهب

سالانی ۱۸۶۰

وه‌رگێرانی مه‌ولوودنامه‌یه‌که له زمانی عه‌ره‌بییه‌وه، له‌لایه‌ن شیخ حوسینی قازی (۱۷۹۱- ۱۸۷۰)، بۆ دیالیکتی کرمانجیی خواروو له سالانی ۱۸۶۰ دا کراوه. به‌ره‌مه‌که به‌ شیعەر و په‌خش‌ان ژياننامه‌ی پێغه‌مبه‌ر له شێوه‌ی مه‌ولوودنامه‌دا ده‌گێڕێته‌وه.

- یه‌که‌م چاپخانه له کۆتاییه‌کانی ده‌یه‌ی ۱۸۶۰ له ئیمپراتۆریه‌تی عوسمانی (له به‌تلیس له ۱۸۶۶ یان له ۱۸۹۳، له دیاربه‌کر له ۱۸۶۹، له وان له ۱۸۸۹) دامه‌زران، به‌لام هه‌موویان له‌بن ده‌ستی ده‌وله‌تی بوون و به‌ زمانی تورکی بوون.

۱۸۶۱

کتیبی (ئه‌لفابی جی یا کرمانجی) له ئەسته‌مبول له‌لایه‌ن کۆمه‌لیک موژده‌گار و قه‌شه‌ی نه‌رمه‌نییه‌وه به‌هاوکاری چه‌ند کوردیک چاپ کراوه. کتیبه‌که، که پره له وێنه و گرافوور و هێلکاری جۆراوجۆر، به‌ ئه‌لفابی نه‌رمه‌نی، به‌لام به‌ زمانی کوردی (به‌ دیالیکتی کرمانجیی ژووور) چاپ کراوه و پره له‌بابه‌تی جۆراوجۆری میژوویی و کۆمه‌لایه‌تی و رۆشنی‌بری به‌ زمانی کوردی، به‌ جوانترین دیزاین و پاراوزه‌ترین دیزاینی مۆدێرنی نه‌وه‌سه‌رده‌مه، له چاپخانه‌یه‌کی نه‌رمه‌نییه‌کان له ئەسته‌مبول چاپ کراوه. باسی میژوویی مه‌سیحیه‌ته، زیاتر له (۳۵) نیگاری تێدایه.

۱۸۶۳ - ۱۹۴۱

حاجی محمدهد علی، ناسراو به سابیر، زیاتر له نیو سهده خوشنوسیی کردوود و خزمهتی ئهم هونه‌ره‌ی کردوود. تا ئیستاش له گه‌لیک شوئینی به‌غدا پاشماو‌دی به‌ره‌مه‌کانی ماوه.

۱۸۶۴ - ۱۸۶۹

محمدهد ئهمین یمنی (مه‌لا نه‌مین)، کۆیییه، له به‌غدا ژیاوه، خوشنوس بووه. یه‌که‌م که‌سه‌ مۆزی له عێراقدا بلاو کرده‌وه.

۱۸۶۶

ئهبول موحسین، پێشخزمه‌تی ئه‌رده‌لان، له‌سه‌ر راسپارده‌ی ناسرده‌ین شای قاجار، له‌ سالی (۱۸۶۶) فه‌ره‌ه‌نگ‌یک‌ی کوردی (ئه‌رده‌لانی) - فارسیی نووسیه‌وه که ۴۳ لاپه‌ره‌یه. (۵۳۱) واژه‌یه.

۱۸۶۷ - ۱۹۵۰

پیره‌مێرد

۱۸۷۰ - ۱۹۳۸

میرزا غه‌فوره‌د

۱۸۷۳ - ۱۹۴۲

سافی، شاعیری ناوچه‌ی هیران. مۆسیقاناسیش بووه

۱۸۷۳ - ۱۹۴۶

مه‌لا مارفی کۆکه‌یی

۱۸۷۴ - ۱۹۳۲

ئه‌دیب

۱۸۷۴ - ۱۹۴۴

ناری

ئافه‌ده‌تی کورد له‌ سالی ۱۷۰۰
مۆسیقای ژه‌نیوه
ئه‌رشیفی: د. محمدهد موکری

۱۸۷۵ - ۱۹۱۷

تاميربهگي جاف

۱۸۷۵ - ۱۹۲۸

خاليسي

۱۸۷۵ - ۱۹۴۸

زيودر

۱۸۷۶ - ۱۹۳۶

حهمدى

۱۸۷۶ - ۱۹۴۳

مهلا محهمدى كۆيى (مهلاي گوره) له كۆيه، يهكهمين مهلا بووه كه كچى خۆي نارووته مهكتەب.

۱۸۷۴ - ۱۹۵۲

سهيد مهردانى گۆرانبيژى كهركوك.

۱۸۷۵ - ۱۹۳۶

حوسين ههشامهتي، مهقامزان.

۱۸۷۶

له مهولتر، يهكهم قوتابخانهي فهرمي كراوتهوه. بهرپوهبهري قوتابخانهكه مهلا رهئوفى خدر ئهفهندي بووه. له ۱۸۹۴دا (۲۶) قوتاببي لي بووه.

۱۸۷۷

«عقيدهنامهي كوردى». مهولانا خاليدى نهقشبهندي (۱۷۷۹-۱۸۲۷) ودرى گيراوته سهر كوردى و به دهستي مهلايهك سهرلهنوي نووسراوتهوه.

- شانۆنامه نووس، مهدهت ئهمهه نهفهندي شانۆنامهيهكي به توركي (كورد قزى/كچه كورد) له باره ي ژياني كوردستاني توركي نووسيوه و له شارى نهسته ميول

ئهورهحمان ياشان بابان
۴ - ۱۸۱۳ ز

ژبانی سیاسی

کوردستانیان هه‌ته‌کاند و ده‌ستاوهردی نوویان دایه
ولاته‌که‌یان. له ۲- ۸- ۱۸۹۸ ژنیف، د. عبدالوا جه‌وده‌ت له
شیعریکیدا بۆ عبدالرهمان به‌درخان ده‌نووسی:

ایام ما گذشت بغریت ولی چه غم
اشراق شرق شد اثر اغتراب ما

نهمه وهرگێرانه کوردیه‌که‌یه‌تی به‌ شیعری:

رۆژه‌کانمان له غوربه‌تدا به‌ هه‌ده‌ر چوون، به‌لام ج باک
رۆژه‌لات سهرتاپا دره‌وشایه‌وه به‌ ئاواره‌یی ئیمه

۱۸۹۰-؟-۱۸۹۱

جه‌ندرمه‌ی عوسمانی به‌ناو خه‌لکی کوردستان ده‌که‌ون بۆ
ئوه‌ی ره‌وانه‌ی شه‌ری به‌لقانیان بکه‌ن.

۱۸۹۳-۱۸۹۴

به‌ کۆششی سه‌رۆک شوورای ده‌وله‌تی عوسمانی، سه‌عید
پاشای کورپی سلیمان به‌گی خه‌ندان، واته‌ باوکی جه‌نه‌رال
شه‌ریف پاشا، له‌ سلیمانی، قوتابخانه‌ی روشدییه‌ی
عه‌سکه‌ری کرایه‌وه. ده‌رچووانی چوونه‌ته‌ به‌غدا و
ئه‌سته‌مبول. ئەمین زه‌کی به‌گ و نیسماعیل حه‌قی شاه‌ویس
و مه‌عرووف جیاوک و ئەمین ره‌واندزی و ده‌یانی تر...
ده‌رچووانی ئەم قوتابخانه‌یه‌ن، سه‌عید سدقی حه‌سه‌ن کابان
له‌ ۱۹۰۳ بووه‌ته‌ مامۆستا له‌وێ.

۱۸۹۵ یان ۱۸۹۷

کاکل ئاغای گه‌ردی له‌ حکومه‌تی عوسمانی یاخی ده‌بی،
باج و سه‌رانه‌ نادات. له‌ به‌ندیخانه‌ی قه‌لات زیندان ده‌کری.
گه‌ردی، به‌ هاوکارییه‌ هه‌ندی پیاوماقوولانی قه‌لا، شه‌وتیک
هێرش ده‌که‌نه‌ سه‌ر به‌ندیخانه‌ی قه‌لای هه‌ولێر و سه‌رۆکی
پاسه‌وانه‌کان ده‌کوژن و کاکل ئاغا ئازاد ده‌که‌ن. پاشان
کاکل ئاغا په‌نا ده‌باته‌ به‌ر سه‌عید ته‌های نه‌هری و له‌لای
عه‌شیره‌تی شاکاک ده‌مینێته‌وه. سه‌عید ته‌ها و مه‌لافه‌ندی تکا
له‌ سولتان عبده‌ولحه‌میدی دووه‌م ده‌که‌ن بۆ ئوه‌ی عه‌فوی
بکه‌ن و ده‌گه‌رێته‌وه هه‌ولێر.

ژبانی کولتوری

له‌سه‌ر شانۆ پیتشانی خه‌لک دراوه.

۱۸۷۸-۱۹۶۷

عبدالرهمان به‌گی نفوس.

۱۸۸۰

ژبانی دوو مه‌قامزان و گۆزانیبێژی ناودار، زه‌ینه‌ل حه‌مبالی
کوردی (۱۸۴۲-۱۹۱۸) و زه‌ینه‌ل ناله‌ندی کوردی (۱۸۴۶-
۱۸۹۱).

۱۸۸۲-۱۹۴۴

ساییری، شاعیری که‌رکووک

۱۸۸۲-۱۹۲۶

شوگری فه‌زلی

۱۸۸۲-۱۹۳۷

سه‌ید ئه‌سه‌غری کوردستانی، گۆزانیبێژ.

۱۸۸۲

خانه‌قای خانه‌قین دروست کراوه.

۱۸۸۵-۱۹۵۸

مه‌عرووف جیاوک که‌ له‌ ۱۹۰۲ ده‌جێته‌ ئه‌سته‌مبول حه‌قوق
ته‌واو ده‌کا و له‌ ۱۹۰۸ دێته‌وه.

۱۸۸۶-۱۹۷۴

که‌مالی (عه‌لی باپیر ئاغا).

۱۸۸۷-۱۸۹۰

نه‌لبێرت سوئسین و ی. پریم، دوو به‌رگ کتیب (که‌شکۆلی
کوردی) له‌ سانت پیترسبۆرگ. گه‌لی چیرۆکی فۆلکلۆری و
داستانی کوردی به‌ وهرگێرانی ئەلمانیه‌وه تێدایه‌. پاشان له
۱۸۹۸ - ۱۹۰۱ لیکۆلینه‌وه‌یه‌کی زمانه‌وانییان له‌سه‌ر ئەم
تیکستانه‌ بلآو کردووه‌ته‌وه.

۱۸۹۷-۱۸۹۹

عەبدولرحمان بەدرخان، سەرنووسەری یەكەم رۆژنامەیی كوردی، حاشا لە كوردەكەیی خۆی دەكا، چونكە بەشداری كردبوو لە كوشتاری ئەرمەنییەكاندا. (E.E. Ramaur: The Young Turks, P. 63)

۱۸۹۸/۷/۹

جەنەرال شەریف پاشا دەبیتە باڵۆیزی دەولەتی عوسمانی لە ستۆكھۆلم؛ لەژێرەوش ئەندامی رێكخراوی (نیتیحاد و تەرەقی)یە دژ بە ئیمپراتۆریەتی عوسمانی. پاشان عوسمانییەكان بۆسە كۆشتنی بۆ دادەنێتەو.

۱۹۰۰

عەزمی قەوی جەمعیەتی لە ئەستەمبول، فیکری دیار بەکری دایمەزاند کە تا ۱۹۰۴ بەردەوام بوو. ئەندامە چالاکەکانیان بریتی بوون لە ئەحمەد کوردیزادە و ئەحمەد خاسی زادە.

۱۹۰۲

- کۆنگرەیی یەكەمی نیتیحادییەکان لە پارێس. حکمەت بابان و عەبدولرحمان بەدرخان. بەشدارییان تێدا کرد.

- سالی (۱۹۰۲) کاسپکار و بازرگانه‌کانی سلیمانی (۸۲ بازرگان و ۲۴ عوله‌مای دین) بۆ ماوه‌ی یەك مانگ مانیان گرتوو و سێ برووسکەیی ناپەزاییان بەناوی (سلیمانیەلی توجارلەری) ناردوو بۆ سولتان عەبدولحەمید، داوای (حوڕییەت) و (عەدالەت)یان کردوو. بەکارهێنانی ئەم دوو زاراویە کە دروشمی شۆرشیی فەرەنسا بوون (وێك خۆی وێك لە بەلگەنامەكەدا هاتوو) نیشانەیی بیری رۆشنگرایی بۆرژوازیەتی كوردیی ئەو سەردەمە بوو.

- بەبێتی قەسە (مارك ساكس) لە سالی (۱۹۰۲)دا: سەد و پەنجا دووگانی چەخماخسازیی لە سلیمانی هەبوو و بەهرەمەند بوونە لە دروستکردنی چەکی جۆری (مارتینی). نەجا بەبێتی راپۆرتیکی بەریتانی، لە سالی (۱۹۱۳) سێسەد و نۆهەت و نۆ دووگان و شەش بازار و بیست و نۆ مزگەوت و (۳۱) چایخانە و (۱۱) حەمام و (۲۰) خان و (۲۴) ناشی ناو و (۳۲۰۵) خانوو لە سلیمانی هەبوو.

۱۸۸۷

كوردناسی ناوداری فەرەنسی (هینری بێندەر) لە سالی (۱۸۸۷)دا، بۆ یەكەم جار کامیترای لەگەڵ خۆی هیناوتە كوردستان و وێنەیی ژبان و سروشتی ولاتی كوردانیان گرتوو. پاشان (لۆكۆنت دوشۆلت) لە سالی (۱۸۹۲).

۱۸۸۸

زمانی كوردی لە سەدەیی نۆزدەمدا لە ناوچەكانی نیوان سنووری كوردستانی تورکیا - عێراق، بە ئەلفابی و خەتی سریانیی (كوشونی) نووسراو. نموونەیی یەكەم: ریزمانی كلدانی (سریانیی/ رۆهەلاتیی) - كوردی، لەگەڵ تەرجەمەیی چەند بەشێکی پەیمانێ نوێ؛ وێرایی چەند پەندیک، بە ئەلفابی كلدانی (سریانیی/ رۆهەلاتیی). قەبارەكەیی: ۲۳ بە ۱۶ سم، حەقەدە پەراو، هەر پەراوێکی ۱۹ دێرە. لە ۱۸ی ئابی ۱۸۸۸ لە ئەرادن لە لایەن ئیلیا هەمۆ ئەلنەلقوشی نووسراو و تەرجەمەیی چەند بەشێکی ئینجیل و چەند نامەییەکی مار پۆلس، لەگەڵ قامووسێك، نووسرای: قەشە ئەبلحەد (هەردووکیان ۷ پەراون). قەشە ئەلشەماس ئیلیا هەمۆ ئەلنەلقوشی نووسییووتیەو.

۱۸۹۰-۱۹۵۸

عەبدولرحەمید رحەمی هەکاری، شاعیری یەكەم شانۆنامەنووس

۱۸۹۰-۱۸۹۵

دەنگخۆش و مەقامزانەکان: عەلی كۆز (۱۸۶۵-۱۹۳۸)، وەلی چایچی (۱۸۶۴-۱۹۳۶) ..

۱۸۹۰-۱۹۶۳

ئەحمەد موخلیس (نالبەند)، گەورەترین شاعیری (ئیرۆتیک)ی كورد، یەكەم شاعیری كورد خۆی كۆشتی.

۱۸۹۰-۱۹۶۲

عەبدولخالق ئەسیری، كەرکوک

۱۹۰۶

- پەرزوان پاشا سەرۆک شارەوانیی ئەستەمبول (۱۹۰۶)،
دوای ئەوەی تیرۆر دەکری، سولتان بە بیانوی ئەوەی که
کورد کوشتویانە، (۱۰۷) کوردی ئەستەمبول هەپس دەکات
و ئنجا دووریان دەخاتەوێ.

- باوکی سەمکۆ ئاغای شاکاک لە ۱۹۰۶ بەملاوێ ناواری
ئەستەمبول بوو.

۱۹۰۷

کۆنگرەى نیتىحادىیەکان (تورکە لاوەکان) لە پارىس: بەئینى
خودمختارى دەدەنە کورد.

- لە مـاوهى ۱۹۰۷-۱۹۱۲: راپەرینى شـیخ
عەبدولسەلامى بارزانى.

- باوکی شەریف پاشا، سەعید پاشای خەندان، دەکرێتە
سەرۆکی شوورای دەولەتى عوسمانى. لە کاتێکدا پلەى
شەریف پاشاش دەگاتە پلەى فەریقى یەكەم.

۱۹۰۸

کودەتای کۆمەڵەى نیتىحاد و تەرەقى (تورکە لاوەکان)
بەسەر ئیمپراتۆریەتى عوسمانیدا. مانگی ۱۲/۱۹۰۸:
حکومەتى نیتىحادىیەکان، ریکخراوێ کوردیەکەى (کورد
تعاون و ترقى جمعیهتى) دادەخات، دکتاتۆرییەتێکى
سەختیش دەچەسپێنێتە سەر نازادى و مافەکانى گەلى
کورد. جەنەرال شەریف پاشا، که تا ئەم سـالەش خۆى بە
ئەندامێکى نیتىحادىیەکان دەزانى، سەبارەت بەم هەلۆتستە
تۆرانچیتیبە دەرەهق بەکورد، لیبان هەلەگەریتەوێ و دژیان
دەوێستى.

- نەخشەى کوردستانى گەرە لەلایەن (مارک سایکس)
دروست دەکری.

۱۹ / ۹ / ۱۹۰۸

ریکخراوی «کوردستان تەعالى و عەزمى قەوى جەمعیەتى»
شەریف پاشا و عەبدولقادر شەمزینى و ئەمین عالى
بەدرخان لە ئەستەمبول دایان مەزراند. هەندى میژوونووس

۱۸۹۱ - ۱۹۸۲

حامید نامیدی (مووسا عەزمى دیاربەکرى)، خۆشنووسىکى
هونەرماند بوو.

۱۸۹۲

- کوردناسى فەرەنسى (لۆکۆنت دوشۆلیت) لە سالى
(۱۸۹۲) دا کامیترای لەگەڵ خۆى هیناوتە کوردستان.

- هەندیک لە سەرۆک عەشیردە کوردەکان لە (۱۸۹۱) کۆ
دەبنەوێ و دەچنە ئەستەمبول: سوارەى حەمیدیە پێک
دەهێن. ئنجا لە (۱۸۹۲) سولتان عەبدولحەمید
پیشوازیان لى دەکات و میدالیان بە بەرۆکەوێ دەکا.

- قوتابخانەى عەشایەرییە لە ۱۸۹۲ لە ئەستەمبول
کراوێتەوێ که منداڵە کوردیش لەوێ دەیانخوێنن.

- جەمال پاشای کورد پاشای قشەى سەلیمیه بوو لە
ئەستەمبول لە کۆتابی سەدەى نۆزدەمدا.

- تورکەکان بۆ چاوترساندنى کورد قوتابخانەى
(عەشرەت مەکتەبى) لە ئەستەمبول دادەخەن که منداڵانى
گەرەپیاوانى کورد تێیدا دەیانخوێنن.

- فەرەنگى کوردى - عەرەبى لە ئەستەمبول لەلایەن
خەلیل خەيالى.

۱۸۹۲ - ۱۹۵۹

شیخ سەلامى شاعیر

۱۸۹۳

فەرەنگەکەى (یوسف ضیاء الدین باشا الخالدى المقدسى:
الهدية الحميدية في اللغة الكردية) لە ئەستەمبول، لەگەڵیدا
فەرەنگى نۆبارى نەحمەدى خانى که لە ۱۶۸۲ - ۱۶۸۳ بۆ
منداڵان نووسراوێ.

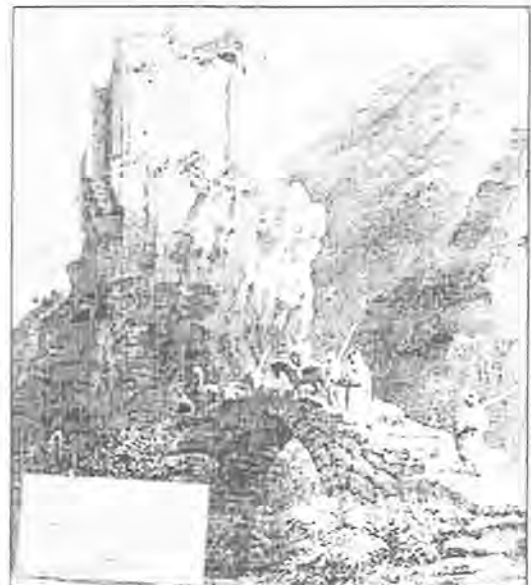
- رهشید زهكى كaban (۱۸۶۷-۱۹۴۰) که خۆى دەرچووى
قوتابخانەى روشیدیەى سلیمانى بوو، پاش تەواکردنى
نێعدادى عەسکەرى لە بەغدا و دانشکای سوپایى لە
ئەستەمبول، بووێتە مودیر.

وای بۆ دهچن که ناوی (کورده تهعاون و تهرهقی جهمعیهتی) بووه. رۆژنامهیهکیان له ۱۹۰۸ بـلاو دهکردهوه به ناوی (کورده تهعاون و تهرهقی غهزهتهسی); پیره مێرد سهروک نووسینی بوو: سهعید نهورسی و عهبدوڵا جهودهت و ئیسماعیل حهقی بابان و چهندان نووسهری تر لهو کۆوارهدا دهیاننووسی. له ۲۵ی ئهیلوولی ههمان سال یانهیهکی رۆشنیبری کوردیی کردوه.

۱۹۰۸/۹/۲۵

شهریف پاشا، له ئهسته مبول، لهگهڵ ئهمین عالی بهدرخان و شیخ عهبدولقادری شه مزینی و دامای ئهحمده و زولکه قهه پاشا... کۆمهلهی (کورده تهعالی و تهرهقی جهمعیهتی) دادمهزین. له ههمان رۆژدا یانهی کۆمهله کهش له ئهسته مبول دهکرتهوه و نوێنهری شاری مووش، رهشید بهگ، وتاری کردنهوهی یانهکهی تیدا دهخوێنێتهوه.

۱۹۰۹/۱

۱۸۹۵

بـلاوکردنهوهی کتیبی (مهسحه فا رهش) و (جیلوه) یه زیدییهکان له لایهن مسیۆنهری ئینگلیز، نۆ. باری. پاشان (براون) وهزی دهگێرتیه سهـر نینگیزی.

۱۸۹۵ - ۱۹۶۶

مامهند کهرکووکی.

۱۸۹۵ - ۱۹۷۸

کامهران بهدرخان.

۱۸۹۶

ئهـمین فهیزی: نووسینی «ئهـنجومهـنی ئهـدیبان»، کتیبیکی گرینگی پهـخشـان و وتار و رهـخـنه، که له (۱۹۲۱) بـلاو دهـبـێـتهـوه. ئهـمین فهیزی، که له کۆتایی سهـدهـی ۱۹مـدا له ئهـستهـمبول کۆلۆنێل بووه، له «ئهـنجومهـنی ئهـدیبان» دا که یهـکهـمین ئهـنـتۆلۆجیا و کتیبی رهـخـنهـی شیـعـرییه. لهـبارهی نالییهـوه دهـلـی: «زهـکای نالی ئینکار ناکری، لاکین ئهـوهـندهـی سهـنایعی لهـفـظیهـی ئیستیعمال کردوه، بیاو رهـنگهـ بـلـی: شیـعـری ئهـو نهـتـیـجهـی عیلم و ئیشتیغاله». لهـبارهی مهـولهـوی دهـلـی: «مهـسهـلهـکی مهـولهـوی مهـسهـلهـکی زوهـد و تهـقـوایه، لهـگهـڵ نهـوهـش شاعریک بووه بـێ نهـزیر. مهـولهـوی هـیچ چاوی به شیـعـری فهـرهـنگ نهـکهـوتوه، لهـگهـڵ نهـوهـش لهـسهـر ئوسلووبی ئهـوان شیـعـری (نهـظـم) کردوه. ئهـم ئوسوولهـ خیلافی نوسوولی شوعهـرای ئیرانه. لهـ مابهـپنی شوعهـرای کوردا مهـولهـوی موقابلهـ بهـ (نیظامی)یه.

۱۸۹۶ - ۱۹۵۰

مستهفا شهوقی قازی زاده، شاعیری ساپلاغ، له ئهسته مبول ژیاوه.

۱۸۹۶ - ۱۹۵۸

شیخ نووری شیخ صالح، یهکتیک لهوانه‌ی رچه‌ی شیعی کلاسیک دهشکینیت.

۱۸۹۷

- حاجی قادری کۆبی کۆچی دوایی دهکات و بیرهمیتردی شاعیر، لهگه‌ل شانیدیکی بنه‌ماله‌ی (باوکی) شیخ مه‌حمود، ده‌کاته ئه‌سته‌مبول: له‌و کاته‌دا ئه‌ده‌بی تورکی خه‌ریکه هه‌نگاو ده‌نی به‌ردو خۆ تازه‌کردنه‌وه.

بیره‌میترد، له‌ ئه‌سته‌مبول هاوړی و دراوسیتی دوو که‌له‌نووسه‌ری ریشه‌ری نه‌م یزوتنه‌وه ئه‌ده‌بییه‌ی تورکیا بووه: نه‌کردم ره‌جایی زاده (سه‌رنووسه‌ری کۆواری ثروت فنون ۱۸۹۶-۱۹۰۱)، هه‌روه‌ها خالید زیا عوششاقی زاده، که هه‌ردووکیان له‌ یه‌ک ناپارتماندا، له‌گه‌ل بیرهمیتر ژیاون. بیرهمیتر له‌م باره‌وه ده‌لی: «که‌وتمه به‌هه‌شتی سه‌روه‌تی فنونه‌وه». ئنجا له‌باره‌ی رۆلی ئه‌سته‌مبولی ئه‌و کاته‌وه ده‌لی: «ئیمه، زۆرترمان، له‌وئوه پیگه‌یشتووین».

۱۸۹۷-۱۹۳۵

نه‌حمه‌د موختار به‌گی جاف

۱۸۹۷-۱۸۹۹

د. عه‌بدوڵا جه‌وده‌ت و د. نيسحاق سكووتی، که دامه‌زرینی ریتکخراوی (تیتیحاد و ته‌ره‌قی) بوون و له‌ده‌ست زه‌بروزه‌نگی سولتان عه‌بدولعه‌میددا رایان کردیوو، خۆیان گه‌یاندبوو جنیف: له‌وئ دوو رۆژنامه‌یان به‌ زمانی عوسمانی ده‌رده‌کرد: عوسمانلی (۱۸۹۷-۱۹۰۴). دووه‌میان اجتهاد (۱۹۰۴). له‌گه‌ل رۆژنامه‌یه‌کی تر به‌ فه‌ره‌نسی Osmanli (۱۸۹۷-۱۸۹۹) که پاشکۆی (عوسمانلی) بوو؛ سالیکی پێش (کوردستان) بلاو کراونه‌ته‌وه و ده‌بن به‌ یه‌که‌مین رۆژنامه که کورد به‌ زمانی بیگانه بلاوی کردیتته‌وه. ئه‌م دوو رووناکییره له‌ سويسرا، هاوکاریمان هه‌بوو بۆ رۆژنامه‌ی (کوردستان).

۱۸۹۸

نارشیمادریت کۆمیتاس Comitas: ئاوازه کوردیه‌کان Melodies Kurde. نیتالیا، تۆژینه‌وه‌یه‌که به‌ زمانی فه‌ره‌نسی له‌باره‌ی مؤسیقا و گۆرانیی کوردی، هه‌روه‌ها (۱۲) نۆته‌ی سێزده گۆرانیی کوردیشی تێدايه.

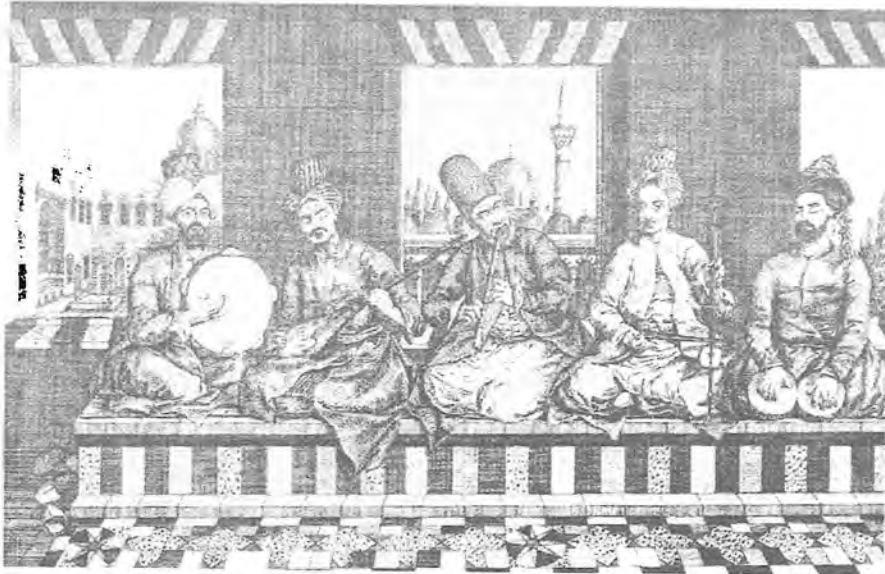

مه‌حوی

دەروازەى سێیەم

کرنۆلۆجیای کوردستان

١٨٩٨ - ١٩٣٢

مۆسیقاژەنەکانی کوردستانی ئێران، ساڵانی ١٨٠٠

۲۲ ی نیانی ۱۸۹۸

- میقداد مەدحەت بەدرخان کە یەکیک بوو لە ئەندامەکانی ریکخراوی (ئیتیحاد و تەرەقی): لە قاهیرە، بلۆکردنەوێ یەکەم رۆژنامە بە زمانی کوردی لە میژوودا (کوردستان).

- چاپخانە (کوردستان) لە قاهیرە، لەلایەن میقداد - مەدحەت بەدرخانەو، کە دەبیتە یەکەمین چاپخانە کورد و تەنیا دوو ژمارە ۴ و ۵ ی رۆژنامە کوردستانی پێ چاپ دەکری.

- لە ۱۸۹۸ سولتانی عوسمانی لە ئەستەمبول هەرشە لە میقداد مەدحەت بەدرخان دەکا: ئەگەر رۆژنامە کوردیەکەت دانەخەیت مآل و مندال و مولک و مآلت هەمووی دەخەینە ژێر دەستی خۆمان.

- حاجی قادری کۆبی یەکەم شیعی، لە سالی ۱۸۹۸، لە ژمارە (۳) ی رۆژنامە کوردستان بە ناویشانی (زەمانە) بلۆ دەکریتەو. پاشان وردە وردە، تا سالی ۱۹۲۵، لە (دیاری کوردستان، تیگەیشتنی راستی، رۆژی کورد، هەتاوی کورد، ژین، ژیانەو) ۱۹ شیعی حاجی بلۆ دەکریتەو: کاریگەرییان دەبی بەسەر تازەبوونەوێ شیعی.

۱۸۹۹

لەسەر داوای ئەشرافی سلیمانی مەکتەبی ئەعدادی لە سلیمانی کراوەتەو.

- مەم و زین، بە پەخشان و شیعرە، لەگەڵ چەند بەیتیکی تری کوردی بە دیالیکتی کرمانجی. رۆهەلاتناسی ئەلمانی، مارتن هارتمان Martin HARTIMANN (۱۸۵۱ - ۱۹۱۹) کۆی کردووەتەو.

- لەدایکبوونی قانعی (۱۸۹۹-۱۹۶۵)

۱۹۰۰

سەید مەردان (۱۸۷۴-۱۹۵۲) گۆرانبیتژی کوردی کەرکووک.

- زیوەر دەگاتە ئەستەمبول و چوار سال لەناو ژبانی ئەدەبی ئەوێ بەسەر دەبات و دەکەوێتە ژێر کاریگەریەتی

میانه و پێوەندیی نێوان جەنەرآل شەریف پاشا و سەرکردایەتی حکومەتی ئیتحاد و تەرەقی، بەتەرەقی، تیک دەچی: لەسەر ئەوێ کە نیتحادیەکان رازی نابن شەریف پاشا ببیتە بالۆژی دەولەتی تورکیا لە پاریس.

۱۹۰۹/۲: جەنەرآل شەریف پاشا دەگاتە پاریس خۆی و خیزان و دوو کچەکە. لە ناوەراستی ۱۹۰۹ حزبیک بە ناوی حزبی رادیکالی عوسمانی دژ بە حکومەتی ئیتحادیەکانی تورکیا، لە شاری پاریس دادەمەزرینێ.

۱۹۰۹/۱۰/۱۵: جەنەرآل شەریف پاشا کۆواریک بە ناوی مەشرووتیەت کە ئۆرگانی حزبەکە خۆیەتی، لە پاریس بلۆ دەکاتەو کە تا مانگی شوپاتی (۱۹۱۴) بەردەوام دەبی و (۵۵) ژمارە ی بە زمانی فەرەنسی بلۆ دەکاتەو.

۱۹۱۰ - ۱۹۱۴

جەنەرآل شەریف پاشا پێوەندیەکی بەردەوام و پتەوی، لە پاریسەو، هەبوو لەگەڵ (جەمعیەت) و (کلۆوب) و (شەخسیات) و ریکخراوە نەینییەکانی کوردستان، بەتایبەتیش لەگەڵ ئەوانی ئەستەمبول و قاهیرە و جنیف. (مەسەلە کورد) لە رێگە کۆوارەکە شەریف پاشاوە دەگاتە ناستی گفتوگۆی دیپلۆماسی و نێودەولەتی.

۱۹۱۲

لە ئەستەمبول لە ۱۹۱۲ یەکەم ریکخراوی خۆتندکارانی کورد لە ئەستەمبول، کە پێشتر لە ۱۹۱۰/۱/۱۰ دامەزراوو، مۆلەت وەردەگری. محەمەد شوکری سەگبان پێوستییە داراییەکانی مەیسەر دەکرد. عومەر جەمیل پاشا سکرتیری هتفی بوو. لقی یەکەمی لە ئەرزەرۆم لەلایەن تەیب عەلییەو کرایەو (لە شوێشی شیخ سەعید بەشداری دەکا و دەبیتە خۆیبوون). کۆواری (رۆژی کورد) لە ۱۹۱۲ بلۆ دەکەنەو، کە یەکەم کۆوارە بۆ یەکەم جار وێنە فۆتۆگرافی بلۆ کردبیتەو: ئنجا لە ۱۹۱۴ هەر لە ئەستەمبول کۆواری هەتاوی کورد.

۱۹۱۲ - ۱۹۱۴

کۆمەلە ئیستیحلاسی کوردستان لە ورمی لە سالی ۱۹۱۲،

ژبانی سیاسی

له‌لایین سه‌ید عه‌بدو‌لای کوری شیخ عوییدلای نه‌هری، به‌هاوکاری سه‌ید ته‌های نه‌هری و سمکۆ ناغای شکاک دامه‌زراوه.

۱۹۱۳

- راپه‌رینی سمکۆی شکاک له‌ کوردستانی ئێراندا.
- جه‌نه‌رال شریف پاشا له‌ ژماره (۴۷) ی کۆواره‌که‌یدا نامه‌یه‌کی پیرۆزیایی به‌ فه‌ره‌نسی به‌بۆنه‌ی دامه‌زاندنی (جه‌مه‌یه‌تی هیوای طه‌له‌به‌ی کوردان) و کۆواری (رۆژی کورد) بلاو ده‌کاته‌وه، داوا له‌ کورد ده‌کا که‌ خه‌بات په‌وتر بکه‌ن بۆ نه‌وه‌ی «له‌ده‌ست به‌لای ئیتحاد و ته‌ره‌قی رزگارمان بی».

ژبانی کولتووری

شاعیره‌ تورکه‌کان. سروود داده‌هێتی.
- له‌ سه‌رده‌می عوسمانیه‌کاندا له‌ کوردستان، به‌پیتی سجلا‌تی کۆن، وان‌ه‌ی لیسانی فه‌ره‌نسه‌وی و موسیقا و ره‌سم و ئال نیشله‌ری و ته‌ریبه‌ی به‌ده‌نی و حوسنی خه‌ت دمخوێنرا.

- سه‌عید سدقی جه‌سه‌ن کاپان مامۆستای قوتابخانه‌ی نمونه‌ی نینیدانی بوو.
- سه‌عید پاشای خه‌ندان، باوکی جه‌نه‌رال شریف پاشا، جیگری سه‌رۆکی په‌رله‌مانی عوسمانی بووه.
- زیویه ده‌کاته‌ ئه‌سته‌مبول و چوار سال له‌ ناو ژبانی نه‌ده‌بی ئه‌وی به‌سه‌ر ده‌بات و ده‌که‌وتنه‌ ژێر کاریگه‌ریه‌تی شاعیره‌ تورکه‌کان.

۱۹۰۲

وه‌رگی‌رانی «دقائق الاخبار في ذكر الجنة و النار» دقائق الاخبار، له‌ عه‌ره‌بیه‌وه بۆ کوردی «هه‌ورامی». دیار نییه‌ کۆ ته‌رجه‌مه‌ی کردووه. له‌ سالی (۱۹۰۲) نووسراوه‌ته‌وه. (۱۲۱) لایه‌ریه‌.

- سألح زه‌کی ساحب قران بۆ خوێندنێ سه‌ربازی چوووه ئه‌سته‌مبول.

- ئەمین زه‌کی به‌گ (۱۸۸۰-۱۹۴۸) مه‌کته‌بی روشدی مه‌له‌کی و پاشان روشدییه‌ی عه‌سکه‌ری له‌ سلێمانی، ئنجنا ئه‌عدادی عه‌سکه‌ری به‌غدای ته‌واو کردووه. پاشان له‌ ۱۹۰۲ له‌ ئه‌سته‌مبول مه‌کته‌بی نه‌رکانی هه‌ریبه‌ ته‌واو کرد. بۆ ماوه‌ی سالتیکیش له‌ ۱۹۱۳ دا، له‌ که‌ل چه‌ند زابتیک، نێردرا بۆ خوێندن له‌ فه‌ره‌نسا، له‌ ماوه‌ی سالانی ۱۹۲۰-۱۹۳۰ دا یه‌ک به‌دوای یه‌ک چه‌ندان وه‌زاره‌تی گرتوووته‌ ده‌ست، له‌ ۲۰ مایسی ۱۹۳۰ دا نه‌ندامی دامه‌زرێنی یانه‌ی سه‌رکه‌وتن بووه له‌ به‌غدا.

- له‌ دایکبوونی ره‌مزی مه‌لا مارف (۱۹۰۲- ۱۹۵۷؟)

۱۹۱۴

مۆسیقاژه‌نتیکی نابینای به‌زیدی
مستتر ریچ له‌ ۱۸۲۰ دروستی کردووه

۱۹۰۳

کوردناسی ئه‌لمانی لۆکۆک، کتیبیککی دوو به‌رگی، له‌ به‌رلین بلاو کردووه‌ته‌وه که‌ پره‌ له‌ جیپۆک و تیکستی جۆداوچۆر به‌ زمانێ کوردی دیالیکتی کرمانجی به‌ پیتی عه‌ره‌بی و

لاتینی، به ته رجومه‌ی ئەلمانییه‌وه بلآو کردووه‌ته‌وه. فهره‌هنکۆکیکی بۆ وشه گرانه‌کان کردووه: زازایی - کوردیی بابانی - ئەلمانی. - له‌دایکبوونی جگه‌رخوین (۱۹۰۳-۱۹۸۴)

۱۹۰۴

رووناکبیری کورد، د. عه‌بدوڵا جه‌ودهت ۱۸۶۹-۱۹۳۲ چاپخانه‌ی (ئيجتیهاد) دادمه‌زینتی. کاتی له‌ دوره‌وولاتدا ژیاوه له‌ جنیف، له‌ رۆژی ۱۹۰۴/۸/۴ به‌که‌م ژماره‌ی کۆواری (اجتهاد) به‌و چاپخانه‌یه‌ی خۆی بلآو ده‌کاته‌وه، پرۆژه‌ی بلآوکردنه‌وه‌ی زنجیره‌ کتیبیکیش ده‌کرتته‌ ئه‌ستۆ، به‌ زمانی تورکی عوسمانلی و فه‌ره‌نسی، که‌ تا رۆژی مردنیشی هه‌ر مابوو. چهندان کۆوار و بلآوکراره‌ و پرۆژنامه‌ و کتیب بۆ کورد و تورک، هه‌ر به‌م چاپخانه‌یه‌ بلآو ده‌کاته‌وه. - سه‌عید سدقی حه‌سه‌ن کابان مامۆستای قوتابخانه‌ی مه‌حموودیه‌ بووه.

- دیوانی مه‌لای جه‌زیری، له‌ به‌رلین له‌لایه‌ن کوردناسیکه‌وه‌ چاپ ده‌کری. - له‌دایکبوونی گۆزان (۱۹۰۴-۱۹۶۲)

۱۹۰۵

به‌که‌م شانۆگه‌ری له‌ کوردستانی عێراقدا، له‌ هه‌ولێر، به‌ ناوینشانی (میری دیل). - ئۆسکارمان: توحفه‌ی مظفریه‌، ۲۰۲ لاپه‌ره‌یه‌. کۆمه‌لیک چیرۆک و به‌یتی کوردین، به‌ شیعەر، زۆریشیان به‌ په‌خشان، له‌ ۱۹۰۳-۱۹۰۴ به‌ دیالیکتی موکری، بۆ ئۆسکارمانی ئەلمانی تۆمار کراون. له‌لایه‌ن هێمنی موکریانیه‌وه‌ هه‌لگێردراوه‌ته‌ سه‌ر رێنووسی ئەمرۆی کوردی.

- له‌دایکبوونی عوسمان سه‌بری (۱۹۰۵-۱۹۹۳)

- له‌دایکبوونی بێکه‌س (۱۹۰۵-۱۹۴۸)

- ده‌فژهن و مه‌قامزانه‌ ناو‌داره‌کانی هه‌ولێر: ده‌رویش مچۆل (۱۸۷۲-۱۹۴۰)، مه‌لا نادری سه‌عاتچی (۱۸۷۷-۱۹۴۴).

شیخ سه‌عیدی پیران

۱۹۰۶ - ۱۹۰۷

پژوهه لاتناسي فهرنسي، يۆزىن يۆيىن هاتووته مهباباد لاي رشيد الملك حاكمى مهباباد، بانگميشت كراوه بۆ كونسپرتيكي مؤسقا و كورانيي كوردى كه تيدا سعيده و هممه مينا ناويك كورانييان كوتوه. مقام و كورانييه كان له شيعرى نالييه وه وركيرابون.

- سالي زهكي ساحتيقران (۱۸۹۴: هه له بجه) له ۱۸۹۴ چوهته روشديهى سليمانى. له ۱۹۰۳ چوهه بۆ نهسته مبول له مهرهسهى حهرييه تهواوى كردوه له ۱۹۰۶ هاتووته وه سليمانى. له حكومهتى شيخ مهحمود كرا به وهزيرى شه. له ۱۹۲۵ كووارى ديارى كوردستانى به توركى و عهدهى، كوردى بلاو كرده وه، تهجه مهي زور تيدايه، له ۱۹۳۵ كرا به موته سه ريفى سليمانى.

- له دايكبوونى رهشيد نه جيپ (۱۹۰۶ - ۱۹۶۸)

۱۹۰۸

له پۆژنامهى (كورد تهعاون و ته رهقى غه زه تهسى)، له نهسته مبول يه كه م زنجيره فۆتۆگراف بلاو كراونه ته وه.

- چاپخانهى «تعاون و ترقى» ۱۹۰۸ له نهسته مبول. رووناكبيرى كورد، زنا سيلوڤى (قهدرى جه ميل پاشا) له بيره وه ريبه كانى خويدا ده لى: «خه ليلى خه يالى، له كه ل هه ندى هاوړتي رووناكبيرى ترى له سالى ۱۹۰۸ دا له گه رهكى گيوو به گ پاشا له نهسته مبول كۆمه لتيكيان دامه زانده به ناوى «جه معيه تى تهعاون و ته رهقى» پاشان چاپخانه يه كيشيان بۆ بلاو كرده وهى بلاو كراوه كانى كۆمه له كه يان دامه زانده».

- كورد تهعاون جه معيه تى، ئامانجى: دامه زاندى ده ولته تى كورد بوو، سه رۆك: (سيد عبدالقادر سيد عبدالله شه مزينى)، جيگر: نه مين عالى به درخان و فه ريق فوناد پاشا. نووسه رى گشتى: فه ريق نه حمه د پاشا. نه دامان: محمه د شوكرى سه گبان، محمه د عه لى به درخان، شوكرى بابانزاده، شه فيق ئارواسلى، فوناد بابانزاده، فه تحولا نه فه ندى، محمه د نه مين بيتگ سليمانيه لى.

- كۆمه له تى نه شرى معاريفى كوردى له نهسته مبول

تيكۆششەرى شۆریشى نارارات

دادهمه زیت و خوتندنکه بهک بۆ مندالانی کورد له ناوچهی (چهنبه رلی تاش) دروست دهکا.

- خه لیلی خه یالی، له گه ل هه ندی هاوړتی روونا کبیری تری، له گه رهکی کیوو بهک پاشا له نهسته مبول کۆمه لیکیان دامه زانده به ناوی «جه معیه تی تهاون و تهرقی» پاشان چاپخانه یه کیشیان بۆ بلاو کراوه کانی کۆمه له که یان دامه زانده که کۆمه لیک کتیبی رتزمانی و قوتابخانه ییان پی چاپ کرد.

- رۆژنامه ی کورد تهاون و تهرقی غه زه ته سی، به کوردی و تورکی، له نهسته مبول، پیره مێرد سه رنووسه ره.
- پیره مێرد یه که مین شاعیری کورده که شیعی خۆی له ژیر کاریگه ریه تیبی تورکه که نهجه کاندا بنووسی و بلاو بکاته وه: یه که م نووسین و یه که م دوو شیعی پیره مێرد له ژماره ۱ و ۲ ی رۆژنامه ی کورد له ۱۹۰۸ له نهسته مبول بلاو کراونه ته وه.

- له دایکبوونی بهختیار زیوه (۱۹۰۸-۱۹۵۲)
- سه عید نه وره سی (۱۸۷۶-۱۹۶۰) له نهسته مبول ژیاوه.

- محمد شه فیق نه روا سی زاده (۱۸۸۴-۱۹۷۰)
سالانیک ی زۆر له نهسته مبول موقتی و سه رۆک لیژنه ی پێداچوونه وه ی به قورشان بووه.

- نه مین عالی به درخان (۱۸۵۱-۱۹۲۶) له نهسته مبول پشکنه ری دادوه ری بووه.

- خه لیل خه یالی خه لکی قه زای مووتکی به تلیسه له عه شیره تی مۆدان. سه عید نه وره سی ده لی: خه لیل خه یالی دانه ری سه رف و نه حوو و نه لف و بیه که بناخه ی زمانه. قامووسی کی نووسی بوو، دابوو یه زیا گوگالب. زیا له سه ره تادا له نهسته مبول له سه ر بیرو رای کوردا یه تی ده رکرا بوو. پاشان زیا له ۱۹۰۸ له کۆنگره ی لاوه تورکه کاندا وهک نوینه ری دیاره که به شداریی کرد، له و کۆنگره یه دا بیرو را کانی گۆزان و بووه تۆرانی، قامووسه که ی خه لیل خه یالی شی سووتاند. پتشت که لیک نووسراوی نووسی بوو وهک (لیکولینه وه یه کی کۆمه لایه تی له باره ی عه شیره نه کورده کان).

پاشا محمد عبدالحمید خان
 THE OSMANLI KULLIYATI
 KUTUPHANESINE GIRMIS BULGARI
 VE KUTUPHANESINE GIRMIS BULGARI
 SULTAN ABDUL HAMID HAN II
 1876-1909
 SULTAN ABDUL HAMID HAN II

۱۹۰۹

کورده نه‌شیری مه‌عاریف جه‌معیه‌تی له‌ نه‌سته‌مبول دامه‌زرا، کتیبی قوتابخانه‌یی و ریزمانی کوردییان چاپ ده‌کرد و قوتابخانه‌یه‌کی کوردییان به‌ناوی (کورده نمونه مه‌کتب ئیپتیدائیسسی - مه‌شرووتیه‌ت) له‌ سالی ۱۹۰۹ - ۱۹۱۰ له‌ نه‌سته‌مبول دامه‌زرا ند. خه‌لیل خه‌یالی به‌رپوه‌به‌ر، نه‌حمه‌د کوردیزاده و سه‌عید نه‌وره‌سی ماموستای نه‌و قوتابخانه‌یه‌ بوونه.

- یانه‌ی بتلیس داخرا

۱۹۱۰

قوتابخانه‌یه‌کی تر له‌ نه‌سته‌مبول له‌ گه‌ر ه‌کی دیوانلی داده‌مه‌رزنی، عه‌بدول‌رحمان به‌درخان ماموستا بووه و مانگی ۳۰ لیره‌ی عوسمانلی له‌ باخه‌لی خۆی له‌ خه‌رجیی نه‌و قوتابخانه‌یه‌ سه‌رف کردووه.

- یه‌که‌م ده‌ستگای سینه‌ما، که به‌ پیل ئیشی ده‌کرد، هاته‌ سلیمانلی؛ له‌ خانی شیخ نه‌حمه‌د دامه‌زرا. خه‌لک به‌ شه‌و ده‌چوونه‌ سه‌یرکردنی.

- نه‌حمه‌د رامزی زاده (نه‌حمه‌د رامزی لیجه‌یی)، خاوه‌ن کتیبخانه‌ی ئیجتیه‌اد، له‌ (۱۹۱۰) ده‌بیته‌ به‌رپوه‌به‌ری قوتابخانه‌ی مه‌شرووتیه‌ت له‌ نه‌سته‌مبول. نووسه‌ر و که‌سایه‌تیه‌کی تری کوردی نه‌سته‌مبوله‌.

د. عه‌بدوللا جه‌وده‌ت

۱۹۱۱

رووناکبیری کورد، د. عه‌بدوللا جه‌وده‌ت ۱۸۶۹-۱۹۳۲، دوای له‌ناوچوونی سولتان عه‌بدولحه‌مید و راگه‌یانندی شق‌رشی مه‌شرووطه‌ ۱۹۰۸، که‌رایه‌وه‌ نه‌سته‌مبول و چاپخانه‌که‌ی خۆی به‌ ناوی (اجته‌اد) برد بۆ نه‌سته‌مبول؛ له‌ رۆژی ۱۹۱۱/۶/۱۴ به‌ملاوه‌ ده‌ستی کرده‌ سه‌رله‌نووی بلاق‌کردنه‌وه‌ی کۆواری ئیجتیه‌اد و ژماره‌ ۲۴ ده‌رکرد. ئەم چاپخانه‌یه‌ چه‌ندان کتیب و چاپه‌مه‌نی نووسه‌ره‌ کورده‌کانی سه‌ره‌تای ئەم سه‌ده‌یه‌ی به‌ زمانی عوسمانلی له‌ باره‌ی کولتوری کورد به‌ چاپ که‌یاندووه‌، هه‌روه‌ها چه‌ندان رۆژنامه‌ و کۆواری کوردی تریش چ به‌ زمانی

تورکی چ به زمانی کورد له م چاپخانهیهی ئیجتهادی رۆلهی کورد، عهبدوڵا جهودهتهوه چاویان به ژبان ههلتناوه، لهوانه بق نمونه: ژماره دووی کۆواری (رۆژی کورد) له سالی ۱۹۱۳.

- خالندهفهندي (۱۸۵۱ سلیمانی - ۱۹۲۷) که له ههولتر تهجويدی دهگوتهوه. له ۱۹۱۱ دهگهريتهوه سلیمانی. بۆیه مهلا فهندی له کهرکووک، له تازیهکهی شیخ رهزا چاوی به سهید مهردان دهکوهی، داوای لی دهکا له جیاتی خالندهفهندي بیته مزگهوتهکهی و دهرس بلێتهوه. ئیتر شههابه دهبیته شاگردی سهید مهردان.

- سهید مهردان له تهکیهه کهرکووک برادهری شیخ رهزا بووه. له ۱۹۱۲ دواي مردنی شیخ رهزا دیته ههولتر، دهبیته مامۆستای شههابه.

- چاپخانهی (الحوادث) له کهرکووک

۱۹۷۲ - ۱۹۱۱

قههريجان

۱۹۴۶ - ۱۹۱۱

وهزیری نادری

۱۹۸۸ - ۱۹۱۱

نهخۆل

۱۹۱۳ - ۱۹۱۱

مستهفا شهوقی دهجیته نهستهمبول، له ۱۹۲۲ خوتندی پزیشکی له نهستهمبول تهواو دهکات.

- رۆژنامهی (کوردستان مشنیری - Kurdistan Missionary)، ژماره (۱) له مانگی نهفریلی ۱۹۱۱ بلاو دهکریتهوه که ئۆرگانی موژدهگارهکانی (مسیۆنیرهکانی) دانیشتووی کوردستانی ئیرانه، به زمانی ئینگلیزی و چهند لابه رهیه کیش به کوردی، باس و خواس و دهنگوباسی کوردستانی ئیرانمان بق دهگپهتهوه له گهڵ جار جار وتار و توژینهوه و شیکردنهوه له بارهی نهحوالی خهڵک و حکوومهتهکانی ئیران و عوسمانی. تا سالی (۱۹۲۶) یش

خۆپیشاندان دژی دهولهتی عوسمانی له سالی ۱۹۰۸

هەر بەردەوام بوو. مەسیۆتیری ئەمەریکایی، لۆدڤیگ ئۆلسن فاسۆم L. O. Fossom، لە ژمارە (٦) ی رۆژنامە ی کوردستان میشتیری، سالی (١)، لە مارس (١٩١١) و تارتیکی گرینگی نووسیوه.

١٩١٢

دەرکەوتنی چالاک و گۆرانییەکانی کاوتس ناغا (١٨٨٩-١٩٢٦) و سێوه (١٨٩١-١٩٦٣).

- یەكەمین وێنەگری کورد که لە کوردستاندا ستۆدیوی وێنەگرتنی دامەزراندبیت و هونەری فۆتۆی لەناو کورداندا بلۆ کردبیتەوه و وێنەگرتنی کردبیتە پیشەیک بۆ خۆی، بریتییە لە (محەمەد یوسف سدیق غەزەنەوی ١٨٩٤-١٩٦٤) که خەلکی شاری ئاکرئ بوو و ستۆدیویەکی وێنەگرتنی لەوێ کردووەتەوه. یەكەم وێنەکانی لە نیوان سالانی (١٩١٢-١٩٢٠) لە بادیناندا کروتوو.

١٩١٢-١٩١٣

مێقداد- مەدحەت دەكەن بە مۆتەسەریفی (پارتیزگاری) شاری دەرسیم.

- لە سالی (١٩١٢) بلۆکردنەوهی کتییی (شیعەری رۆحانی) بە زمانی کوردی، که بە دەست نووسراوەتەوه، بریتییە لە (١١) سروودی مەسیحی. لە دوو سال پێشترهوه لە مهاباد و دەورووبەری، لە بۆنە دینییه مەسیحییهکاندا دەگوترانەوه. مەسیۆتیری ئەمەریکایی، لۆدڤیگ ئۆلسن فاسۆم L. O. Fossom، سەرپرشتیی نووسین و چاپەکە ی کردبوو.

١٩١٣

یەكەمین رێکخراوی خوێندکاران بە ناوی (هێڤی - جەمعیە تەلەبە ی کوردان) که پێشتر لە ١٩١٠/١/١٠ دامەزراوو، بە تۆم لە ١٩١٢ مۆلەت وەرەگرت؛ کۆواری رۆژی کورد لە ئەستەمبول دەرەكەن. بە شە تورکییهکە ی، د. عەبدوللا جەودەت و ئیسماعیل بابان و مەمدووح سەلیم بەرێوهیان دەبرد. کوردییەکەش: نەجمەدین حوسین کرکۆکی و عەبدولکە ریم سلیمانیه ی.

یەكەمین کۆواری کوردییه که بۆ یەكەم جار (چیرۆک) و

جەنەرال شەریف پاشا لە ١٩١٩ لە کۆنگرە ی ناشتی لە پاریس داوای دامەزراندنی دەولەتی کوردی دەکات.

وینەى فۆتۆگرافىيى بلأو كردبیتەوه. پیتش ئەویش رۆژنامەى (كورد تەعاون و تەرەقى غەزەتەسى) له ١٩٠٨ له نەستەمبول وینەى بلأو كردوووتەوه.

- له ١٩١٣/١/٤ یان له ٢٢ تشرینی بەکەمدا عبدالرزاق بەدرخان له شارى (خوى) له كوردستانی ئێران (كۆمەڵەى رۆشنبیریى كوردستان) یان (كۆمەڵەى جیهاندانى) دادەمەزریتى لهگەڵ قوتابخانەیهكى كوردی كه تیتیدا ئەلف و بیى زووسى و ئەدەبى زووسى و زمانى كوردى فێرى قوتابییان دەكەن. سمكۆ ئاغاى شكاك هاوكاریی دەكردن.

- ئەورەحمان بەكى نفوس: نووسینی بەكەمین شیعەرەكانى خۆى به نازناوى حەزى.
- له دایكبوونی ئەنور مائى.

١٩١٥-١٣

دوو جار سینەمای سەفەرى له لایەن تیپى عوسمانییهكانەوه له ریگەى زاخۆوه هاتوووتە هەولێر، لەسەر گالیسكەیهك دانرابوو و فیلمى سولتان عەبدولحەمیدى پێشان داوه، پاشان چوووتە كۆیه و سلێمانى.

له داردانى تیکۆشەرە كوردەكان له ١٩٢٣-١٩٢٤ له لایەن كەمال ئەتاتوركەوه.

سالی ۱۹۱۴

شەری یەكەمی جیهانی

تا ۱۹۱۸

- سەرەتای ۱۹۱۴: شەریف پاشا لە حکوومەتی نینگلیزەکان نێزیک دەکەوتتەوە بۆ چارەکردنی کێشە کورد لە چوارچێوەی دەولەتی عوسمانیدا. لەگەڵ بیرس کۆکس، بآلۆیزی بەریتانیا لە پاریس، کۆ دەبیتتەوه. ئامادەیی نیشان دەدات بۆ هاوکاریکردنی حکوومەتی بەریتانیا لەبارە ی نەخشەدانانیک بۆ چارەسەرکردنی مەسەلەی کورد لە چوارچێوەی دەولەتی عوسمانیدا.

- ۲۹ تشرینی یەكەمی ۱۹۱۴: کۆچی دوایی سەعید پاشای خەندان، نائیبی مەجلیسی عالی لە دەولەتی عوسمانیدا، باوکی جەنەرآل شەریف پاشا.

- شیخ عەبدولسەلام بارزانی لەسێدارە درا بەدەستی تورکەکان لە مووسڵ.

- لە ۱۹۱۴ عوسمانییەکان دەست بەسەر موولکی نیشتمانپەرورەکان دادەگرن.

- کۆلۆنیل نیاس، یەكەم کونسولی رۆوسیا لە سابلاخ، لە ۱۹۱۴/۱۲/۲۸ لە شەری میانداواو کوژرا.

۱۹۱۵

لوتفی فیکری، لەگەڵ چەند رۆشنبیریکی تری کورد پارتی موجهدید لە ئەستەمبول دادەمەزرین: جیاکردنەوهی ئاین لە دەولەت و دایرانی خەلافەت لە سوڵتان.

- عوسمانییەکان هێرش دەکەنە سەر کوردە مەسیحییەکانی کوردستانی تورکیا و ئەوانیش بە کۆڕەو، بە هەزاران، پەنا دەبەنە بەر کوردستانی عێراق و دەگەنە کەمپی بەعقوبە.

۱۹۱۵

- شیخ مەحموود چەندان سالا لەگەڵ خانەوادەکەیی، لە مووسڵ دەژیت: دەولەتی عوسمانی داوا لە شیخ مەحموود دەکا کە بگەریتتەوه سلیمانی و کورد تەیار بکا بۆ ئەوهی بەگژ هێزەکانی رۆوسیادا بچنەوه. شیخ مەحموود خۆی دایە پال لەشکری عوسمانی، بەشداری کرد لە شەری، دژی

۱۹۱۴

شەری یەكەمی جیهانی

تا ۱۹۱۸

۱۹۱۴-۱۹۱۸: شەری یەكەمی جیهانی کاریگەراییەکی گەورە دەنۆتتی بەسەر داهااتووی شیعر و ئەدەبیاتی کوردی لەم ماویدیەیی گواستتەوهدا.

- لە ۱۹۱۴ بآلوکردنەوهی کتێبی دووهمی (شیعری رۆحانی) بە زمانی کوردی، کە بە دەست نووسراوتتەوه، بریتییە لە (۴۰) سروودی مەسیحی. لە مهاباد و دەورووبەری، لە بۆنە دینیە مەسیحییەکاندا دەگوترانەوه. مسیۆنیری ئەمەریکایی، لۆدفيگ ئۆلسن فاسۆم L. O. Fos SOM سەرپرشتی نووسین و چاپەکەیی کردبوو.

- لە ۱۹۱۴ مەلا محەمەد خواهەرزاد بۆ یەكەم جار بیست بەرگ تەفسیری قورئان دەکاتە کوردی و نیوی لێ دەنێ (تەزکاری ئیمان بۆ کۆمەڵی کوردان).

- لە ۱۹۱۴ بەملاوه ژمارە ی قوتابیانی ناوهندی لە سلیمانی: ۱۶۳ کەس بووه.

- زۆربەیی قوتابیانی کوردی هەولتیری، بۆ نمونە، دەرچووانی قوتابخانەیی روشدیە یا مەدارس، دەچوونە (دارالمعلمین ابتدائی سی) و (حقوق کولییەسی) لە مووسل. لە سلیمانی و شارە گەورەکانی تری کوردستانیش، بەهەمان شتتەوه: بۆ فێربوون و خویندن یوویان دەکرده بەغدا و ئەستەمبول. هەرۆهە، دوا کۆتایی هاتنی شەری یەكەمی جیهانی، یەكەمین قوتابخانەکان بۆ کورپان لە کوردستاندا کرانەوه. دوا بەدوا ی ئەو، قوتابخانە بۆ کچانیش، بۆ یەكەمین جار لە میژوویدا دەرگەکانیان کەوتە سەر پشت.

- کۆواری هەتاوی کورد (ئەستەمبول/۱۹۱۴).

- لە سەفەرەیللگ رەشبیگر دەگەرێ. هەموو دووشەمەیهک لە بەردەرگەیی بینایی سەرای هەولتیر لەناو قەلا مۆسیقا و مارشی دەولەتی عوسمانیان لێ ددا و ئالایان بەرز دەکردهوه. شەهابەیی گۆرانیبیژ (۱۸۹۱-۱۹۲۹) لەو تێپە بووه. شەهابە ۲۳ سالا دەبی و تازه

رووسیا (که له گه‌ل هاوپه‌یمان‌ه‌کان بوو دژئ ده‌ولته‌تی عوسمانی).

- له نیسانی ۱۹۱۵ شیخ مه‌حموود دیسان بۆ لایه‌نگیریکردنی ده‌ولته‌تی عوسمانی هه‌زاران کوردی کۆ کرده‌وه و چوونه شه‌ری شوعه‌ییه له نیزیکی به‌سره بۆ رووبه‌روبوونه‌وهی له‌شکری ئینگلیز که ده‌یانویست بێن عێراق داگیر بکن.

کاتی نینکلیز به‌رهو عیماره به‌ری که‌وتن، شیخ مه‌حموود به‌خۆی و هه‌زار و پینچ سه‌د که‌س که‌وتنه ری به‌ناوی غه‌زاوه بۆ رووبه‌روبوونه‌وه‌یان. خه‌لیل پاشای والی عوسمانی خۆی چووبوه سه‌ردانی شیخ له سلیمانی و داوای لێ کردبوو. حاجی پیرداوئاغای میترغوزاری دزه‌بی هه‌ولێر له‌گه‌ل شیخ بوو، له‌گه‌ل سه‌ید ئه‌حمه‌د خانه‌قایی که‌رکووک بریندار بوو، نامیق ئاغای گوندی هه‌فته‌غاری دووزی سه‌رۆک هۆزی داوده شه‌هید بوو، له‌گه‌ل شیخ جه‌باری شه‌هید.

کاتی شیخ که‌یشتبووه شه‌ره‌که، عجمی پاشای کوری سه‌عدوون پاشا پێشوازی لێ کردبوو.

۱۹۱۶

رێککه‌وتنه‌نامه‌ی (سایکس پیکۆ): دابه‌شکردنی کوردستان به‌سه‌ر به‌ریتانی و فه‌ره‌نسا و رووسیا. کوردستانی سووریا ده‌که‌وتنه ژێر ئینتیدابی فه‌ره‌نسا.

- به‌هاری ۱۹۱۶: هێزه‌کانی رووس که‌یشتنه سیده‌کان و لیلکان و دۆلی خواکوورک و رایات و کاولۆکان، باله‌ک و په‌واندزیشیان داگیر کرد. به‌لای ده‌رگه‌له و حاجی ئۆمه‌رانیشه‌وه هه‌ر هێرشیان وه‌ری خستبوو. خه‌ره‌ندی په‌واندز پێ مه‌یتی نه‌وان بوو.

- برسیته‌تی و نه‌خۆشی و ره‌ش‌بگیر ده‌ستی پێ کرد. جه‌ندرمه‌ی عوسمانی له مالان ده‌گه‌ران به‌زۆر زه‌خیره‌ی خه‌لکیان ده‌برد. خه‌لکانیکی زۆر له گونده‌کانی باله‌ک و رووستی و په‌واندز و گه‌لآله و ناوچه‌کانی تره‌وه، له ترسی رووس، له لایه‌کی تریشه‌وه له نه‌نجامی زه‌بروزه‌نگی عوسمانی له باکووره‌وه، داده‌به‌زنه ناو هه‌ولێر و ژماره‌ی دانیشه‌توانی هه‌ولێر به‌رزتر ده‌بێته‌وه. له ۱۹۱۶ ژماره‌ی

ده‌ستی کردووه‌ته بانگدان و سه‌لا و گۆرانی و مه‌قامات. - پیره‌مێرد له ۱۹۱۴ له تورکیا بووه که کۆواریکی بانگی کوردی (به‌غدا: ۱/ ۱۷/ ۸/ ۲/ ۱۹۱۴، جه‌مال بابان و عومه‌ر نه‌زمی و عه‌لی که‌مال بایرناغا کاریان تیدا کردووه) بۆ چووه و بینویه‌تی. کاری پۆسته و هه‌وال له به‌غداوه زوو ده‌گه‌یشته نه‌سته‌مبول.

۱۹۱۵

حوسین حوزنی موکریانی (۱۸۸۲-۱۹۴۷) چاپخانه‌یه‌کی له نه‌لمانیاوه هێناوه خه‌لب، پاشان له ۱۹۲۵ گواستییه‌وه بۆ ره‌واندز و نجا له ۱۹۴۸ هێنای بۆ هه‌ولێر. کۆواره‌کانی رۆنکی و زاری کرمانجی (۱۹۲۶-۱۹۲۲) و ده‌نگی گیتی تازه و سه‌دان کتیب به‌و چاپخانه‌یه چاپ کراون.

- حوسین حوزنی موکریانی کاتی له (۱۹۱۵) دا له نه‌لمانیاوه ده‌که‌وتنه‌وه خه‌لب، کامیرایه‌کی وینه‌کرتن له‌گه‌ل خۆی ده‌هینتیت و له‌ناو چاپخانه‌که‌ی خۆیدا له ره‌واندز دایده‌مه‌زینتی و بۆ کاری وینه‌گرتنی رۆژنامه‌گه‌ری و بلاوکردنه‌وه‌ی وینه له‌ناو کتیبان سوودی لێ وه‌رده‌گرێ.

- قه‌سری عه‌تاوئاغا (عه‌تاوئاغای کوری حاجی ره‌شید ناغا-۱۸۸۲-۱۹۶۲ که دژئ به‌ریتانی بووه) له ۱۹۱۵ وه‌ستا به‌کری کوری وه‌ستا مستۆ دروستی کرد. دوازه‌ ده‌رگه‌ی نه‌خشینی هه‌بوو. چوارده‌وری هه‌مووی رز و باخ بوو.

- له هه‌ولێر، سه‌ید غه‌ریب به‌رزنجی چاپخانه‌ی «سه‌ید غه‌ریب»ی دروست کرد، بووه باره‌گای نووسه‌ران، قه‌وانیکی تیدا بوو گۆرانییه‌کانی کاوتس ئاغای خان و سیوه‌ی لێ ده‌دا. مه‌لا عه‌لی کلاشدروو شه‌وان هه‌قایه‌تی کورده‌واری تیدا ده‌گێرایه‌وه.

۱۹۱۵-۱۹۱۶: سه‌ید عه‌لی ئه‌سفه‌ری کوردستانی (۱۸۸۲-۱۹۳۷) گۆرانیبێژ، مه‌قامزان.

- له سالی ۱۹۱۵ بۆ یه‌که‌م جار یه‌که‌مین نۆتۆمۆبیل دێته هه‌ولێر، عه‌سکه‌ریه‌یه ئه‌لمانیه‌کان هێنا بوویان. ترومبۆلیکی سه‌ربازیی ئه‌لمانیه‌کانی هاوپه‌یمان عوسمانیه‌کان بوو، هاته ناو قه‌لا. خه‌لکی هه‌ولێر یه‌که‌م جار یان بوو چاویان به نۆتۆمۆبیل بکه‌ویت: چونکه نه‌و کاته هه‌یج که‌سه‌یک نۆتۆمۆبیلی نه‌بوو.

دانیشتوانی قه‌لای هه‌ولتر گه‌یسته ده‌هه‌زار که‌س.

- خدری ئەحمەد پاشای عەشیرەتی دزەیی (١٨٨٠-١٩٨٦) له‌گه‌ڵ سه‌روک عەشیرەتەکانی تر، تا ئەو کاتەی رووس له ١٩١٧ کشانەوه، شەری دژی رووسیای کرد بۆ ئینگلیز.

١٩١٧

کۆنفرانسیک له‌ سنه‌ ده‌به‌سترئ: رووسیا به‌لێن ده‌دات یارمه‌تی کورده‌کانی ئێران بۆ وه‌ده‌سته‌پێنانی مافه‌کانیان.

- له‌شکری ئینگلیز خانه‌قین داگیر ده‌که‌ن .
- له‌شکری رووس له‌ په‌واندزه‌وه‌ ورده‌ ورده‌ ده‌کشینه‌وه‌ و

١٩١٦

له‌ چاره‌گی یه‌که‌می سالانی (١٩٠٠) له‌ هه‌ولتر، به‌پیتی سجلاتی کۆنی په‌روه‌رده‌ی هه‌ولتر، وانه‌ی "لیسانی فه‌ره‌نسه‌وی و مۆسیقا و رەسم و نال ئیشله‌ری و ته‌ریبه‌ی به‌ده‌نی و حوسنی خه‌ت " ده‌خوێترا. که‌واته‌، وانه‌ی رەسم و هونه‌ره‌ ده‌ستیبه‌کان به‌شیک بووه‌ له‌ پێداویستیبه‌کانی خوێندن و په‌روه‌رده‌.

- له‌ سالی ١٩١٦ کوردستانی ئێران به‌هه‌مان شپۆه سه‌ره‌تایه‌کی ساده‌ و جوانی هونه‌ری شپۆه‌کاریی مۆدرێرن ده‌ستی پێ کردوه‌. مینۆرسکی له‌ناو بازاری مه‌هاباد تابلۆیه‌کی مۆدرنی کرپوه‌ و پێشکێشی کردوه‌ به‌ مه‌که‌نزی. تابلۆیه‌که‌ وێنه‌ی کوردیکی مه‌هابادییه‌ به‌ جلو به‌رگی کوردیه‌وه‌. له‌م کتێبه‌دا تابلۆکه‌مان بلآو کردوه‌ته‌وه‌.

- له‌ (١٩١٦-١٩١٧): بلآوکردنه‌وه‌ی کتێبی سێیه‌می (شيعری رۆحانی) به‌ زمانی کوردی، که‌ به‌ ده‌ست نووسراوه‌ته‌وه‌، بریتیه‌ له‌ (١٠٠) سروودی مه‌سیحی. له‌ مه‌هاباد و ده‌وروبه‌ری، له‌ بۆنه‌ دینییه‌ مه‌سیحیه‌کاندا ده‌گوترانه‌وه‌. (٤٠) سروود له‌ ئینگلیزییه‌وه‌ ته‌رجمه‌ کران، (٢٧) سروود له‌ نه‌رویجیه‌وه‌، (٢٢) سروود له‌ سویدییه‌وه‌، (٦) له‌ ئەلمانییه‌وه‌، پێنجه‌که‌ی تریش له‌ کوردان وه‌رگیرابوون. مسیۆنێری ئەمه‌ریکایی، لۆدفيگ نۆلسن فاسۆم L. O. Fossum سه‌ره‌رشتی نووسین و ته‌رجمه‌ و چاپه‌که‌ی کردبوو.

١٩١٧-١٩١٨

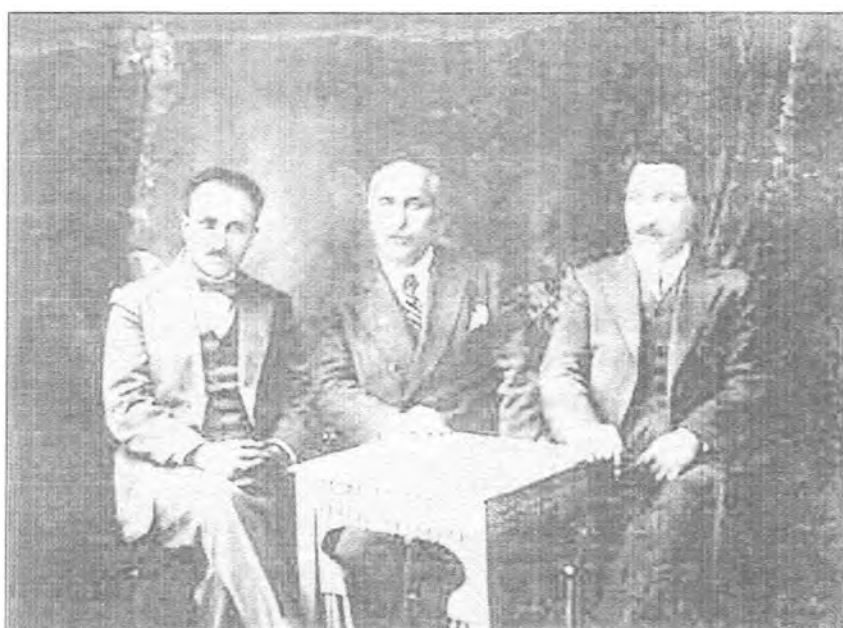
رۆژنامه‌ی کوردستان، خولی سێیه‌م، له‌ لایه‌ن ثریا به‌رخانه‌وه‌ (١٨٨٣-١٩٢٨)، له‌ نه‌سته‌میول بلآو کراوه‌ته‌وه‌.

١٩١٨/١/١

رۆژنامه‌ی تیگه‌یشتنی راستی له‌ به‌غدا، که‌ له‌ ژماره‌ ٢٢ و ٢٤ دا بایه‌خێکی تایبه‌ت ده‌داته‌ بیه‌ری نوێخواری له‌ شيعرنووسیندا؛ بۆ یه‌که‌م جار وشه‌ی «نوێخواری - تجدد» به‌کار ده‌هێنی.

سمکۆی شکاک

جەلادەت، سۆرەييا، کامەران (بەدرخان)

کوردستان جی دیلن. برسیتی و نهخۆشی و شه‌ر کوردستانی داگرتوو. لهشکری عوسمانی هیشتا هه‌ر له هه‌ولیره.

۱۹۱۸/۱۰/۲۵

لهشکری ئینگلیز کهرکووک، پاشان مووسل داگیر ده‌که‌ن.

۱۹۱۸/۱۱/۱ تا ۱۹۱۸/۱۱/۹

ئینگلیز هه‌ولتیریان به‌بێ شه‌ر داگیر کرد. نه‌حمه‌د عوسمان نه‌فه‌ندی بووه سه‌رۆکی شاره‌وانی تا ۱۹۲۱.

۱۹۱۸/۱۱/۱۷ - ۱۹۱۹/۶/۱۸

حکومه‌تی یه‌که‌می شیخ مه‌حموود

پیشتر، له ۱۹۱۸/۱/۱۵ میجر نوئیل هاتبووه سلیمانی بۆ گفتوگۆ له‌گه‌ڵ شیخ مه‌حموود. بارودۆخی سلیمانی خراپ بوو، میجر نوئیل باربووه‌کی زۆری نارده سلیمانی، به‌پیتی فه‌رمانی (ویلسون) ئینگلیز شیخ مه‌حموودی له ۱۹۱۸/۱۱/۱۷ کرده (حاکمی سلیمانی).

۱۹۱۸

- کۆمه‌له‌ی (کوردستان ته‌عالی جه‌معیه‌تی) له نه‌سته‌مبول، که شیخ عه‌بدولقادی شه‌مزیی سه‌رۆک و نه‌مین عالی به‌درخان جیگر بووه. نه‌ندامه‌کانیشیان: حکمه‌ت بابان، مسته‌فا شه‌وقی، محمه‌د میهری، هه‌مزه‌ موکسی، مه‌مدووح سه‌لیم، ع. په‌حمی هه‌کاری، عه‌زیز یاموکی، که‌مال فه‌وزی.

- کۆمه‌له‌ی (کوردستان ئیستیقلال جه‌معیه‌تی) له قاهیره له‌لایه‌ن سوهریا به‌درخان دامه‌زراوه.

- شه‌ر کۆتاییی دێ: لهشکری ئینگلیز کهرکووک و پاشان مووسل داگیر ده‌که‌ن. میجر نوئیل ده‌چته سلیمانی، شیخ مه‌حموود ده‌که‌نه (حوکمداری کوردستانی عێراق). له‌م سه‌له‌دا ژماره‌ی دانیشتوانی سلیمانی (۱۳۲۹) که‌س بووه.

- کۆلۆنێل لیچمان کرایه فه‌رمانداری ویلایه‌تی مووسل که هه‌ولیر و ده‌وکیشی ده‌گرتوه.

- عه‌بدولپه‌زاق به‌درخان له مووسل نی‌عام ده‌کرێ، سمکۆ ناغای شکاک له کوردستانی ئێران ناوچه‌کانی ورمی له

- له ۱۹۱۸ گیوی موکریانی بایه‌خ به‌فۆتۆگراف ده‌دات، به‌کامیرای خۆی چه‌ندان دیمه‌نی زیندووی ژبانی کوردستان و شه‌خسیاتی گه‌له‌که‌ی خۆی، له‌وانه‌ زۆر وینه‌ی جۆراوجۆری هه‌ولیر، له فه‌وتان رزگار ده‌کات و ده‌یانگریته جوارچێوه‌ی زیندووی فۆتۆگرافه‌وه. به‌شیکێ وینه‌ نایابه‌کانی شاری هه‌ولیر له سالانی (۱۹۱۸-۱۹۵۰) به کامیرای گیوی موکریانی گیراون.

- نه‌حمه‌دی خانی: عه‌قیدا ئیمانی، نه‌سته‌مبول.

- قوتابخانه‌ی (سلزانیه) له کهرکووک هه‌بووه.

- کۆچی دوا‌یی (سه‌ید نه‌حمه‌د فائیزی به‌رزنجه‌یی) له نه‌سته‌مبول، خاوه‌ن کتێبی (کنز اللسان) که بریتیه‌ له یازده ستوون و به شه‌ش زمانی تورکی و عه‌ره‌بی و فارسی و فه‌ره‌نسی و رووسی و کوردی نووسراوه: به‌ یازده جۆر ده‌خوینریته‌وه: له سه‌ره‌وه‌ بۆ خواره‌وه و له چه‌په‌وه‌ بۆ راست و هه‌مووشیان به‌پێچه‌وانه‌شوه.

- چاپخانه‌ی «نجم استقبال» که باره‌گاکه‌ی له نزیک (بابی عالی) له شه‌قامی (ابو السعود) بوو له نه‌سته‌مبول. چه‌ندان بلاوکراوه‌ی کوردی چاپ و بلاو کردووه‌ته‌وه: رۆژنامه‌ی ژین (۱۹۱۸-۱۹۱۹)، له‌گه‌ڵ کۆواری (کوردستان ۱۹۱۹-۱۹۲۰). چاپخانه‌ی (نجم استقبال) به‌رده‌وام له هه‌موو چاپه‌مه‌نییه‌کانی خۆیدا بانگاشه‌ و پروباگه‌نده‌ی بۆ کتێبه‌ کوردی و کۆواره‌ کوردیه‌کان ده‌کرد. چاپی یه‌که‌می مه‌م و زینه‌که‌ی نه‌حمه‌دی خانی به‌ پیشه‌کی هه‌مزه‌ به‌گ، نه‌ویش هه‌ر له چاپخانه‌ی (نجم استقبال) چاپ کراوه.

- گرووی شاعیرانی کۆواری ژین (نه‌سته‌مبول ۱۹۱۸-۱۹۱۹) که پشتیان به‌ستبوو به‌ نایدیۆلۆجیه‌ت و سیسته‌میکێ تازه‌ی بیرکردنه‌وه: «نایدیۆلۆجیه‌ته کۆمه‌لایه‌تی و سیاسیه‌ کۆنه‌کان، نه‌مرۆ، روو له هه‌ره‌سن. ئیمه‌ نه‌مرۆ به‌شدارێ له سازکردنی چه‌ند رچه‌ و پرهنسیپیکێ تازه‌ ده‌که‌ین».

- کۆواری (ژین) که له ۱۹۱۸ له نه‌سته‌مبول ده‌رچوووه پیمان راده‌گه‌یه‌نتی که له ۱۹۱۸ که ژماره‌ی کرێکارانی کورد له نه‌سته‌مبولی سالی ۱۹۱۸ بێنج تا ده‌ هه‌زار که‌س بووه.

- له‌دایکبوونی دلداری (۱۹۱۸ - ۱۹۴۸)

- قاسم نه‌مین (۱۸۶۰ - ۱۹۰۳) که به‌ بنه‌چه‌ کوردی

لهشکری ئیران پاک دهکاتهوه و شهر لهگه لهشکری ئیران دهکا لهپیتناو سهربهخۆیی نهتهوهی.

- یانهی کوردی له دیاربهکر لهلایه نهکرهم جهمیل پاشاوه.

- لقیکی جهمعیهتی تهعاون له دیاربهکر کرایهوه و ناوی نرا یانهی کورد (کورد کلۆبی)، دوکتۆر جهودهت بهگ جیگری سهروک بوو، کهریم جهردیس زاده ژمیریار. نزیکه دوو هزار نهندامی ههبوو لهوانه محهمد میهری و دوکتۆر فوئاد. له کۆتاییدا ریکخراویکی تری لی دامهزرا به ناوی تهشکیلاتی نیجتیماعیه، ئەمین عالی بهدرخان و شوکری بابانزاده و عهبدو لا جهودهت و ئەکرهم جهمیل پاشا سه بهم ریکخراوه بوون. کۆواری ژین ۱۹۱۹ ئۆرگانیان بوو.

- جهمعیهتی تهعالیی کورد که له ۱۹۱۸ له نهسته مبول دامهزراوه، بهپیتی ههندیک سهرحاوه، یازده هزار نهندامی ههبووه.

- بهپیتی سهرحاوهیهکی تر (۲۰۰) خۆتندکاری کورد له سالی ۱۹۱۸ له نهسته مبول له بهشه جیا جیاکانی پهیمانگه و زانکۆکانی نهسته مبول خۆتندنیان تهواو کردوه.

۱۹۱۹

- (ویلسن)ی سه رهک کۆماری نه مه ریکا له و رۆژانه دا چواره بهنده که خۆی بلاو کردبووه که بهپیتی ئەم دهستور و بهلگه یه- هه مو قه ومیک مافی داوا کردنی سه ره خۆیی پی درابوو.

- له ۱۹۱۹/۳/۱: جه نه رال شه ریف پاشا، له پاریس، له شه قامی میسین له خانووی ژماره (۲۲)، خۆی ناماده دهکات بق ئەو کۆنفرانسه نیو دهوله تیهی که چاره نووسی نه ته وهکانی رۆه لاتی ناوه راست دیاری دهکات.

- شیخ عه بدولقادی کوری شیخ عوبه یدولای نه هری له گه له ئەمین عالی به درخان، به ناوی (کۆمه لهی ته عالی کوردستان) له نهسته مبول، له رینگه کۆمیساریای نه مه ریکایی و ئینگلیزی و فره نسییه وه له نهسته مبول، راده گه یه ن که شه ریف پاشا بۆی هه به له کۆنفرانسه نیو دهوله تیه که دا بپته نوینه ری داخواییهکانی گه لی کورد.

- له هه مان کاتدا، له کوردستانی عیراقیشدا، شیخ

سلیمانیه و له فه نه نسا حقوقی تهواو کردوو و سالانکی زۆر له میسر دادوه بووه، ماوه یه ک نه ویش هاتوو ته نهسته مبول و له ۱۹۱۸ کتیه ناو داره کهی (حوریه تی نسوان) له باره ی نازادی و مافهکانی نافرته ده کریته تورکی و شۆره تیکی زۆر له نهسته مبول پهیدا دهکا.

۱۹۱۹

مسیونیری نه مه ریکایی، لۆدقیگ ئۆلسن فاسوم L. O. Fos- som: کتیهی (پیزمانی کوردی له سه ر بنهوانی قسه کردنی رۆژانه له ناوچهی سابلآغ: A Pratical Kurdish Gram- mar) له لایه ن Lutheran Orient - Mission Society بلام کراوه ته وه. کتیه که چه ند چیرۆک و په ندیکیشی تیدا په به کوردی و ته رجه مه ی ئینگلیزیش کراون.

نووسه ر- خۆی وتاریکی له باره ی کتیه کهی، له ژماره (۲)ی رۆژنامه ی کوردستان میسنیری، سالی (۱۲)، له نه قریلی (۱۹۲۰) بلاو کردوو ته وه.

- له مانگی گولانی ۱۹۱۹ دا بۆ یه که م جار (کۆمه لهی پیتشکه وتنی ژبانی کورد/ کورد قادینار ته عالی جمعیه تی) داده مه زریت له پیتناو گرتدانه وهی خهباتی نافرته تانی کورد به خهباتی نه ته وه ییه وه. خیزانی شه ریف پاشا، ئەمینه خانم (۱۸۶۸- ۱۹۲۶) بووه ته سه روکی (کۆمه لهی ته عالی ژبانی کورد) که سه ر به (کۆمه لهی ته عالی کوردستان) بووه.

- عه بدولر حیم رحمی هه کاری، له کۆواری ژین له ژماره (۲۱) دا، له لاپه ره (۱۵- ۱۶) دا، شیعریک پیتشکیش به جه نه رال شه ریف پاشا دهکات و به ناوی گه لی کورده وه پیتگیری له هه لوتیست و داخواییهکانی ناوبراو دهکات و به نوینه ری راسته قینه ی گه لی کوردی له قه له م ده دات.

- محهمد شوکری سه گبان (۱۸۸۱- ۱۹۶۰) له سه ره تایی سه ده ی بیسته مدا رۆلی سیاسی هه بووه له بزوتنه وهی نه ته وه یی کوردا و رۆشنیریکی کوردی دیاری نهسته مبول بووه.

- لوتفی فیکری دیاربه کری (۱۸۷۲: دیاربه کر- ۱۹۳۴: پاریس) که له پاریس حقوقی تهواو کردوو و له دوا ی کورده تا که ی ۱۹۰۸ له مه جلیسی مه بعووسان به نوینه ری ده رسیم هه لده بژێردری.

مەحموود مەزبەتەیکە بە ئەهالی و عەشایەری کورد مۆرد کرد کە بە پیتی نەمە شەریف پاشای کوردی دانیشتووی پاریس کرا بە نوێنەری کوردەکان لە (کۆنفرانسی ناشتی لە پاریس) بۆ داواکردنی حقوقی قەومی کورد.

۱۹۱۹/۲/۲۲: پتیشکێشکردنی (یاداشتنامەیکە لەبارە ی داخوایبەکانی گەلی کورد) بە زمانی فەرەنسی، ئەو یاداشتنامە ناواری کە تێیدا جەنەرال شەریف پاشا بۆ یەکەمین جار داخوایبە دەولەتێکی سەرەخۆ دەکات بۆ کورد لە کۆنفرانسی نۆدەولەتییانە ناشتی کە لە پاریس بەسترا لە پێناو دیاریکردنی چارەنووسی گەلانی رۆهلاتی ناوهراست ئەم یاداشتنامە نەخشەیکە کوردستانی گەورەدیشی لەگەڵدا بوو. یەکەم جار کوردیک، جەنەرال شەریف پاشا نەخشەیکە کوردستانی گەورە دروست دەکات و وەک نامرازێکی دەربیرینی هەستی نەتەویی، لەناو داخواینامەیکەیدا بە نەرکی دەخات.

- سەرۆکی ئەمریکا (ولسۆن)، لەگەڵ سەرۆک وەزیرانی بەریتانیا (لوید جۆرج)، پیکرا لەگەڵ سەرۆک وەزیرانی فەرەنسا (کلیمەنصۆ) لەم یاداشتنامەیکە بە وردی دەکوڵنەوه.

- ئەم هەلۆتستە گرینگ و رووداوه سیاسییە مەزەنی شەریف پاشا، لە رۆژنامە و کۆوارە کوردی و عەرەبی و ئەرمەنی و فارسی و تورکی و ئینگلیزی و فەرەنسییەکاندا دەنگ دەداتەوه. بیروانە کۆواری کوردستان (ئەستەمبول ۱۹۱۹-۱۹۲۰)، ژمارەکانی (۴، ۵، ۶) و؛ ژمارە (۹) (۱۱)ی حوزەیرانی ۱۹۱۹) کە بەشی یەکەمی یاداشتنامەیکە بە زمانی تورکی بۆ کردووەتەوه؛ هەرۆهە ژمارەکانی کۆواری ژین (ئەستەمبول ۱۹۱۹). لە ریزی رۆژنامە تورکییەکانیش، رۆژنامە (إقدام) (۱۸۹۲-۱۹۲۰) لە ژۆریی ژمارەکانی ئەو کاتەدا بەفراوانی باسی کردووه، لەوانە: لە رۆژی (۱۶)ی نیسانی ۱۹۱۹، ۲ شوباتی ۱۹۱۹، ژمارە (۷۹۶۸)، (۷۹۲۶)، (۷۹۱۶)، (۷۹۶۸)، (۷۸۹۵).

۱۹۱۹/۵/۲۶: شەریف پاشا برووسکەیکە بۆ سیاسەتمەدار و رووناکبیر و ریکخراوهکانی کوردستان دەکات و وەلامیان دەداتەوه کە نامادەیه هاوکاری لەگەڵ عارف پاشای کورد بکا بۆ پاراستنی مافە نەتەوییەکانی

- بۆلویونەوهی یەکەم شاتۆنامە بە زمانی کوردی (مەمی ئالان) بە پینووسی عەبدولرەحیم رحیمی هەکاری: کۆواری ژین، ژ ۱۵ و ۱۶، لە ئەستەمبول، سالی ۱۹۱۹. هەرۆهە بۆلۆکردنەوهی یەکەمین دیوانە شیعری شاعیریک کە خۆی لە ژياندا بۆ بە ناوینشانی (گازیا وەلات) لە ئەستەمبول لەلایەن ع. رحیمی هەکاری، کە پتیشتر بیست پارچە شیعری لە کۆواری ژین (۷/۱۱/۱۹۱۸ - ۲/۱۰/۱۹۱۹) لە ئەستەمبول بۆ کردووەتەوه.

- سەعید نەورەسی و هەمزە بەگ و خەلیل خەیالی لە دامەزرێنەرانی (کورد تەعالی جەمعیەتی) بوون لە ئەستەمبول سالی ۱۹۱۹.

- وەرگێرانی (ئینجیل) لە چوار بەرگدا بۆ کوردی مهابادی، لە یۆنانییەوه، لەلایەن: ئەمیریکان بایبل سۆسایەتی.

- کورد تەئیمینی مەعاریف و نەشریات جەمعیەتی لە ئەستەمبول.

- لە سەرەمی شیخ مەحموودا رەشید زەکی کابان (۱۸۶۷ - ۱۹۴۰) کە خۆی دەرچووی روشدییە سلیمانی بووه، بوو تە مودیری قوتابخانەیی مەحموودیه.

- ژۆریی قوتابیانی کوردی هەولێری دەرچووانی قوتابخانەیی روشدییە یا مەدارس دەچوونە دارالمعلمین ابیتدائیسسی لە مووسل و حقوق کولییەسی لە مووسل.

- لەسەر لاپەرەکانی کۆواری «کوردستان» لە ئەستەمبول بۆ یەکەمین جار لە مێژووی ئەدەبیاتی کوردیدا، پارچە شیعریک بە ناوینشانی (دەلالیا زارۆکان) بۆ مندالان، بە قەلەمی «زینۆ» ناویک (ئەمین عالی بەرخان؟) لە ژمارە (۶)دا بۆ کراوەتەوه.

- دەرکەوتنی رەسم و تەختیکەکانی یەکەم نیگارکێشی سلیمانی، حەسەن قەلاح: تابلۆی (شەری دەربەندی بازیان) دروست دەکات کە باسی شەری شیخ مەحموود و ئینگلیزەکان دەکات لە دەربەندی بازیان.

- بایەخدانێ کۆواری (ژین) و (کوردستان) لە ئەستەمبول بە تەختیت و وێنە: بۆلۆکردنەوهی وێنەیکە فۆتۆگرافی (شەریف پاشا) و (ابراھیم الحیدری) و تابلۆیکە (صلاح الدین الایوبی).

کورد و وهدستهپێتانی مافه رهواکانی کورد.

- عارف پاشا، له قاهیره، له لایهن دهستهیهکی کوردانهوه، له رتگهی کۆمهلهی تهعالیی کوردستانهوه ههلبژێردراوه که بچیت بۆ پاریس و له گهڵ شهریف پاشا تهقه لایان یهک بخهن.

- کۆمهلهی تهعالیی کوردستان، له نهسته مبولهوه نه نامتیکی چالاکی خۆی نارووه بۆ پاریس به ناوی (فهخری بهک)، بۆ نهوهی یارمهتی شهریف پاشا بدا و هاوکاریی بکا له کاروباره کاتییدا.

- کوردهکانی تورکیا و کۆمهله سیاسییهکانی کوردی له نهسته مبول توانیبووین به ناوی خۆیان و هه موو کوردهکانهوه وهکاله تنامه بۆ شهریف پاشا بنێرن و بیکه نه نوێنه ری خۆیان له کۆنگرهی ناشتی له پاریس. ئەمه ههنگاوێکی گهوره بوو که له لایهن (شهریف پاشا) وه به رهو نیستیقلال و سهربه خۆیی کوردستان هاوئێژا. گرینگترین ئهوه کۆمهله سیاسییهکانی، جگه له شیخ مهحموود، پشتگیری شهریف پاشایان کردبوو، ئەمانه بوون: (تهعاون و تهرفقی کورد)، (تهعالیی کوردستان)، (هیوا)، (تهشکیلاتی ئیجتماعی)، (فیرقهی دیموکراتی کورد)، (جه معیبهتی نیستیقلال کوردستان).

- رقه به رایهتی ئهرمه نییهکان له گهڵ شهریف پاشا، له سهه دیاریکردنی سنووری ئهرمه نستان و کوردستان توندوتیژتر دهبی.

١٩١٩/٧/٢٩ و ١٩١٩/١٠/٩: دوو نامه دهنێری بۆ رۆبهرت فانسیتارتی سکرتیری یهکه می بالوێزخانهی بهریتانیا له پاریس بۆ نهوهی بیخاته بهردهم بلفۆری وهزیری دهرهوهی بهریتانیا.

- راپهڕینی سمکۆ ناغای شکاک.

- له کاتییدا هه موو کوردستانی عیراق له ژێر دهستی ئینگلیزدایه، راپهڕینهکانی شیخ مهحموود دژی ئینگلیز له سلێمانی و دهروبهری دهست پی دهکات، که (مهحموودخان دزلی) له کوردستانی ئێران ههواوکارییان دهکا که له ١٩٢٠ ئێران دهیکرتت و بهو تۆمهته دووری دهخاته وه به رهو هیندستان. له ١٩١٩/٥/٢ ئینگلیزیان له سلێمانی دهرکرد

ئهمهد موختار بهکی جاف شاعیر،
نووسهری (مهسهلهی وێژدان)

قەدری جان، شاعیری کوردی سووریا

۱۹۲۰

- میجرسون یەکەم چاپخانه بۆ کوردستانی عێراق دەهینتیتە سلیمانی و لەوێ رۆژنامەی پیتشکەوتن لە ۱۹۲۰/۴/۲۹ دەردەکا تا ۱۹۲۲/۷/۲۷ بەردەوام دەبێ. لەسەر لاپەرەکانیدا (۵۰) شیعەر بلۆ دەکاتەو و بۆ یەکەم جار کۆمەڵێک چیرۆکی وەرگێردراو لە ئینگلیزییەو بلۆ دەکاتەو و لەگەڵ چەندان چیرۆکی خۆمالی، هەروەها پیتشبرکتیەک دادەنێ بۆ ئەو نووسەرانیە کە بە پاکترین و پەتیتترین کوردی دەنووسن؛ سێ خەلاتیشی دانابوو.

- یەکەم کتێبی چاپکراوی رەسمی لە کوردستانی عێراقدا کە بۆ قوتابخانەکان نامادە کرا و بلۆ کرایەو، نووسراوی مامۆستای قوتابخانەی نموونەی سەعادەت، محەمەد باشقە (۱۸۹۰ - ۱۹۸۰) کە بە هاوکاری میجرسون و محەمەد زەکی دایناو بە ناوێشانی (ئەو لەمێن قیرائەتی کوردی) لە ساڵی ۱۹۲۰دا لە چاپخانەی حکومەت لە بەغدا چاپ کراو. ئنجا لە ۱۹۲۶ لە لایەن ئەحمەد عەزیز ناغاو (ئەلف و بی) لە جیاتی (ئەو لەمێن قیرائەت) بۆ بۆلی یەکەم دانرا.

- دامەزراندنی لیژنەی فەن و تەمسیل لە قوتابخانەی

- بەستنی بەیمانی (سنت ریمۆ) لە نیوان فەرەنسا و بەریتانیا: کوردستانی باشوور دەلکیندرتیتە دەوڵەتی عێراق. میجرسون کرایە حاکمی سلیمانی. ئەوتی کوردستان دابەش کرایوو سەر بەریتانیا، فەرەنسا، ئەلمانیا.

- سەرئووسەری رۆژنامەی ژین، هەمژە بەگ، لە ئەستەمبول، لەستدەرە دەدری.

- لە ۱۹۱۹/۶/۱۹ شیخ محەموود لە شەری دەریەندی بازبان بەدیل دەگیرێ و حکومەتی یەکەمی شیخ محەموود کۆتایی دیت.

- بۆ یەکەم جار ئینگلیز ئۆتۆمۆبیلیان هێنایە سلیمانی.

۱۹۲۰

- لە ۱۹۲۰/۶/۱۷ حکومەتیکی عەرەبی بەناوی عێراق راگەیندرا. عەبدولرحمان گەیلانی دەبیتە یەکەمین سەرۆکی ئەنجومەنی وەزیرانی عێراق.

- مەلا فەندی لە هەولێر پشتیوانی ئینگلیزەکان بوو.

- سمکۆئاغای شکاک بەشیکی کوردستانی ئێرانی نازاد کردوو، رۆژنامەیەک دەردەکا (کورد) لە ورمی.

- لە ۱۹۲۰/۸/۱۰: ئیمزاکردنی بەیمانی سیفەر لە نیوان تۆرکیا و دەوڵەتە هاوێمانەکاندا کە لەسەر بنچینەی داخوارییەکانی جەنەرال شەریف پاشا هەلچنرابوو، لە بەندی (۶۲ و ۶۳ و ۶۴)ی پیمانەکاندا، بەلێنی سەر بەخۆیی کوردستان و دامەزراندنی دەوڵەتی کوردی درابوو. تۆرکیاش بۆ دامەزراندنی ئەم دەوڵەتە رەزامەندی پێشان داوو.

- ۱۹۲۰/۴/۲۷: جەنەرال شەریف پاشا، لە ناگاو، نامەیەک بۆ وەفدی بەریتانیا لە پاریس دەنتریت و بۆی روون دەکاتەو کە چیی تر سەرۆک وەفدی کوردان نابیت و نوێنەرایی کوردان ناکات لەم کۆنفرانسەدا: ئەمەش لەبەر ئەو ناکوکیانەی کە لەگەڵ شیخ عەبدولقادر سەرۆک کۆمەڵەی کوردان لە ئەستەمبول هەپەتی.

۱۹۲۰/۳/۲۳: وەزیری دەروەهی بەریتانیا نامەیەک بۆ مەندوبی سامی لە بەغدا دەنووسیت، تێیدا روون دەکاتەو کە حکومەتی بەریتانیا نامادەیی دەوڵەتیک بۆ کورد دروست بکا بە سەرۆکایەتی شەریف پاشا، بەلام ناخۆ ئێووی حکومەت کەسی تری شایستە دەبین کە ببیتە سەرۆکی

ئەو دەولەتە کوردییە؟

۱۹۲۰/۳/۲۵: وەلامی مەندووپی سامی لە بەغداوه: «هیچ کوردیک نییه که بتوانی بەناوی هەموو کوردستانهوه قسه بکا»، «کورد بەشێوهیهکی کشتی هەستی عەشایەرییان ههیه، نهک نهتهوهیی».

- پەیدابوونی جیاوازیی بۆچوون و ئایدیۆلۆجیای دژ بەیەکتر لەناو کورداندا. بۆ نموونه، شیخ عەبدولقادری شیخ عوبەیدولای نەهری دەستی کردە برۆسکە نارین بۆ کۆنگرەیی ناشتی لە پاریس داواي ئۆتۆنۆمی کرد لە جیاتی پێکهێنانی دەولەتە سەرەخۆکەیی شەریف پاشا. هەر و هەر یەکێک لە فەرەنسای و بەریتانیای رێگە چاره‌ی جیاوازی و دژ بەیەکیان هه‌بوو بۆ چاره‌سەرکردنی کێشەیی کورد

عەبدولواحید نووری

نەریبیل نوولای هه‌ولێر که یه‌که‌م لیژنه‌ی نوواندنێ شانوویی پێک هه‌تا له کوردستاندا.

- له ۱۷ی مانگی تۆگه‌ستی ۱۹۲۰، له سلێمانی «له مه‌کته‌بی نمونه‌ی سه‌عاده‌ت قوتابی قه‌ید و قه‌بوول ده‌کرێ و له یه‌کی مانگی سێپه‌ته‌مه‌به‌ری ۱۹۲۰ رۆژی چوارشه‌مه مه‌کته‌ب ده‌کرێته‌وه و ده‌ست به‌ ده‌رس خوێندن ده‌کرێ. حکوومه‌ت کتێب، ده‌فته‌ر، قه‌لەم، کاغەز، مه‌ره‌که‌ب، ته‌باشیریان ده‌دات».

- مه‌مدووح سه‌لیم (۱۸۸۰- ۱۹۷۶) رۆشنبیرێکی تری کوردی فەرەنسیزانه، که له ئه‌سته‌مه‌بوول پێگه‌یه‌وه. له‌وێ فەلسەفەیی خوێندوووه و ئەندامی رێکخراوی هێفی و (جەمعیەتی تەعالی و تەرەقی) بووه. له ۱۹۲۰ ئه‌سته‌مه‌بوول جێ دێلێ به‌ره‌و دیمه‌شق بۆ کارکردن له‌ناو رێکخراوی (خۆببۆون)دا.

- ئالای کوردستان له ۱۹۲۰ داهێندراوه له ئه‌سته‌مه‌بوول له‌لایه‌ن رێکخراوی (کورد ته‌شکيلات ئیجتیماعیه جهمعیه‌تیسێ) که هه‌ر ئه‌و ساڵه‌ له رێکخراوی (کوردستان ته‌عالی جهمعیه‌تی) که سه‌رۆکه‌که‌یان سه‌ید عه‌بدولقادری نەهری بوو، جیا بووینه‌وه.

ئەندامه‌کانی (کورد ته‌شکيلات ئیجتیماعیه جهمعیه‌تیسێ) که ئالای کوردستانیان داهێناوه، ئه‌مانه بوون: ئه‌مین عه‌الی به‌درخان، مه‌مدووح سه‌لیم، عه‌بدولمحممان هه‌کاری، نه‌جمه‌دین حوسێن، له‌گه‌ڵ (زه‌ینه‌لعابدين) ناوێک که هه‌ندێ سەرچاوه ده‌لێن هه‌ر ئه‌ویش شیوه و ناوه‌رۆکی ئالاکه‌ی پێشنیاز کردوووه. به‌لام نه‌بێندراوه ئالاکه‌ چۆن بووه، یان ناخۆ هه‌مان ئالاکه‌ی (خۆببۆون) له ساڵی (۱۹۲۷) بووه؛ هه‌مان ئه‌م ئالایه‌ی ئیستا بووه یان نا؟

- رۆژنامه‌ی پێشکه‌وتن، که له سلێمانی ده‌رده‌چوو له ژماره ۱۸ی رۆژی ۲۶ی ۸ی ۱۹۲۰دا له وتاریک به ناوێشانی مه‌کته‌ب و خوێندندا مودیرێ مه‌کته‌بی نمونه‌ی سه‌عاده‌ت، ره‌شید زه‌کی کابان (۱۸۶۷ - ۱۹۴۰) که خۆی ده‌رچووێ روشدیه‌ی سلێمانی بوو و ئیعدادی عه‌سکه‌ری له به‌غدا و دانشگای سوپای له ئه‌سته‌مه‌بوول ته‌واوکردبوو و مامۆستای به‌کر سه‌دقی بووه و پاشان بووده‌ مودیرێ

روشدیهی سلیماتی و له سهردهمی شیخ محموددا بووته مودیری قوتابخانهی محمودیه. شیخ محمود له ۱۹۱۹دا لهکهل سهید نهمهد مهرهخهسی دهیاننیرته لای شریف پاشا و له حلهب دهگیرین، له ۱۹۲۹دا دهبیته مودیری قوتابخانهی ناوهندی له ههولیر - سهراوهکهی مستهفا نهریمان) دهلی:

" لهسهر نهمری حاکی سیاسی له نیعتیباری رژی سیتشههی ۱۷ی مانگی ئوگهستی ۱۹۲۰ له مهکتهبی نمونهی سهعادت قوتابی قهید و قبول دهکری و له یهکی مانگی سیتشههی ۱۹۲۰ رژی چوارشهسه مهکتهب دهکریتهوه و دهست به دهرس خویندن دهکری. حکومهت کتیب، دهفتەر، قهلم، کاغز، مهرهکب، تهباشیریان دهداتی و هیچیان لی ناسینی."

یهکتک له ماموستاکانی نمونهی سهعادت محهمده باشقه (۱۸۹۰ - ۱۹۸۰) بووه.

- کاتی سویای ئینگلیز عیراقی داگیر کرد و ئاگری شهر کوزایهوه، دهرگهی قوتابخانهکانیش کرانهوه. رژینامهی پتیشکوتن، که له سلیمانی دهردهچوو له ژماره ۱۷ی رژی ۱۹ی ۱۹۲۰دا معاونی حاکی سیاسی سلیمانی دهلی:

" بق زانین... مهکتهبی " نمونهی سهعادت " کرایهوه و دهست کرا به نووسین و گلدهوهی قوتابییان. ههموو رژی پیش نیوهرژ - به سهعاتی عهههبی - له سهعات یهکهوه تا پینج، پاش نیوهرژ له سهعات ههشتهوه تا سهعات ده ههینهتی مهکتهب له مهکتهب دادهنیشن؛ قوتابی قهید و رادهگرن. بق تهوهی مندالتان هیچنهزان دهرنهچی و بهخویرایی فیری خویندن و نووسینی عهههبی، کوردی، ئینگلیزی، فارسی و گهلی شتی زور چاک بن، مندالتان با سهعاتی زووتر بنیرن و قهیدیان بکهن و لهم بهشه باشه بیتهشیان مهکن"

- زیوه: (قصص الانبیاء) (چیرۆکی ژبانی پیغهمههران)، سلیمانی.

- له دایکبوونی ههزار (۱۹۲۰ - ۱۹۹۱)

تیکۆشهه کوردهکانی (بهخیتاری)

۱۹۲۱

- تورکیا و هاویه‌یمانه‌کان، به‌پتی به‌یمانی سیغەر، که دابوویانه کورد بۆ ئەوه‌ی ده‌وله‌تیان بۆ دروست بکەن. له گفتوگۆدان. ونستۆن چەرچل بێر له‌وه ده‌کاته‌وه که ده‌وله‌تیک بۆ کورد دابمه‌زرێتی.

- له ۱۹۲۱/۳/۷: شیخ مەحمود ئەفی کرا بۆ هیندستان. - رەزا شا دەبیتە شای ئێران و هیزی سەربازی خۆی پتەوتر دەکا بۆ لە‌ناوبردنی بزافی نە‌ته‌وه‌یی کورد، سمکۆ شاری مهاباد دەگرێ.

- له ۲۰ تشرینی یەکەمی ۱۹۲۱: ریککەوتنی فەرەنسا و تورکیا لە‌سەر ئەوه‌ی که مە‌لبە‌نده‌کانی (جە‌زیره) و (کورداغی) له‌لایەن تورکیاوه بدریتە پال سوریای ژێر نینتدابی فەرەنسا. راپەرینه‌کانی دەرسیم دەست پێ دەکەن. - ۲۲ی ئابی ۱۹۲۱: بە‌ریتانیا ئە‌میر فەیسە‌لی کرده مە‌لیکی عێراق.

- پێش‌ه‌وا قازی مە‌مه‌د هاوکاری راپەرینه‌کانی سمکۆ دەکا.

- له ۱۹۲۱/۱۲/۶ چه‌ند ئە‌فسە‌رتیکی کورد بە‌شداربیان دامە‌زراندنی سوپای عێراقدا کرد.

- ئە‌حمەد خواجە ده‌لی: "کۆمه‌له‌ی لاوانی کورد" که له هه‌ولێر له ۱۹۲۱ دامە‌زرا‌بوو، له هه‌ولێر شانۆگه‌ری سه‌لاحه‌دینیان پێشکێش کردووه. عەبدول‌عەزیز کارگه‌چی و ئە‌حمەد فە‌خری سامی و عەبدول‌سامی ئە‌ندامانی ئە‌و کۆمه‌له‌یه‌ بوون و بە‌شداربیان له‌و شانۆگه‌رییه‌دا کردووه. بۆ‌وکراوه‌یه‌کی دە‌سنووسی ره‌خنه‌یی توندوتیژیان هه‌بوو.

- له سالی ۱۹۲۱ دا‌هاتی سالانه‌ی تووتن له شاری سلێمانی دوو ملیۆن پاوه‌نی ئیسته‌رلینی بووه. ته‌نیا شیخ مە‌حمود خۆی سێ‌سه‌د هه‌زار پاوه‌نی ئیسته‌رلینی هه‌بووه، جگه له زه‌ویزار و مه‌رومالات.

۱۹۲۲

له کاتیکدا شۆرشێ شیخ مە‌حمود له کوردستانی عێراقدا دژی ئینگلیز هه‌لگیرساوه و لایه‌نگیری تورکیای پێ خۆشه، له کوردستانی تورکیاشدا نوێنه‌ره‌کانی شۆرشێ کورد له

۱۹۲۱

- نە‌مین فە‌یزی کتێبی (نە‌نجوومه‌نی ئە‌دیبانی کورد) که یه‌که‌مین تۆژینه‌وه‌ی چاپکراوه له‌بارە‌ی شیعەر و شاعیری، له نە‌سته‌مه‌بول چاپ ده‌کا: (له ۱۸۹۶ نووسیبووی).

- ئە‌سیری، دوا‌ی گه‌رانه‌وه‌ی له نە‌سته‌مه‌بول، دە‌ست ده‌داتە نووسینی ئە‌و جۆره شیعهره‌ی که له‌چاو شیعهری کلاسیک جیا‌واز بووه.

- له ۱۹۲۱ کتێبی (هینکه‌ری زبانی کوردی) که نامیلکه‌یه‌کی ۶۵ لاپه‌ره‌یییه بۆ فێتکردنی زمانی کوردی، واته بۆ ده‌رسدانه‌وه‌ی زمانی کوردی به زمانی تورکی و به هه‌ردوو دیالیکتی ژو‌وروو و خواروو، له سالی ۱۹۲۱ له نە‌سته‌مه‌بول له‌لایەن ریک‌خرا‌وی خۆتندکارانی (هێفی)یه‌وه له چاپخانه‌ی (نجم استقبال)دا چاپ کراوه .

- کاره‌ساتی هه‌سه‌نه شە‌ل و گۆزانییه ناو‌داره‌که‌ی شه‌هابه له‌باره‌یه‌وه. هه‌سه‌نه‌شە‌ل به فیتی عە‌لی پاشای دۆ‌غره‌مه‌چی ده‌چێ کاروانی ئینگلیزه‌کان له پتی مووسل رووت ده‌کاته‌وه. ئە‌وانیش ده‌یگرن و له بە‌رده‌م سه‌ه‌رای هه‌ولێر قه‌ناره‌ی بۆ هه‌لده‌واسن.

- گۆزان، ته‌مه‌نی (۱۶) ساله، له ژماره ۶۱ی پێشکه‌وتن، یه‌که‌مین نووسینی خۆی: (ئە‌سه‌فی ماضی) و ئە‌ندێشه‌ی ئیستیقبالم... بۆ‌و ده‌کاته‌وه.

- ده‌رکه‌وتنی یه‌که‌مین شیعهره‌کانی بێکە‌س و ئە‌سیری و که‌مالی (عە‌لی باپیر ئاغا) .

- له‌دا‌یکوونی هێمن (۱۹۲۱ - ۱۹۸۶)
- له (۱۹۲۱ - ۱۹۲۲) عە‌زیز سه‌لیم له که‌لار، به‌خه‌لووز له‌سه‌ر دیواری ما‌ل و مزگه‌وته‌کاندا ره‌سمی کردووه.

۱۹۲۲

شانۆگه‌ری (قه‌رائیچه)، کۆمه‌له‌ گه‌نجیک له شاری هه‌ولێر پێشکێشیان کردووه.

-- له بیسته‌کاندا له گه‌رکه‌کی شاری هه‌له‌بجه جێگه‌ی تاییه‌تی بۆ پێشاندانی شانۆگه‌ری هه‌بووه.

- هه‌فته‌نامه‌ی بانگی کوردستان (سلێمانی، ژ ۱: ۱۹۲۲/۸/۲۲ - ژ ۱۴، ۱۹۲۳/۶/۸)، زمانحالی (جە‌معیه‌تی کوردستان)، به چاپخانه‌ی می‌جه‌رسۆن چاپ ده‌کرا. خاوه‌ن

تورکیا - ئەوانیش رادهکەپەنن که «نايانەوی کوردستان له تورکیا جودا بپیتەوه». نوێنەرە کوردەکانی هەموو شارەکانی بەتلیس و وان و دیاربەکرۆ مەلاتیا و دەرسیم و ئورفە. ئەمەیان راگەیان.

- سمکۆ رای دەگەپەنی که «شای کوردستانی ئێران»

- شیخ مەحمودی ئەفیکراو له هیندستانهوه دههیتنهوه بهغدا و پاشان بۆ سلیمانی که له ۱۹۲۲/۹/۱۴ دههیتنهوه «مەلیکی کوردستان».

- ۱۹۲۲/۱۰/۱۰ حکومەتی دووهمی شیخ مەحمود له سلیمانی و دەرووبەری رادهگەپەندری که تا ۱۹۲۳/۳/۳ بەردەوام دەبی.

- له ۱۹۲۲/۱۲/۱۶ مستەفا کهمال ئەتاتورکی کوردکۆژ دیتە سەر حوکم.

- مستەفا پاشا یامولکی (۱۸۶۸ - ۱۹۳۶) میر لیوا له سوپای عوسمانیدا، سەرۆکی جەمعیەتی کوردستان ۱۹۲۲، وەزیری مەعاریف له حکومەتەکەمی شیخ مەحموددا ۱۹۲۲، خاوەن ئیمتیاز و سەرنووسەری رۆژنامەیی بانگی کوردستان. باوەری به پان نیسلا میزیم هەبوو (ب. ک. ژ ۱۲)، بۆیه دوژمناپەتی کهمال ئەتاتورک و جەمعیەتی ئیتیحاد و تەرەقیی دەکرد و دەمراستی لایەنگرانی ئینگلیز بوو دژی تورک.

- کۆمەڵەی کوردستان له سلیمانی له سالی ۱۹۲۲ که مستەفا عەزیز پاشا و رەفیق حیلمی و سالی قەفتان و ئەحمەدبەگ و شوکری عەلەکه دایان مەزاندوووه. کۆوارێکیان به ناوی (بانگی کوردستان) دەرکردوووه. ئامانجی سەرەکیان بریتی بوو له پشتیوانیکردنی شۆرشێ شیخ مەحمود.

۱۹۲۳

لهسەر داخوای لێن، ناوچه کوردنشینەکانی یەکهتیی سۆقیەت، وەك مەلەندیکێ سەرەخۆی سیاسی، ئۆتۆنۆمی خۆی و ئیدارەیهکی ئۆتۆنۆمی پێ دەدریت به ناوی (کوردستانی سوور) که پایتەختەکەیشی بریتی بوو له شاری (لاچین) له ناوچهی (Nagoron - Karabakh)، کورد خۆیان بەرپۆهیان دەبرد.

نیمتیاژ و مودیری مەسنوول: مستەفا پاشا یامولکی.

-- هەفتەنامەیی رۆژی کوردستان (سلیمانی، ژ ۱: ۱۵/۱۱/۱۹۲۲ - ژ ۱۵: ۱۹۲۳/۳/۳). به کوردی و فارسی

و تورکی، زمانحالی (کۆمەڵەیی کوردستان)، خاوەن ئیمتیاز و مودیری مەسنوول: شیخ نووری شیخ سالی.

عەلی کهمال باپیراغا له ژ ۱۸ی ژبانهوهدا:

ئەوساکە وەسانیت له عێراقا هەمووی کەر بوو لۆکس نەبوو ناویشی قەتووی نەوت و فەنەر بوو ئەم خەلقە هەموو دەربەدەر و خەستە جگەر بوو بێ مەعریفەت و سەنەت و بێ عیلم و هونەر بوو ئێستاکە طیارە هەپە من له کەرم چی؟ من تازە له تورکی قەبە و بێ هونەرم چی چۆن تازە فەرامۆشی دەکا کوردی عێراقی زۆلم و سەمی تورک و جەفا و جەور و نیفافی

۱۹۲۳

هەریمی ئۆتۆنۆمی (کوردستانی سوور) بۆ ماوهی پێنج سال، واتە تا ۱۹۲۹ رۆژنامەیهکیشیان به ناوی (کوردستانی سوور Sovetskia kurdistan) بلأو دەرکردوووه. هەروەها پەخشیکێ رادیۆ به زمانی کوردی له ناوچهی خودمۆختاری کورد له یەکهتیی سۆقیەت تا سالی ۱۹۲۹ بەردەوام بوو.

۱۹۲۳/۷/۲۳

له کۆنفرانسی (لۆزان) ئەتاتورکی کوردکۆژی سەرۆک کۆماری تورکیا رای گەیان «تورکیا تەنیا هی تورکانه»: خەونی دەولەتی کورد کۆتایی هات.

- نووسەر و شاعیرانی کورد، دواي قەدەخەکردنی زمان و کولتوری کوردی و راوه‌دوونانی رووناکبیره کوردەکان له‌لایەن رێژیمی تورکیاوه، پەیتا پەیتا له نەستەمبۆلهوه گەپانەوه بۆ کوردستان: حوسێن حوزنی موکریانی، پیرەمێرد، ئیسماعیل حەقی بابان، رەفیق حیلمی، ئەمین زەکی بەگ... بۆ کوردستانی عێراق: هەروەها برایانی بەدرخان و عوسمان سەبیری و قەدریجان و جگەرخوێن بۆ کوردستانی سووریا.

۱۹۲۳/۳/۴

بۆمبارانلی سلیمانی لە لایەن ئینگلیزەوه و وەدەرنانی ھیزی شیخ مەحمود بەرەو ئەشکەوتی جاسەنە. لە ۵/۱۶ ئینگلیز ھاتنەوہ ناو سلیمانی. ئەو کاتە کە سمکۆ، ماوہیەک میوانی شیخ مەحمود بوو، لە ۲/۲۸ گەرایەوہ کوردستانی ئێران. ۱۹۲۳/۷/۲۳: لە کۆنفرانسی (لۆزان) دا، دەولەتە ھاویەبمانەکان دواي ئەوہی بۆیان دەرکەوت کە کوردەکان نایانەوئ لە تورکیا جودا ببنەوہ و تورکیاش بەلێن دەدات کە مافە نەتەوہییەکانی کوردەکان وەدی بەئینت؛ لە پەیماننامە (لۆزان) دا بەندەکانی (۶۲ و ۶۳ و ۶۴) ی پەیماننامە سیقەرمان ھەلۆشاندەوہ و خەونە جوانەکە ی شەریف پاشایان زیندەبەچال کرد.

- بەپیتی پەیمانسی سیقەر (۱۹۲۰) کە تێیدا بەلێن درابوو دەولەت بۆ کورد دابمەزرئ: ھەلۆشاندرايەوہ: کتشی کورد لە عێراق لکێندرايە عێراقەوہ، لە ئێران سپاردرايە دەستە خوێناویەکانی شای ئێرانەوہ، لە تورکیاشدا کەمال ئەتاتورکی کوردکوژی سەرۆک کۆماری تورکیا رای گەیاند «تورکیا تەنیا ھی تورکانە»

۱۹۲۳/۷/۱۹ ۱۹۲۴/۷/۱۹

حکومەتی سێیەمی شیخ مەحمود لە سلیمانی.

۱۹۲۴

کەمال ئەتاتورک لە تورکیا بەیەکجاری زمان و کولتوری کورد و جەژنی نەوڕۆزی قەدەخە کرد، ھەرچی پووناکبیر و گەورەپیاوی کورد ھەبوون یان ئیعدامیکردن یان تەفی یانیش ناچاری کردن خوێیان رابکەن لە دەست سێدارە: بەرەو نەوروپا و شام و عێراق و ئێران. لەشکری تورکی بەردایە گیانی کورد.

- ھەلبژاردنی ئەنجومەنی پەرلەمانی عێراقی کە تێیدا (۱۷) کورد ئەندام بوون

- دووبارە بۆمبارانلی سلیمانی لە لایەن نینگلیزەوه و دووبارە گرتنەوہی سلیمانی کە پتشتەر شیخ مەحمود ھاتبووہ ناوی بۆ حوکمرانیکردن. لە ۱۹/۷/۱۹۲۴ بەیەکجاری کۆتایی بە دەسەلاتی شیخ مەحمود ھات.

- یەکەم شانۆکەری لە سلیمانی، شانۆکەری (عیلم و جەھل) لە نامادەکردنی فوناد رەشید بەکر، کۆمەلە لاوتک پتشانیان داوہ.

- لە سلیمانی، پتیش ئەوہی ھتشتا ھیچ تپتکی شانۆی دابمەزریت، شانۆکەری دایک، نووسینی شیخ نووری شیخ سالیح، قوتابیانی قوتابخانە کچانی سلیمانی، لە سلیمانی پتشتکیان کردووہ.

- تپتکی شانۆی میسری، بە سەرپەرشتی (بشارە واکیم)، لە سلیمانی و شارەکانی تری کوردستاندا نواندنی پتشتکی کردووہ.

- بانگی حەق (سلیمانی): ئەشکەوتی جاسەنە نزیک سوورداش، ژ ۱: ۱۹۲۳/۳/۲۸ - ژ ۱۲: ۱۹۲۳.

- ھەفتەنامە ئومیدی نیستیقلال (سلیمانی)، ژ ۱: ۱۹۲۳/۹/۲۰ - ژ ۲۵: ۱۹۲۴/۵/۱۵.

- شۆرەتی سترانبیژ و لاوکبیزی کوردی تورکیا، عەبدال زەینەکی، کە یەشار کەمال زۆر پتی کاریگەر و سەرسام بووہ.

۱۹۲۴

رووناکبیر و نووسەرانی کوردی ئەستەمبول لە ۱۹۲۴ بەملاوہ، واتە دواي قەدەخەکردنی زمان و کولتوری کوردی و راوہدوونانی رووناکبیرە کوردەکان لە لایەن رێژی می تورکیاوە، پەیتا پەیتا، گەرانەوہ بۆ کوردستان.

- رۆژنامە ژبانەوہ (ر. سلیمانی/ ۱۹۲۴ - ۱۹۲۶).

- لە ۱۹۲۴ کەمال ئەتاتورک بەیەکجاری زمان و کولتوری کوردی قەدەخە کرد، ھەرچی پووناکبیر و پیاوماقوولی کورد ھەبوون یان ئیعدامیکردن یان نەفیکردن. لەشکری تورکیشی بەردایە گیانی کورد.

۱۸-۱۱-۱۹۲۴: پیرەمێرد لە ئەستەمبولەوہ بە شەمەندەفەر دەگاتەرە بەغدا. لەناو شەمەندەفەر ئەم شیعرە دەنووسی:

ئەوا رووم کردوہ تۆ ئەی دایکی موشەفەق بیست و پتتج سائە لە غوربەتدا بە یادی تۆ دەژیم خوا شاھیدی حالە

- عەلی مەردان، لەکەل محەمەد محەمەد سەعیدی ھونەرمنەند، ھەردووکیان قەوانیان بۆ کۆمپانیای ھۆمۆکۆرۆ Homokoro تۆمار کردووہ.

۱۹۲۵

- سه‌ره‌لانی راپه‌ینه‌کانی شیخ سه‌عیدی پیران که له کۆتاییی سالدایا به دیل ده‌یگرن و له سیداره‌ی دده‌ن.
- ۱۶ کانوونی دووه‌می ۱۹۲۵ لیژنه‌یه‌کی نێوده‌وله‌تی له‌سه‌ر داخوازیی کۆمه‌لی گه‌لان که‌یشتنه به‌غدا بۆ نه‌وه‌ی بێنه کوردستان له‌باره‌ی کێشه‌ی ویلایه‌تی مووسل و کوردستان بکۆلنه‌وه. کۆمه‌له‌ی نه‌ته‌وه‌کان رازی ده‌بیت که کوردستانی باشوور (ویلایه‌تی مووسل) له‌سه‌ر داخوازی به‌ریتانیا بدریته ده‌له‌وتی عێراق.

۱۹۲۶/۶/۲۲

رێککه‌وتنێک له‌ نێوان تورکیا و ئێران له‌ تاران: هه‌موو بزاقێکی نه‌ته‌وه‌یی کوردی له‌ناو بیه‌ن.

میجهرسون

شەوی ۳۰-۱-۱۹۲۵

پیره‌مێرد، دوا‌ی ۲۵ ساڵ دووره‌ولاتی له‌ نه‌سته‌مبوله‌وه ده‌گاته‌وه سلێمانی.

۱۹۲۵: حوسین حوزنی موکریانی چاپخانه‌ی (زاری کرمانجی)ی له‌ په‌واندن دامه‌زراند، کۆوارێکیشی دواتر به‌و ناوه‌ ده‌رکرد. ناوبراو یه‌که‌م نووسه‌ری کوردی هاوچه‌رخه‌ که کتێبی خۆی به‌ نه‌خشه‌ی جوگرافیا‌ی کوردستان و ته‌ختیت و نیگار و وێنه‌ی فۆتۆگرافی رازاندبێته‌وه: (غنچه‌ی به‌ارستان) زیاتر له‌ (۲۰) تابلۆی تێدا‌یه. نه‌مه‌ یه‌که‌مین کتێبی کوردیه‌ی که‌ گرافیک و وێنه و نه‌خشه‌ بلۆ بکاته‌وه.

- ۱۱ ئاداری ۱۹۲۵ کۆواری «دیاریی کوردستان» له‌ به‌غدا، سالح زه‌کی ساحێبقران، به‌ سێ زمان.

- ۱/۷/۱۹۲۵: رۆژنامه‌ی ژبانه‌وه ژماره‌ ۲۶-۲۹، پاشان له‌ ژماره‌ ۱ رۆژنامه‌ی ژبان (۱۹۲۶/۷/۲۹) تا ژماره‌ ۲۶، له‌ سلێمانی: یه‌که‌م نۆڤه‌تی کوردی به‌ زنجیره‌ به‌ ناوینشانی له‌ خه‌وما به‌ قه‌له‌می جه‌میل سانیب (۱۸۸۷-۱۹۵۰) بلۆ ده‌کرێته‌وه.

- دروستبوونی دێده‌وانی له‌ سلێمانی
- یه‌که‌مین تپیی مۆسیقا له‌ سلێمانی به‌ سه‌ره‌پرشتیی عه‌بدو‌لواحد نووری و فوناد ره‌شید به‌کر.
- به‌ختیار زێوه‌ر یه‌که‌مین شیعره‌کانی خۆی بلۆ ده‌گاته‌وه.

- ده‌رکه‌وتنی چالاکی و گۆرانی و قه‌وانه‌کانی مریه‌م خان (۱۹۰۴-۱۹۴۹)، حاجی عه‌بدو‌لا ده‌فژهن (۱۹۰۲-۱۹۶۳)، شه‌هابه‌ (۱۸۹۱-۱۹۳۹)، سه‌بری موهاجیر (۱۹۰۸-۱۹۸۱).

- له‌ ئه‌رمه‌نستانی یه‌کیه‌تی سۆڤیه‌ت، میکانیلی ره‌شید شیعی نوێ بلۆ ده‌گاته‌وه.

- کتێبی (گۆرانیی کوردی) که‌ چه‌ند سه‌روودێکی نیشتمانییه‌ و ناوی نووسه‌ری به‌سه‌ره‌وه‌ نییه‌.

- نه‌حمه‌د ناڵبه‌ند: جه‌ساره‌ت له‌ رووی وه‌سفکردنێکی رووتی سێکس و له‌شی ئافره‌ت.

- گۆرانیبێژ، مام هۆمه‌ر، بۆ یه‌که‌م جار له‌ میترووی هونه‌ری کوردیدا، له‌ به‌غدا، قه‌وانی (هه‌ی به‌للار).

- (عصبة الامم) داخوایی له بهریتانیا کرد که کورد به زمانی خۆی بخوینیت. نوینهری بالایی بهریتانیا له نامهیهکی نهینیدا پیشنیازی بۆ سهردک وهزیرانی عیراق کرد که نووسینگهیهکی تهرجه مهی کوردی له بهغدا بکرتیه وه، ههروهها تهرجه مهی قانون و کتیبه قوتابخانه بییهکان بۆ کوردی بکرتی.

- نهحمه دی عهزیز ناغا له (۱۹۲۶) له رۆژنامهی (ژیان) یه کهم نووسهری کورده که وتاری له دیدیکی مارکسییه وه نووسیوه، ئاماژه به هه بوونی چینی دهوله مه ند (بۆرژوا) ده دات له سلیمانی، نووسه هاتوه، کۆمه لگه ی، وهک مارکس، به سه ر دوو چینی کۆمه لایه تیدا دابه ش کردوه: (طه به قه ی خه واصر) واته هه لبراره دی کۆمه ل: عوله ما، نه شراف، توجار، خاوه ن مو لک و روونا کبیران.. که نه م چینه ش ده توانی رۆلی بزوتن ببینیت و کۆمه ل به ره و پیشه وه ببات: چینی دووم: (طه به قه ی عوام) واته جووتیار و پاله و کرتکار و پیشه وه ر و ورده واله فروش و کاسبکاری بچووک. نه م دوو چینه ناکۆکن له گه ل یه کتر و له زۆرانبا زیدان. نهحمه دی عهزیز ناغا نووسیویه تی: «هه ردوو لا به چاوکی بیگانه یی و نه فره ته وه ته ماشای یه کتریان کردوه». نه مه ش هه مان نه و تیگه پیشته که مارکس بۆ ملاملانی چینی بۆرژوا و پرۆلیتاریا ده بکا.

- لهیلا به درخان (۱۹۰۸ نهسته مبول- ۱۹۸۶ پاريس) له نه لمانیا قوتابخانه ی بالایی هونه ری بالیه ی نه لمانی ته و او دهکات و دهست به چالاکیی سه ر شانۆ دهکا.
- که لاوتژی ۱۹۲۵
یه کهم فیلمی سینهمایی له سلیمانی پیتشان دراوه.

۱۹۲۶

یه کهم جار چیرۆکنووسیکی کورد کۆمه له چیرۆکی خۆی بلآو بکاته وه: عیسا علی (حوسین حوزنی موکریانی؟): چیرۆک به شتیوه ی شیمال (که له کۆک)، ره واندز، ۱۵ لاپه ره. که له باب: ههروهها حوسین حوزنی موکریانی: خۆشی و ترشی، کورته چیرۆکیکه بۆ مندالان، گفتوگۆیه که له نیتوان گورگ و مه ر و بزنیک (یه کهم چیرۆکه بۆ مندالان له نه ده بی کوریدا).

- ده رکه وتنی کۆواری زاری کرمانجی که له ماوه ی ته مه نیدا ۷۸ شیعر ی بلآو کردوه ته وه. هه ر له ویدا له ژماره (۵) به پینووسی (ز.ع. هه روتی) ژانریکی شیعر یی نوئ (په خشانه شیعر) بلآو ده کرتیه وه له ژیر ناوی (شیعر ی مه نسوور). هه ر له ویتشدا ده رکه وتنی یه کهم کاریکاتیر.

- ده رکه وتنی رۆژنامه ی ژیان له سلیمانی (ژ ۱: ۱/۲۱ / ۱۹۲۶- ژ ۵: ۵/۱۰ / ۱۹۲۸).

- کۆمه له ی زانستی کوردان له سلیمانی له ۲/۲۴ / ۱۹۲۶، که نه حمه ده بیگی توفیق به گ و که ریم زانستی و ره فیق حیلمی دایان مه زاندوه. تیبی شانۆیی قوتابخانه ی زانستی که سه ر به جه معیه ی زانستی بوو له سلیمانی چه ندان به ره مه ی شانۆیی هه بووه.

- شانۆگه رییه ک به ناوی جووته برا (عیلم و جه هل لولا المحامي)، له نووسینی (تقی الدین اللبانی)، له هاوینی ۱۹۲۶ دا، له سلیمانی پیتشان دراوه. مه حموود جه وده ت ده ری هینابوو. عه بدولوا حید نووری و فوناد ره شید به کر ده وریان تیدا بینیه و.

- ره خنه ی نه ده بی و ره خنه ی هونه ری شیوه کاری، یه کهم جار شیخ نووری شیخ سالیح (۱۸۹۶- ۱۹۵۸) دابه پیناوه. نه مه ش له و زنجیره وتاره ی به ناو نیشانی نه ده بیاتی کوردی له رۆژنامه ی ژیان به ۲۵ نه لقه بلآو کراوه ته وه له سلیمانی. نووسه ر له م به ره مه ییدا هه موو به شه کانی هونه ره

جوانه‌کان سه‌ناپعی نه‌فیسسه (نیکارکیتشان، مؤسیقا، په‌یکه‌رتاشی، بیناسازی، وینه‌که‌ری) بۆ یه‌که‌م جار له میژووی نه‌دەبی کوردیدا شی ده‌کاته‌وه. شیخ نووری شیخ سألح یه‌که‌مین نووسه‌ری کورده که را و ته‌نزیرات له‌باردی هونه‌ری مؤسیقا و شیوه‌کاری ده‌خاته روو.

- نه‌تجوومه‌نی معاریف جه‌لسه‌ی حه‌وته‌می کردووه له ۲۹ / ۲ / ۱۹۲۶ له ریاسه‌تی موته‌سه‌ریفدا، بریار دراوه مه‌کته‌بێکی کچان بکرتیه‌وه و له ۲۱ ی نیسانه‌وه ده‌ست ده‌کرتی به‌قهید و قبوولی قوتابی کچ.

- کۆمه‌لی بزاری زمانێ کوردی له سلێمانی له‌پیتناو پاککردنه‌وه‌ی زمانی کوردی له بێگانه.

- له هه‌ولێر ناوی لیجنه‌ی فه‌ن و ته‌مسیل بووه لیجنه‌ی فنوونی جه‌میله که له کۆتایی بیسته‌کاندا و سه‌ره‌تای سییه‌کاندا که‌شه‌ی سه‌ند.

- له سالی (۱۹۲۶) له‌ناو سیسته‌می په‌روه‌رده‌ی هه‌ولێردا لیژنه‌یه‌ک به‌ ناوی (لیجنه‌ی فه‌ن و ته‌مسیل) هه‌بووه یان (لیجنه‌ی فنوونی جه‌میله). هه‌روه‌ها، به‌پیتی سجالاتی کۆتی په‌روه‌رده‌ی هه‌ولێر، وانه‌ی لیسانی فه‌ره‌نسه‌وی و مؤسیقا و ره‌سم و نال ئیشله‌ری و ته‌ربیه‌ی به‌ده‌نی و حوسنی خه‌ت ده‌خوتنرا. که‌واته، ده‌رسی مؤسیقا و هونه‌ره‌ جوانه‌کان به‌شیک بوونه له پێداویسته‌یه‌کانی خوتندن و په‌روه‌رده له هه‌موو شاره‌کانی کوردستانێ عێراقدا.

- ژبان، ژماره ۳، ۴ ی شوپاتی ۱۹۲۶، اعلان ل ۴: مه‌ته‌به‌ه‌ی ژبان مسته‌عید و حاضره بۆ طه‌بعی هه‌موو نه‌وعه جه‌داول و ئه‌وراقی حکومه‌تی و هه‌موو نه‌وعه ئه‌وراقی تجاری و سیررێ. کاغه‌ز و زه‌رف و سائیره له‌سه‌ر طرازی تازه و به‌ وه‌قتی کامله، وه به‌ فیناتیکی هه‌رزان. مراجه‌ه‌ت بفرموون، په‌شیمان نابنه‌وه. بۆ ئه‌مه ته‌جروبه ده‌لیمانه.

- ۱۸ ی مارتی ۱۹۲۶: ژبان، ژماره ۹؛ له مدیریه‌تی مه‌طبوعاته‌وه:

۱۷ شباط - له مدیریه‌تی مه‌طبوعاته‌وه خه‌به‌رمان وه‌رکرتووه که حکومه‌ت ئه‌مری داوه له مه‌ناطیقی کوردیه‌ی عێراقدا له ده‌وائیری حکومه‌تدا لیسانی ره‌سمی ده‌بی کوردی بێت و به‌م نه‌وعه مه‌ئسووره‌کانیش ده‌بی کورد بن. وه‌زاره‌تی مه‌عاریفیش بۆ ته‌رجه‌مه‌ی قه‌وانین و کتێبی

ح. ح. موکریانی

عەبدوللا گۆران

كامهران بەدرخان

تەدریسیە بە کوردی دیوانیکی تەرجمەیی کردووەتەوه.
- ۱۸ی مارتی ۱۹۲۶: ژیان، ژمارە ۹، سەرۆتار: بۆ
مەبعووتە محترمەکان: هەر لە سنجارهوه تا شارەزور
یروانز دوو مەکتەب، دوو صنەختانە، دوو ماکیئەیی تێدا
نییە کە پتی ببیژی و واسیپەیی پیشکەوتن و مایەیی هونەر.
بۆچی، لەبەرچی؟ کۆیە، رەواندن، هەولێر، ناگرێ، بادینان،
دەۆک و زاخۆ و سنجار... ئەمانە چی و بۆچی و وێرانەن؟
بۆچی کوردستان هەر سلیمانییە؟ ل ۲.

۹ی کانوونی یەکەم ۱۹۲۶: ژیان، ژمارە ۴۵، سەرۆتار:
(کۆمەڵی بزاری زمانی کوردی): مددەتی لەمەوپێش بە
متالەعە و تەکلێفی رەئیسە جەمعیەتی زانستی کە جەنابی
موتەسرفەیی جەمعیەت قەراری دابوو کە لە منەوهران و
هونەرماندانی وەتەن تەشەککولی بکا کە کەلیماتی ئەجنەبی
لە زمانی کوردیدا نەهێلن و موقابیلی ئەو ئەمرۆ زۆر
مستەعمەلە، لە ئەسلی کوردی کەلیمات بدۆزنەوه و لە جیتی
ئەوان دابنێن. یەعنی بە کوردی (کۆمەڵی بزار) ئەو
دانشمەندانە کە سزای ئەو کارە گەورەیی بپوون لە طەرهف
جەمعیەتەوه هەلبێژێران و ناگەدار کران رۆژی یەکشەمە
سەعات دە لە مەرکەزی جەمعیەتدا کردبێنەوه.

- کتێبخانەیی کەشتیی نوح لە شەقامی سابوونکەران
لەلایەن نەجمەدین مەلاوه دەکرێتەوه لە تەنیشت قوتابخانەیی
کەشتیی نوح (ژین، ژمارە ۱۶۶۷۸ رۆژی ۲۷-۳۱ ۱۹۶۲)
دیوانی شاعیرەکانیشی نووسیوه و دەیفروشتن لە
قوتابخانەکەشیدا هەرزەکارانی فێری خوێندەواری دەکرد،
منداڵ هاوینان دەچوونە لای بۆ بەهێزکردنی ئاستی
خوێندەوارییان.

- حەمدی ئەفەندی (۱۸۸۷-۱۹۴۹) لە بەغدا چەند
قەوانیکی گۆرانیی کوردی تۆمار دەکا لەوانە: ئای ئای،
پیرەمەگروون موقەدەسی - کە شیعری زێوەر بووه و بە
پیانۆ کوتراره. ئەمەش لە ڕێگەیی عومەر قەزان، یەکەم
وێکیلی کۆمپانیای قەوانی گرامافۆن لە سلیمانی کە داوای
لە کۆمپانیای ئەبو چەلب Hismasters - voice کردبوو بۆ
ئەم مەبەستە.

- عەبدولواحید ئاغای مستەفا کۆیی کە لە باندۆی
مەلیکدا موعەلیم بوو، داوای کرینی داوودزکای مۆسیقاییی و

سەرھەلدىنى پاپەرىنەكانى ئارارات بە سەرۆكايەتتى
جەنەرال ئىحسان نورى پاشا كە تا ۱۹۲۹ دىژدە كىشا
- لە ۵ تشرىنى يەكەمى ۱۹۲۷: «خۆبىوون».

باش سەرکوتكردىنى شۆرشى ۱۹۲۵ى شىخ سەئىدى
پىران لە كوردستانى توركيادا، سەرۆك عەشیرەتە
شۆرشگىر و بەرپرسى رىكخراو سىياسىيەكانى كورد،
زۆربەيان، لەلايەن رېژىمى ئەتاتوركەو ئاوارەى عىراق و
ئىران و سووریا و لىبان كران. لە كۆتايىدا پىتوهندىيان بە
يەكتر كوردەوو بىرپارىيان دا «كۆنگرەيەكى نەتەويى»
بىەستىن. يەكەم دانىشتىنى كۆنگرە، لە ۵ تشرىنى يەكەمى
۱۹۲۷دا پىنج رۆژى خايدان، لەوئى لەسەر پرنسىپە
بىچىنەيىيەكان رىككەوتىن، لە ھاويىنەھوارى (بىحەمدوون)
لە لىبان، تا ۲۱ى مانگ دىژدەيان بە كۆبىوونەھكان دا. لەم
كۆنگرەيەدا نۆتەرانى ئەم چوار رىكخراو كوردىيە بەشدار
بووبوون: كورد مىللەت فىرقەسى؛ كۆمەلەى تەشكىلاتى
ئىجتىماعى كورد؛ كۆمىتەى ئىستىقلال؛ كۆمەلەى كورد و
كوردستان. بەپىتى بىرپارەكانى كۆنگرەى يەكەمى
دامەزراندنى (خۆبىوون) بىرپارىيان دا كە ھەموو كۆمەلە و
رىكخراو سىياسىيە كوردىيەكانى پىشوو ھەلبودەشپىننەو و
ھەموويان بىرژىنە ناو ئەم كۆمەلە تازەيەو؛ يەكگرتوو، لە
رىگەى ئەم كۆمەلەيەو بۆ سەربەخۆيىيە كوردستان تى
بكوۆش.

پىانو بۆ قوتابخانەيەكى سەرەتايى كوراني سلىمانى،
بەخۆرايى وانەى مۆسىقا و گۆزايى بە قوتابىيەكان
كوتوودەتەو و فىزى مۆسىقاي كروون.

يەكەم جار وىنەى ئالاي كوردستان بلأو كرايىتەو، لە سالى
(۱۹۲۷) بوو نەمەش لەسەر بەرگى ھەندى لە
بلأوكراوكانى رىكخراوى (خۆبىوون) كە لە سالى (۱۹۲۷)
لە بىرووت دامەزراو. كەواتە، ئەگەر رىكخراوى خۆبىوون
بە دامەزرىنى ئالاي كوردستان داشنەندىت، ئەوا دەكرى
بگوتىت: رىكخراوى (خۆبىوون) لەسەر بىچىنەى
ھەولدانەكەى سالى (۱۹۲۰) بۆ يەكەم جار ئالاي
كوردستانى چاپ و بلأو كروودەتەو. ئەمەش چونكە
ژمارەيەكى زۆر لە ئەندامانى رىكخراوى (كورد تەشكىلات
ئىجتىماعىيە جەمەئەتسى) وەك مەمدووح سەلىم ھاتن لەناو
رىكخراوى (خۆبىوون)دا دىژدەيان بە خەباتى سىياسى دا.
دووم جارىش، دىسان ھەر يەككە لە ئەندامەكانى
(خۆبىوون)، جەلادەت بەدرخان، ئالاي كوردستانى بلأو
كروودەتەو، ئەمەش لە سالى (۱۹۲۲) لەسەر بەرگى
ژمارەيەكى كۆوارى (ھاوار) كە لە دىمەشق بلأوى دەكرەو.

مانگى ئەيلوولى ۱۹۲۷

- ئەو كاتەى مەجىد يەعقوبى پارىژگار بوو، يەكەم
قوتابخانەى كچان لە ھەولتەر لە گەرەكى قەلا لە نزىك
دەرگەى ئەحمەدىە كرايەو. تەنيا يەك پۆل بوو، ۳۵ قوتابى
بوون. لە ۱۹۲۸ پۆلى دووم كرايەو.

- مەحموود شەوقى، باوكى ئازاد شەوقى، لە سلىمانى،
كارىكاتىر و رەسمى كروودە.

- كىتەبخانەى عومەر قەزاز كىتەب رۆژنامە و كۆوار و
قەوانىشى دەفرۆشت

- ۴۴ قوتابخانەى كوردى لەسەر خاكى يەكەتى سوقيەت
لە كۆتايىيە بىستەكاندا دامەزران.

- كابرەيەكى ئەرمەنىيە رەسسەم، لە كۆتايىيە سالىنى
بىستەكاندا لە ھەولتەر ھەبوو، كوردى ئەودىو، ناوى
چەنگىر، دانىال قەصابى ھونەرمەند، لەژىر تەنسىرى ئەودا

هاته مهیدانی هونەر. ههروهها نیکارکیتشتیکی تر له ههولتیر کاری کردووه به ناوی ئیسحاق ههولتیری.
- بهختیار زۆهر شیعرێ گۆرانیی تانجهرۆ ههولدانیکه بۆ شیعرێ نازاد.

- رهشید نهجیب به ناوی (فهرامهزن) یهکهمین شیعرهکاتی خۆی (عشق و خهیاڵ) له ژماره (٩٤) ی ژبان دا، پاشان (نالامی بهشهر) و (نینهباعاتی ههورامان) هه له ژبان بلاو دهکاتهوه. ئهوهی یهکهمیان به نوقتهگۆرانییک دهژمێردریت له پیرهوی تازهکردنهوی شیعرێ کوردیدا.
- له دایکبوونی دیلان (١٩٢٧ - ١٩٩٠)

- له یهکهتیی سۆفیهت و جیۆرجیا و نهرمهنستانی یهکهتیی سۆفیهت چهند فیلمتیکي سینهمایی کوردییان لهبارهی کورد، لهناو ئهوانهدا فیلمی (زاری)، دهرهتانی: بیتگ نهزارۆف که ٧٢ دهقیقه، بیدهنگ، رهش و سپی، ی. دهرهتینەر: نا. دانیهلان، بهرهمهتانی: نهرمتینکینۆ، نهکتهرهکان ههنديکیان کوردن، ههروهها کۆمهلتیک نهکتهری ناوداری ئهرمهنستانی سۆفیهتی وهکو: مانفیلان، گۆلازیان، مهنووجهریان، بهرواری بهرهمهتانی: ١٩٢٧، کاتی رووداوهکانی ناو فیلمهکه: ٥/٥/١٩١٥، شویتنی رووداوهکان: نیتوان چیاي نهلهگهز و چیاي ناگری (سهر سنووری نهرمهنستانی سۆفیهت و کوردستانی تورکیا).

- پیرهمێرد (١٨٦٧-١٩٥٠) بۆ یهکهمین جار له مێژووی ئهدهبی کوردیدا، دهست دهدا ته پینووس و ژانری شانۆنامه (پهس، تهمسيل، درام) به خوێنهراڤی کورد دهناسیتنی و یهکهمین رهخنهیی شانۆیی بلاو دهکاتهوه.

«فهننی تهمسيل، له ههموو جیگهیهکدا رهغهتیکي تهواو و ئیمتیازتیکي مونسایی دراوتهتی. ههتتا ئهوانهیی که لهم فهننه بهقیمهتهدا دهرسدرژی و ئیختیساسیان پهیدا کردووه، به کهمالی ئیحتیرامهوه یاد و تهقدیر کراون. زیرا نهم فهننه، بهسهر ئهخلاقی میللهت، عاداتی مهملهکهت، ئهطوار و نهفکاری ئینساندا تهئسیرتیکي باش ئیجرا دهکا».

پیرهمێرد

رۆژنامهی ژبان، رۆژی سێشهمه، ٢ی ئاغستۆسی ١٩٢٧

شیخ مهحموود له تابلۆی (حهسن فلاح) دا

عادله خانم

ئەمىن زەكى بەگ، بە نىمزاى خۆى و نىمزاى عەبدوللا موفتى (نانىبى ھەولتېر)، محەمەد سالىح (نانىبى سلىمانى)، محەمەد جاف و سەئىد وەنداوى (نانىبى كەركووك)، ئىسماعىل رەواندزى و مەرووف جىاووك، ياداشتىكىيان پىشكىتش بە وەزارەتى مەعارىفى عىراق و پەرلەمانى ھۆكۈمەتى عىراق كورد بۆ ئەم داخوازىيانە:

۱- كۆمەلنىك دابنرى بۆ دانان و ھەرگىپرانى كىتەبى قوتابخانەكان بە كوردى و ھەرگەسىك كىتەبى لەسەر دەستورى مەعارف كوردى ۵۰۰ رويپە بەخشىشى بىرىتى.

۲- و دەستەپىنانى مامۇستا.

۳- لە مەنتىقەى شىمال دائىرەى مەعارىف بىرىتەو و ھەيش دەبى لە ناو دەراسى مەنتىقەكە دا بى.

۴- دەبى لە مەنتىقەكە دا مەدرەسەى (دارالمعلمىن) تەشكىل بىرى.

۵- مەدرەسە بۆ ئىناث بىرىتەو.

۱۹۲۸

- رىتخراوى (خۆبىبون) لە رۆژى دامەزراندنىيەو تەكو ۱۹۲۸/۶/۲۰ زىاتر لە (۷۱) بەياننامە و بانگەوازى بە توركى عوسمانلى، فەرەنسى، غەرەبى، ئىنگلىزى بۆ كوردووتەو. يەكەمىن چاپكراوى خۆبىبون لە شىپوھى نامىلكە (كىتەب) دا بە فەرەنسى و ئىنگلىزى چاپ كراو: (ياداشتنامەيكە لە بارەى كوردستان، لەگەل پاشكۆيەك)، قالمىرە: ۱۹۲۸.

دانانى ئەلفووتى كوردى لە ئەرمەنستانى يەكەتى سۆڧىەت. - دوووم نۆڧلىتى كوردى. بە ناونىشانى مەسەلەى وىژدان، نووسراوى نەحمەد موختار بەگى جاف.

- يەكەم وتارى تەرخانكراو بە زمانى كوردى لە بارەى رەسم لە لايەن ھوسىن ھوزنى موكرىبانى كە وىستووپەتى رۆشنىبىرپەكە شىپوھكارى بە زمانى كوردى بۆلۇ بىكاتەو: زارى كرمانجى.

- پىشاندانى شانۆگەرى قەلەن (شىربابى) لە شارى تڧلىس (لە كورجستانى يەكەتى سۆڧىەتى پىشوو).

- شانۆگەرى بەدرەوشتى: نامادەكار: فوناد رەشىد بەكر، لە ھەولتېر (زارى كرمانجى باسى دەكا).

- عەبە ھەولتېرى (۱۹۰۲-۱۹۶۳) كىتەبى (دەرسى ئەشپا) بۆ بۆلى پىنجەمى مەكتەب تەرجومەى كوردى كوردو.

- لە ۱۹۲۸ لە لايەن سەئىد سەدى ھەسەن كابان (لە ۱۹۰۰ مامۇستاي قوتابخانەى نمونەى ئىبتىدانى، لە ۱۹۰۳ مامۇستاي روشدەبى عەسكەرى، لە ۱۹۰۴ مامۇستاي مەھموودى، لە ۱۹۳۵ مامۇستاي خالدى بوو) (مختصر صرف و نحوى كوردى) لە ۷۶ لاپەردا بۆ قوتابخانەكان بۆلۇ كراپەو. نووسەر لە پىشەكى كىتەبەيدا دەلى:

ھەتا ئەم عەسرە ئەخىرە خۆتندىمان لە مەكتەبا و نووسىنمان بە كوردى نەبوو. . . وەقتى لە تەرەف مەعارىف و مىللەت پەرودانەو تەدرىساتى مەكاتب و نووسىنى مەكاتب كران بە كوردى لازم بەلكو واجىب بوو كە قەواعىد بۆ زىان بۆ نووسىنى كوردى دابمەزىنرى. . . ئەووەل تەئلىفە و قابىلى تەنقىدە.

ئەم كەسانە لە لايەن مەعارىفەو تەدقىق و پەسەندىان كوردو: مەلا ئەفەندى (ھەولتېر)، مەلا محەمەدى كۆيە، سەئىد نوورى بەرزنجى، ئىبراھىم ھەيدەرى، جەمىل زەھاوى، محەمەد ئەمىن زەكى بەگ.

۱۹۲۹

هه‌لوه‌شانده‌وهی کۆماری سووری کوردستان که ناوچه‌یه‌کی ئۆتۆنۆمی کوردان بوو به بریاری لینین له ۱۹۲۳ له ناوچه کوردنشینه‌کانی یه‌که‌تیی سۆقیه‌ت دامه‌زرا‌بوو، پایته‌خته‌که‌یشی بریتی بوو له شاری (لاچین).

هه‌رتیمی ئۆتۆنۆمی (کوردستانی سوور) بۆ ماوه‌ی پینج سال، واته تا سالی ۱۹۲۹ رادیۆیه‌ک و رۆژنامه‌یه‌کی‌شان به ناوی (کوردستانی سوور Sovetskia Kurdistan) بۆ داکرده‌وه، به‌لام له ۱۹۲۹ به‌ملاوه، کاتی ستالین حوکم ده‌گرتیه دست، به‌هۆی سیاسه‌تی دکتاتۆریانه‌ی ستالین له هه‌مبهر که‌مایه‌تییه نه‌ته‌وه‌یییه‌کان، کورد هه‌رتیمه ئۆتۆنۆمه‌که‌یان لێ ده‌سه‌ندرتیه‌وه، ده‌سه‌لات و ته‌ناهت مافه کۆلتۆرییه‌کانیشیان کز و کزتر ده‌بیتیه‌وه و له هه‌ندێ قۆناخدا هه‌ر به‌یه‌کجاری، له سایه‌ی رێژی سوتالینه‌وه، ده‌سپرتیه‌وه.

به‌ فهرمانی ستالین، هه‌رتیمی «کوردستانی سوور» ده‌که‌وتیه ژێر ریکی به‌رتوه‌بردنی جیۆرجیا و نه‌رمه‌نستان و نازه‌ربایجانیه‌وه. ئیتر ورده ورده راکواسته‌وه‌ی کورد و نازاردانی کورد له یه‌که‌تیی سۆقیه‌ت ده‌ست پێ ده‌کاته‌وه به‌تایبه‌تی له کۆماری نازه‌ربایجاندا.

شیخ محمود، ره‌فیق حیلمی

۱۹۲۹

ئینگلیز بۆ یه‌که‌م جار (ده‌وره‌ی سیاقه) خولی فێرکردنی هه‌ژۆتنی ئۆتۆمۆبیلیان بۆ خه‌لک کرده‌وه. شایانی باسه، هه‌لی کاور مۆله‌تی ژماره (۱) ی وه‌رگرتوه‌وه، ئه‌مه‌ش له سالی ۱۹۲۹. «نه‌و کاته قه‌مه‌ره و لۆری ده‌کمه‌ن بوو، ته‌نیا شاسی مۆدیل ۱۹۲۹ یان بۆ گواسته‌وه‌ی نه‌فهرات بۆ به‌غدا به‌کار دێنا که هه‌یکه‌لی داریان بۆ دروست ده‌کرد.

- ئنجا له سالی ۱۹۲۹ فه‌تحو‌لا عه‌باس هه‌لی (۱۸۹۸ - ۱۹۶۳) له هه‌ولێر به یه‌که‌م پۆلیسی سرور دامه‌زراوه تا ۱۹۳۹.

- لاوکبێژی کورد له کوردستانی تورکیا، عه‌بدال مووسا، که یه‌شار که‌مالی رۆمانووس به لاوکبێژ و سترانیترێکی باش له قه‌له‌می ده‌دا.

- ره‌شید نه‌جیب له ۱۹۲۹ نازناوی (کۆران) ده‌داته عه‌بدو‌لا به‌گی شاعیری نوێخواز.

- له نه‌رمه‌نستانی یه‌که‌تیی سۆقیه‌ت، کارلینی چاچان «شعیری نوێ» بۆ ده‌کاته‌وه.

- تیبی نواندنی (مه‌کتبه‌ی تفیضی ئه‌هلی)، به سه‌ره‌رشته‌یی (حقی الشبلی) له هه‌وینی ۱۹۲۹ هاتوونه‌ته هه‌ولێر و سلیمانی، شانۆکه‌رییان پیشکش کردوه.

- له‌دایکبوونی کامهران موکری (۱۹۲۹ - ۱۹۸۶)

۱۹۲۹/۸/۵: رۆژنامه‌ی ژبان، ژماره ۱۹۰: وه‌زاره‌تی مه‌عاریف ئه‌م سال بیست ته‌له‌به ئه‌نتری بۆ دارالفونه‌کانی ئینگلته‌ره، ئامه‌ریکا، به‌یرووت، میسر. ئه‌مانه له فه‌ننی ته‌رییه و ته‌علیم، هه‌نده‌سه، نه‌لکتریک و زراعه‌تدا ته‌حصیل ده‌که‌ن.

۷ی کانوونی دووه‌می ۱۹۲۹: دوا به‌ دوا‌ی نه‌وه‌ی که شانۆکه‌ری (وینه‌تی) له شاری هه‌ولێر، له‌لایه‌ن قوتابییانی سانه‌ویی هه‌ولێر پیشکش ده‌کرت، حوسین حوزنی موکریانی، له (زاری کرمانجی) له ژماره ۱۶، بایه‌خی شانۆ بۆ خه‌لک روون ده‌کاته‌وه.

- ده‌فژن و ده‌نگخۆشه‌ ناو‌داره‌کانی سالانی بیستی هه‌ولێر: شه‌هابه (۱۸۹۱ - ۱۹۳۹)، حاجی عه‌بدو‌لا ده‌فژن (۱۹۰۲ - ۱۹۶۳)، عه‌زه قوونفش (عه‌زیز ناغا ۱۹۰۴ -

۱۹۵۹)، عوسمان حهیران (۱۹۲۲-۱۹۶۷)، حاجی
عهبوولای خهیاڵ (۱۸۹۶-۱۹۶۹)، سهید محیدین سهید
خهنجەر (۱۸۸۰-۱۹۴۲)، مهلا نادری بیستانچی (۱۸۸۶-
۱۹۶۳)، لهکهڵ فهقی سمایی بهلکانه (۱۸۷۸-۱۹۴۱).

۱۹۳۰/۱/۱

- نهلفابیتی لاتینی له ئهرمه‌نستانی بهکه‌تی سوڤیه‌ت، که
له‌لایهن عهره‌بی شه‌مۆ و ماره کۆلیفه‌وه دروست کرابوو،
به‌شیتویه‌کی ره‌سمی که‌وته کار. پاشان له ۱۹۴۶ کۆرا و
بووه نه‌لفابیتی سلاقی.

- رۆژنامه‌ی ریا تازه (به‌ریفان ۱۹۳۰-۱۹۳۸ و ۱۹۵۵-
۱۹۹۳).

- له مانگی مارتی ۱۹۳۰، فوئاد ره‌شید به‌کر، له
سلیمانی، کورته‌نمایشیکی نیشان داوه به‌ ناوی
(مامۆستای کۆن).

- قوتابخانه‌ی کچانی هه‌ولیر، بینایه‌که‌ی، جیگه‌ی پۆلی
چواره‌می تیدا نه‌ده‌بووه‌وه، بۆیه گواسترایه‌وه ته‌نیشته
خه‌زانه‌ی ناوه‌که‌ی ناوه‌لاه. له ۱۹۳۲ - ۱۹۳۳ پۆلی سیتیهم
کرایه‌وه و ناوی لی‌نرا (مدرسه‌ی اربیل الابتدائیة للبنات).

- به‌که‌مین وینه‌گره‌کانی سلیمانی که له‌ناو شار
ستۆدیۆی وینه‌گرتنیان له سالانی (۱۹۳۰)دا له سلیمانی
کردووه‌ته‌وه، ئهرمه‌نی و جووله‌که‌ بوون.

- له سه‌ره‌تای سالانی ۱۹۳۰ کۆمه‌له‌ی گه‌نجانی کورد له
پاریس: شانۆگه‌ری مه‌م و زین.

- ره‌شید نه‌جیب له رۆژنامه‌ی (ژیان)دا زنجیره‌ و تارێک
به‌ ناوینشانی (ئه‌ده‌بی کوردی) بلآو ده‌کاته‌وه و داوا ده‌کات
که بۆ بووراندنه‌وه‌ی ئه‌ده‌بیاتی نه‌ته‌وه‌ییمان پتویسته
بگه‌رتینه‌وه به‌ره‌و ئاقتیستا. داوا له نووسه‌ر و شاعیران
ده‌کات که بۆ تازمه‌کردنه‌وه پتویسته بگه‌رتنه‌وه بۆ ئه‌ده‌بیاتی
فۆلکلۆری و کیشی په‌نجه و به‌یته کوردیه‌کان «چونکه ئه‌م
ته‌به‌قه‌یه له حسیات و خووی په‌سندا پاکترین ته‌به‌قه‌ی
کوردن و له‌که‌ڵ بێگانه‌دا تیکه‌ڵ نه‌بوون، ئاسار و
شيعره‌کانیان نمونه‌یه‌کی خاویز و ئه‌سلێ ئه‌ده‌بیاتی
کوردیه‌».

- له ۱۹۳۰/۶/۴ به‌که‌مین شیعری فه‌ره‌نسی که

پیره‌میر

ع. ره‌حمی هه‌کاری

تەرجەمەى كوردى بكرى: شیعەرىكى شاعیرى پەرناس سوللى پرۆدوم بە پەخشان لەلایەن مەحموود جەودەتەو بە ناوینشانی (نەهارى خوتنن) لە ژمارە (٢٣) ی كۆوارى زارى کرمانجى بلۆ کراوەتەو.

- دیوانى مەلا محەمەدى كۆبى، رەواندن، چاپخانەى زارى کرمانجى.

- كۆمەلەى لاوانى كورد لە بەغدا، كۆمەلەى براپەتی لە سلێمانى: ھەروەھا لەناو قوتابخانەى فەیسەلێشدا لە سلێمانى: یەكەمین تیپى تۆبى پى.

- لە ١٩٣٠ - ١٩٣١ دا لە رەواندن شانۆگەرێتى نیرۆن پێشان دراو. كۆمیدىبايەكى نۆ پەردە بوو، دوو رۆژ بۆ پیاوان، رۆژێك بۆ ژنان بوو.

- لە ١٩٣٠/٥/٢٠ یانى سەرکەوتن لە بەغدا.

- لە سالى ١٩٣٠ و ١٩٣١ دا حكومەتى عێراق یەكەمین شاندی قوتابییانى عیراقى دەتیریت بۆ ئەوروپا بۆ خوتندنى ھونەرى شێوھەكارى مۆدیرن: ئەكرەم شوكرى و حافظ الدروبی بۆ بەرتانیا و فائق ھەسەن بۆ پاريس. ھەر لەو ماوھەشدا نەسلێكى گەنجى عێراقى دەكەونە كارى شێوھەكارى مۆدیرن: جەواد سلیم كە لە ١٩٣٨ چووہ پاريس و ئیتالیا و دواى خوتندنى پەیکەرتاشى، لە ١٩٤٦ گەراپەوہ بەغدا، ھەروەھا محەمەد سەلح زەكى، عاسم حافز، عەتا سەبرى، نوورى مستەفا بەھجەت، جەمیل ھەموودى، اسماعیل الشیخلى، خالد الجادر، فرج عبو كە زۆربەیان لە پەیمانگەكانى ئەوروپا خوتندبوویان و بوونە مامۆستای قوتابییه ھونەرمنەندە كوردەكانى سالانى ١٩٥٠ و کاریان کردە سەریان.

- شیخ نوورى شیخ سەلح، زاراوہى مسەور بۆ نیگارکێش و زاراوہى رەسم بۆ نیگار و تابلۆ بەکار دەھێنیت و پایەى بەرزى نیگارکێش لە کۆمەلگەدا دەردەخات.

١٩٣١

بەستنى كۆنگرەى مۆسیقای ولاتانى عەرەب لە قاھیرە كە ھەلى مەردان بەشداریی تیدا کرد.

- ھەلى مەردان و محەمەد گوبانچى دیتە ھەولێتر كوتیان

مۆسیقاژەنتیکى كوردى ئورفە، سالانى ١٨٠٠

۱۹۳۱/۱۲/۹

راپه‌رینی بارزان

۱۹۳۲

- په‌رده‌وامبوونی سه‌ره‌آدانی راپه‌رینه‌کانی بارزان به سه‌روکایه‌تیی (شیخ نه‌حمه‌دی بارزانی) و مه‌لا مسته‌فای بارزان.

له شه‌هابه ده‌بی.

- یه‌که‌م چیرۆکی ته‌رجه‌مه‌کراو که به کتیب بلاو کرابته‌وه: سه‌ره‌اتیا جاسم، حاجی جندی و نه‌مینی عه‌قدال له نووسینیکی لازۆی نه‌رمه‌نییه‌وه کردووینه‌ته کرمانجی، به پیتی لاتینی: به‌ریفان.

۱۹۳۱

- کوردی و مه‌ریوانی، له شاری به‌غدا، پرۆژهی بلاوکردنه‌وهی کتیب به زمانی کوردی، یه‌که‌م کتیبی چاپکراویان: دیوانی نالی، ئنجا دیوانی کوردی، له به‌غدا - به‌ستنی کۆنگره‌ی مۆسیقا له قاهیره که عه‌لی مه‌ردان به‌شداریی تیدا کرد.

۱۹۳۲

ده‌رکه‌وتنی دانیال قه‌سەب له هه‌ولێر وه‌ک یه‌که‌مین نیگارکێشی مۆدێرن.

- یه‌که‌م پێشانگهی هونه‌ری ره‌سم له سلێمانی: عه‌زیز سه‌لیم یه‌که‌م پێشانگهی تایبه‌تی خۆی له قه‌برستانی شیخ جه‌عفر کردووه‌ته‌وه.

- حه‌سه‌ن فه‌لاح، ئه‌و کاته ته‌مه‌نی بیست و دوو ساڵ بووه، له سه‌ر دیواری ماڵ و چاپخانه و دیواری ناویازاره‌کان ره‌سمی ده‌کرد (له سلێمانی و له به‌غدا).

- له هه‌ولێر (لیجنه‌ی قنووئی جه‌میله) له سانه‌ویی هه‌ولێر، توانی بۆ خۆی ژووێک ته‌رخان یکا و مه‌رسه‌میک (ستۆدیۆی ره‌سم) بۆ یه‌که‌مین جار له شاری هه‌ولێر دابه‌رزینی.

- پیره‌مێرد شانۆنامه‌ی مه‌م و زین (که ده‌بیته دووهم شانۆنامه له ئه‌ده‌بی کوردیدا) له ۱۹۲۲ به زنجیره له ژبان دا بلاو ده‌کاته‌وه. پاشان له ۱۹۲۵ دا ده‌خړیته سه‌ر شانۆ.

- له هه‌ولێر، شانۆی کچی کوردستان له ۱۹۲۲ نیشان دراوه.

- له ساڵی ۱۹۳۲: (۹) شانۆکهری له هه‌ولێر، (۸) له سلێمانی، (۱) له ره‌واندن، (۲) له کۆیه پێشان دراوه.

- بلاو بووته‌وهی یه‌که‌مین شیعره‌کانی نه‌مینی عه‌قدال له نه‌رمه‌نستانی سۆقیه‌ت.

کچه کوردی لورستان، سالانی ۱۸۰۰

۱۵-۵-۱۹۳۲: پيرهميرد: تفره و چاو و راوي پف هلدراو، رڙنامهي ژيان، ژ (۲۳۸): كه هولدانيكه بڙ تازدكردهوي شيعري.

- شيخ نووري شيخ صالح نازناوي «نوسوول شناس» دهدهاته (شهابه)ي گوزانييڙي هوليڙي.

- حهيدره كهچهل (۱۹۰۴-۱۹۷۹) له سيبهكان تا شهستهكانيش گوزانييڙيكي ناوداري هوليڙ بووه.

- كوردي و ميريواني كتيپك به ناوونيشاني (گوزاني و سروودي كوردي) له چاپخانهي (ايتام) له شاري بهغدا به زماني كوردي بلاو دهكهنهوه كه (۶۵) سروود و گوزانيي كورديي تڙداهه.

- له هوليڙ (ليجنهي فهن و تهمسيل) بووه (ليجنهي فنووني جهميله). نهم ليژنهيه له كوڙتايي بيستهكاندا و سهردتاي سيبهكاندا كهشهي سهند. له ههمان كاتدا، نهم ليژنهيه له (۱۹۳۲ - ۱۹۳۳)دا له سانهويي هوليڙ، تواني بڙ خڙي ژوورتيك ترخان بكات و مهرسهميكي قشت (ستوډيڙي رسم) بڙ يهكهمين چار له شاري هوليڙ دابمهزرتي.

- له ۱۹۳۲/۱۱/۲۸ نوم كهلسووم لهسهه داواي وهزارهتي نيرشادي عيراقلي له بهغدا شاهنگي سازدا. وهزارهتي نيرشاد شهابه بانگهڙشت دهكا بڙ نهوهي لهگهل نوم كهلسووم گوزاني بلڙي له گازينيڙي هلال له بهغدا.

- علي مهردان و شهابه و محهمد گوياتجي (نوم كهلسووم داوا له شهابه دهكا) دهبي چنه كوڙنگرهي مؤسوقياي له قاهيره. ههمويان دهچن كهچي شهابه بڙي مهيسه نابڙي لهگهلان بڙوا.

- (۱۹۳۲ - ۱۹۳۴): حهسهن فلاح لهگهل عهزيز سهليم، له سليماني، لهسهه ديواي قاودهخانهكاني نهمسحابه سپي (له چادهي كاوهي نڙستا) تابلوق و پورترتيت دروست دهكهن.

- ۱۹۳۲ - ۱۹۳۵: بلاوبوونهوهي ۵۷ ژماره له كوڙاري هاوار (ژ ۱: ۱۹۳۲ - ۱۹۳۵، ژ ۲۷: ۱۹۴۱ - ۱۹۴۳) له ديمهشق. لهويڙا چهندان چيرڙكنوس و شاعيري نوي دهردهكهنون: كامهران بهدرخان، جهلادت بهدرخان، مستهفا نهممهه بڙي، عوسمان سهبري، قهديرجان، جكهرخوين، نووردهدين زازا. كورديناسي فهردنسي، رڙوه لسكو، ناو لهم

شاري وان، سالاني ۱۸۰۰

جموجۆله گرینگه دهنتیت "قوتابخانهی دیمه شقی" له ئەدەبی کوردیدا که کۆوارەکانی رۆناهی ۱۹۴۲-۱۹۴۵ و رۆژا نووش ۴۳-۱۹۴۶ دهگرێتەوه که له سالانی ۱۹۴۰ له شام دەردهچوون.

هاوار له (۵۷) ژماره‌ی خۆیدا (۱۸۷) شیعری بلۆ کردووه‌ته‌وه. ههروه‌ها چەندان هه‌ول‌دان بۆ نووسینی شیعری نازاد و به‌کارهێنانی کێششی نازاد به‌تایبه‌تی له‌لایه‌ن کامهران به‌درخانه‌وه له سالی ۱۹۳۲ له (ژ ۸، ۲) شیعری (سترانا دلان).

- به‌کێک له ئەندامه‌کانی (خۆببۆون)، واته‌ جه‌لادەت به‌درخان، نالای کوردستانی چاپ و بلۆ کردووه‌ته‌وه، ئەمەش له سالی (۱۹۳۲) له‌سه‌ر به‌رکی ژماره‌یه‌کی کۆواری (هاوار) که له دیمه‌شق بلۆی ده‌کرده‌وه.

ئاشکرایشه، ئەو نالایه‌ی (خۆببۆون) هه‌مان نالای کۆماری مهاباد نییه و هه‌ندێک جیاوازیان هه‌یه.

سوارچاکی کورد، پۆستکارتیکی پارسی، سالانی ۱۸۰۰

سەرکردەيەکی شۆرشى ئەرارات پووبەپووی كەمال
ئەتاتورك، ۱۹۲۵

ماله ناوارديهكي كورد

سەرچاوه

فهرهفسی:

- Henry BINDER: Au Kurdistan, Maison Quantin, paris: 1887.
- Le cte DE CHOLET: Armenie, Kurdistan et Mesopotamie. Libr. Relation d un Voyage du Levant, Imp. Royale, Paris:1717.
- Stanford SHAEW: Histoore de l. Empire ottoman et la Turquie, Tome. 1. ed. Harvath paris: 1983
- Addai SCHER: Histoire Nestorienne Chronique de Seert, Archeveque Chaledeen du Kurdistan, Paris: 1909.
- Alexandre JABA: Recueil de Notices et Recits kourdes, St Petersburg: 1860.
- CHODZKO: Etudes philologiques sur la langue Kurde - Dialecte de Suolemanie, in Journal Asiatique, No 4, Paris; 1857. 60 pages.
- Morizio GARZONI: Grammatica e vocabulairio della lingua kurda. Rome: 1787.
- :A. JABA: Resume de l ouvrage d Ahmed Effendi Khani, Tr. par A. JABA, in Bulletin Hist. Philologique, LXV, 1858, No 11, P. 161-171.
- A. JABA: Ballade Kurde recueillie et traduite par A. JABA et communiquee par DE TCHITIATCHEFF in Journal Asiatique, Paris: 1859, 5e Ser., T. XIV, P. 153-166.
- Mierlla GALLETTI: Curdi e Kurdistan in opere italiana del XIII-XIX, in Riv. ORIENTO MODERNO, Anno LVII, Nr. 11; Nov. 1978, P. 563-596.
- Raphael J. Bidawid: Les etres du Patriarche Nestorien Thimote I, Cittadel Vatican 1956.
- A. JABA: Resume de l ouvrage d Ahmed Effendi Khani, Tr. par A. JABA, in Bulletin Hist. Philologique, LXV, 1858, No 11, P. 161-171.
- CHODZKO: Etudes philologiques sur la langue Kurde - Dialecte de Suolemanie, in Journal Asiatique, No 4, Paris; 1857. 60 pages.
- Alexandre JABA: Recueil de Notices et Recits kourdes, St Petersburg: 1860
- Pierre RONDOT: Publication Kurde en caracteres latins Hawar, Revue Kurde in Bulletin d Etudes Orientals de l Institut Francais de Damas, T2, 1933, P. 3.
- Roger LESCOT: Litterature Kurde. PP. 795-805, in Encyclopedie de la Pleade. Histoire des Litteratures, Vol. 1. ed. Gallimard, Paris: 1977, P. 903.
- Emir Kamuran BEDE-RKHAN: Le Roi Du Kurdistan. Roman Epique traduit du Kurde Par Emir Kamuran BEDE-RKHAN et Adolphe de FALGAIROLLE, ed. OPHRYSGAP. Paris: 193?. 84 pages.
- Thoas BOIS: Connaissance des Kurdes, Khayat. Beyrouth: 1965, P. 133.
- Basile NILITINE Les Lurdes Ed . D. Aujourd hui Paris: 1956. p. 23.

- Basile NILITINE Les Lurdes Ed . D. Aujourd'hui Paris: 1956. p. 23.- 24
- C. Le STRANGE: The Lands of the Esterm caliphate Cambridge at the University Press. 1950 p. 192.
- La. Turquie Col Lection Monde et Voyages Edition Larousse. Paris: 1974 pp. 20 -21.
- Basile NILITINE Les Lurdes Ed . D. Aujourd'hui Paris: 1956. p. 23.- 24
- V. MINORSKY. "Kurdes.pp. 1196- 1222" in (Encyclopedie de L Islam) dictionnaire Geographique Rthog. et. Biog. des peuples Musulmand. Tome 2. E.L.A PICARD editeur. Paris 1927. p. 1220.
- C. Le STRANGE: The Lands of the Esterm caliphate Cambridge at the University Press. 1950 p. 5
- A. SPIEGEL Eranisch Alertuni Col. Kartsew. B- Chevalier CHARDIN: Voyages du ch CHARDIN EN Perse 4 vol Amstresame: 1735, reedite a paris (1811)
- Notices et Extraits des MANUSCRITS de la Bibliotheque du Roi Publied Par L'institut Royal de France Tome 13e Imp Royal Paris 1838 p. 305
- G. Le STRANGE Mesopotamie and Persea Under the Mangol. London: 1903 . pp ,5 27, 52, 57,
- DRIVER DISPERSION of the kurds in ansient times in (Journal of the Royal Asiatic Society) october 1921 pp 563 572.
- Gerard CHALIAND. Atlas de la decouverte du monde, ed Fayard. Paris 1983, pp. 62.
- ROBERT OSLOM: THE EMERGENCE OF KURDISH NATIONALISM (1880-1925) U. OF TEXAS PRESS, USA: 1989 P 15
- REVUE DU MONDE MUSULMAN V. X , PARIS: 1910. N. IV P 578.
- BULLETIN ARMENIEN, N 18-19-20, P. 4 , PARIS: MARS 1920
- The Cambridge history of Iran. V.2. The Medien and Achemenian Period. ed. by ILya GESCHVITCH, Cambridge university Presse, London_ Newyork_ Sydney: 1968?, P354, 365_359.
- Xenophon: Anabase: tome II. Livre IV- VII. Texte etabli et traduit par Paul Masqueray, ed. Societe d. edition (Les Belles Lettres), Paris :1967.p.18.
- Herkol Azizan: kardox. le govani Hawar, jimre 32, L.4-7, Dimasiq: 1941.
- Xenophon: Anabase. T. II. p. 175-185: (Notes complementaires) page N 7.
- V. MINORSKY: (kurdes) in Encyclopedie de Islam, T. II, E-K. Paris: 1927. pp. 1197-1196.
- Hinna Ficc: Jalons pour une histoire de l'Eglise en Iraq in >> Scriptorum Christianorum Orientalium, Lovan: Lovan: 1970, P. 110-112.
- J. M. MERIGOUX: Un precurseur de dialogue islam-chretien: Frere Ricoldo, R. Th., 4, Paris: 1974.
- E. B. SOEN: A short Anthology of Guran Poetry, in Journal of the Royal Asiatic Society, Pt 1, 1921, P. 57-81. توما بوا . T. BOIS: Coup d'oeil sur la litterature kurde. Al machriq, Mars 1955, P. 206.
-) Voyage d Ibn Battita, ed. et tr. francaise: C. Defremery et B. R. Sanguinetti, Paris, Vol. II, P. 134-138, 141-142.
- Raphael J. Bidawid: Les etres du Patriarche Nestorien Thimote I. Cittadel Vatican 1956.
- Hinna Ficc: Jalon Pour une histoire de Eglise en Iraq in "S.C.O". Lovan: 1970, P. 110 - 112.
- Less Six Voyages en Turquie et en Perse l'ere edition, Amstrdam chez johannes Van Someren, 1678.

فارسی:

- علی اکبر فیاض: گزنفن در بازگشت، مجله (یغما)، شماره (۵)، ص ۴۴۳-۴۹۳، طهران: ۱۹۵۹.
- هاشم رضی، تاریخ مطالعات دینهای ایرانی، چاپ دوم، ۱۳۷۱ش، چاپخانهی خواجه، انتشارات بهجت، تهران، ص ۹۲-۹۳.
- حبیب الله صمدی: کردستان در چهل هزار سال پیش، مجله- (بغستان) جلد اول، شماره اول، ص ۳۸-۳۹، طهران: ۱۹۶۳.
- عبدالله ایوبیان: میر نوروزی (تاریخچه هنر تئاتر در کردستان ایران - قرن نوزدهم)، مجله نشریه دانشکده ادبیات تبریز، شماره ۱۴، ص ۹۵-۱۲۲.
- عبدالله ایوبیان: چریکهای کردی، نشریه دانشکده ادبیات تبریز، شماره تابستان، ۱۳۴۰، (۱۹۶۳).
- سید حسن ناصر واحد مستوفی وعباس زریاب: اطلس تاریخی ایران دانشگاه طهران، طهران: ۱۹۷۱ (فصل ایلیخانان ایران) (نهم کتبه به سنی زمانی فارسی و فرهنگسی و نینگلیسی چاپ کراوه).
- حبیب الله تابانی: هاوختهوهی قهومی کورد و ماد، و: جهلیل گادانی، سلیمانی: ۲۰۰۸
- مرتضی راوندی: تاریخ اجتماعی ایرا، جلد ۱، ص ۵۳۵.

کردی:

- کورد له کهیهکهوه خهریکه، و: له تورکییهوه: عهلی عیرفان، بهغدا: ۱۹۲۷، ۲۷ ل.
- محهمهدی مهلا کهریم: عهقیدهنامهی کوردی مهولانا خالیدی نهقشبهندی، کۆواری کۆری زانیاری عیراق - دهستهی کورد، بهرکی ههشته، بهغدا: ۱۹۸۱.
- جهلیلی جهلیل: ههندی سیمای ژبانی کۆمهلایهتی و سیاسی و کولتووری کورد له کۆتابیهکانی سهدهی نۆزدهم، و: نهوهر قادر محهمه، ستۆکهۆلم: ۱۹۹۳.
- مامۆستا جهعفر: شاری سلیمانی، بنکهی ژین، سلیمانی: ۲۰۰۶.
- کهمال رهئوف محهمه: بهکهک گۆرانییژی سهه قهوان کییه؟، کوردستانی نو، ژماره (۱۲۷۲)، رۆژی ۱۹۹۶/۴/۲۵
- عهبدولرهزاق بيمار: میژووی پهخشانی کوردی، بهغدا: ۱۹۹۹
- نهکرهمی محهموودی سألحه رهشه: شاری سلیمانی، بهرکی دووهم، بهغدا: ۱۹۸۹.
- نهحمهده سهعید نهحمه: کورتهیهک لهباردی هونهری خۆشنوووسی، رۆشنییری نو، ژ ۱۰۹، س ۱۹۸۶
- عبدالکریم المدرس: بنهمالههی زانیاران، بغداد: ۱۹۸۴.
- جهمال نهبهز: زمانی بهکگرتووی کوردی، بلاوکراوهکانی بهکهتیی نهتهوهییی خۆتندکارانی کورد له نهووریا، بامبیرگ (تهلمانیا رۆناوا): ۱۹۷۶، ل ۷۸-۸۷.
- کهمال مهزههر: چمکیک لهباردی بهکهک چاپخانهی کوردی له شاری سلیمانی، کتیبی (جهند لاپهردیهک له میژووی گهلی کورد)، بهشی بهکهک، د.ب.ب.ک. بهغدا: ۱۹۸۵، ل ۱۵۳.
- کهمال رهئوف محهمه: نهدهبی نامه نووسینی کوردی، ۳ بهرگ، دهزگای ئاراس، ههولیر: ۲۰۰۴
- عبدالرعیب یوسف: بهشیک له ژبان و بهرهههی رهنجووری، رۆشنییری نو، ژ ۱۰۷، س ۱۹۸۵، ل ۶۲-۷۵.
- مستهفا نهریمان: کتیبی کوردی قوتابخانهکانمان، کۆواری رۆشنییری نو، ژماره (۱۱۰)، بهغدا: ۱۹۸۶، ل ۸۶-۹۶.
- نووسهریک: مهکتهبهکانی سلیمانی، دوینی و نهمرۆکه، کۆواری زاری کرمانجی، ژماره (۲۲)، ۳۰ نیسانی ۱۹۳۰.
- نووسهریک: پیشکهوتنی زانستی له سلیمانی له زۆر کۆنهوه، رۆژنامهی ژین، ژماره ۱۲۴۷، سلیمانی: ۱۹۵۵.
- محهمهده بایراقدار: نیدرسی بدلیسی، شوکور مستهفا کردووی به کوردی، ئاراس، ههولیر: ۲۰۰۹.
- مشیحا زیخا: کرۆنۆلۆژیای ئهربیللا، کوردناسی تهلمانی، نیدوارد زاخاو Edward Sachau له سالی ۱۹۱۵ له بهرلینی رۆژناوا تهرجههی تهلمانی کردووه و چاپی کردووه، و. له تهلمانیهوه: عهبدولنومین دهستی، بنکهی چاپههینی سهکۆ، بهرلین: ۱۹۹۵.
- د. عیزههین مستهفا: سهرنجی له زمانی بهکگرتووی کوردی، بهغدا: ۱۹۷۱، ل ۳۵
- عهبدولا بابهکر حهمه ناغا: رۆژنامه و ریکخراوه کوردیهکانی تورکیا، له تورکییهوه نامادهی کردووه، کاروان، ژماره ۶۴، ۱۹۸۸

- د. كمال مەزمەر: ماتېئەنە دەران، بەیان، ژ. ۳۰، بەغدا: ۱۹۷۵، ل. ۷- ۱۰.
- رەشید فەندی: عەلی ئەردماخی: ئیکەمین ریزمانئەفیس و پەخشانئەفیس کوردە، بەغدا، ۱۹۸۵.
- ئومید ناشنا: کۆواری بانکی کورد، سلیمان: ۱۹۹۶، ل. ۴.
- سەباحی غالیب: دوو تەقەلای بی سوود، چاپخانە ی هەلۆنست، لەندەن: ۱۹۸۴.
- د. جەمال رەشید: لیکۆلینە و دەیهکی زمانەوانی لەبارە ی میژووی ولاتی کوردەواری، لە بلۆکراوەکانی دەزگای روشنبیری و بلۆکردنەوادی کوردی بەغدا، ۱۹۹۸.
- نووسراوەکانی پیرەمێرد لە رۆژنامە ی (ژین) ژمارەکانی (۸۹۳) و (۹۶۷) و (۹۸۳) (۱۹۴۷)، سلیمان: ۱۹۴۷-۱۹۴۹.
- عبدالرزاق بیمار: دانیشتنیک لەگەل کۆران، گ، بەیان، ژمارە ۲، بەغدا: شوباتی ۱۹۷۰، ل. ۳.
- شیخ نووری شیخ سەلح: نە دەبیاتی کوردی رۆژنامە ی ژیان لە سلیمان، ژ ۲۴ و ۲۸، ۲۵، ۱۵ ی تەمموز و ۱۲/ ۱۹۲۶.
- رەفیق حیلمی: شعر و ادبیات، ب ۱ و ۲، بەغدا.
- د. عیزدین مستەفا رەسوول: ئە دەبی نوئی کوردی، زانکۆ سلیمان.
- ئومید ناشنا: رەشید ئەحیب، ناراس، هەولێر: ۲۰۰۱.
- نازاد عەبدولواحید- دیوانی شیخ نووری- بەرگی یەكەم- بەشی یەكەم و دووهم
- پیرەمێرد، لیکۆلینە و دەکرندی: محەمەد رەسوول هاوار، بەغدا: ۱۹۷۰، ل. ۱۵۵.
- ماموستا جەعفەر: میژووی بیر کوردی، مەکتەبی رووناکبیری و هوشیاریی ی.ن.ک، سلیمان: ۲۰۰۹.
- ئومید ناشنا: پیرەمێرد، بەرگی یەكەم، دەزگای ناراس، هەولێر: ۲۰۰۱، ل. ۴۷.
- کۆران، نامادەکردنی: ئومید ناشنا، ناراس، هەولێر: ۲۰۰۲.
- فەیسەل دەباغ: یەكەم کۆمەلە ی کوردی، رۆژنامە ی براهیتی، ژ (۲۹۴۶) رۆژی ۱۳- ۱۰- ۱۹۹۹، ل. ۲.
- ئەحمەد تاقانە: توفیق فیکرەت و شاعیرانی کورد، دەزگای ناراس، هەولێر: ۲۰۰۳.
- محەمەدی مەلا کەریم: عەقیدەنامە ی کوردیی مەولانا خالیدی نەقشەبەندی، کۆواری کۆری زانیاری عێراق - دەستە ی کورد، بەرگی هەشتم، بەغدا: ۱۹۸۱.
- د. جەمال نەبەز: کوردستان و شوێشەکی/ بنگە ی نازاد، ستۆکھۆلم: ۱۹۸۵.
- محەمەد تەیموور: شانۆ لە قوتابخانەکاندا، گ. نۆتۆنۆمی، ژ ۲۰، ۲۱، ۱۹۸۴، ل. ۱۰۵ - ۱۱۲ و ۷۶- ۸۰.
- تاهیر ئەحمەد حەوێزی: شانۆگەری لە کوردستاندا، گ. راما، ژ ۲۷، هەولێر: ۱۹۹۹.
- مەغدید حاجی: نافەرەت لە شانۆی کوردیدا، چاپخانە ی الجاحظ، بەغدا: ۱۹۸۹.
- فیلیپ کرینبۆرک: کولتور و ناسنامە ی کورد، و: وریا رحمانی، موکریانی، هەولێر: ۲۰۰۸.
- کەمال رەئوف محەمەد: مستەفا سائیب ئەستیرە گەشە ی کورد، دەزگای سەردەم، سلیمان: ۱۹۹۸، ل. ۱۹.
- شیخ حوسینی قازی: مەلوودنامە، سلیمان، سالی ۱۹۳۵.
- ولیم نیکلتون: کۆماری کورد، و: محەمەدی سەمەدی، کوردستانی ئێران: ۱۹۶۳.
- فایەق عومەر توفیق: بیبلۆگرافیا ی شانۆنامەکانی سلیمان و میژووی تیپە هونەرەییەکان، چاپی دووهم، سلیمان: ۱۹۹۵.
- جەمال رەشید: مرۆفی چاخی بەستەلەک، روشنبیری نوئی، ژ ۱۱۱، س ۱۹۸۶.
- جولە حاجی عمر: باژێری ئاکرۆ د ریکا چەند وینەکتین فۆتۆگرافی دا، لیکۆلینە و دەرجوونی پۆلی چوارەمی بەشی کوردی لە کۆلیجی پەروردە، زانکۆی سەلاحەدین، بۆ سالی (۱۹۹۷- ۱۹۹۸) هەلبژاردن و سەرپەرشتیی بابەتەکە: د. فەرهاد پیربەل، هەولێر (۱۹۹۷).

عەرەبی:

- د. عزالدین مصطفي رسول: الواقعية في الادب الكردي، بيروت: ۱۹۶۶.
- محەمەد زکی بگ: خلاصة تاريخ الكرد و كردستان، ج (۱) و (۲)، ترجمة من العربية الي الكردية (محمد علي عوني).
- د. يوسف حبي: كنيسة المشرق، كۆفاری بێن النهرين، ژمارە ۱۴ - ۱۵، مووسل: سالی ۱۹۷۶، لاپەرە ۱۹ - ۲۹.

- وليم دو فريز: نشأة بطريركية كرسي المشرق، تعريب: الاب د. سرهد جمو، بين النهرين، عدد: ٩ - ١٠، موصل: ١٩٧٥، ص ١٠.
- الاب لويس ساكو: البطريرك طيمثاوس الكبير، كؤواري بين النهرين، ژماره ١٤ - ١٥، مووسل: سالي ١٩٧٦، لاپهرد ٢٣٤ - ٢٣٧.
- ادوين بقرن: ارض النهرين، ت: انستاس الكرمل، بغداد: ١٩٦١، ص ٤٢.
- پ. پيتر P. Peeter: شهيددهكاني نريبتلا، له (هلبؤيردراوه پؤلهندييهكان)، ژ (٤٣)، باريس: ١٩٢٥، به فهرنسي.
- ف. زوريل: تاريخ كنيسة اربيل، في مجموعة الشرقيات المسيحية، عدد ٣١، مجلد ٤ و ٨، روما: ١٩٢١. لهم سهرچاوهده باس كراوه:
- جان فيبكا تاريخ اربيل، مجلة الشرق السرياني، عدد ١٢، ١٩٦٧، ص ٢٦٥ - ٣٠٢، به عرهبي.
- دبليو. آر. هي: سنتان في كردستان ١٨-١٩٢٠، ترجمة: فؤاد جميل، الجزء الاول والثاني، مطبعة الزهراء، بغداد: ١٩٧٣.
- توفيق وهبي: الآثار الكاملة. الجزء الاول، منشورات بنكهى ژين، مطبعة شقان، السليمانية ٢٠٠٦، ص ٥٧
- زيار صلوبي: في سبيل كردستان، ت: د. رضوان علي، دار الكاتب، بيروت: ١٩٨٧، ص ٢٢.
- د. جليلي جليل: نهضة الاكراد الثقافية، ت: ولاتو، دمشق: ٩. ههروهها د. عبدالستار طاهر شريف: تاريخ الاحزاب والمنظمات الكردية ١٩٠٨-١٩٥٨، شركة المعرفة، بغداد: ١٩٨٩.
- د. وليد حمدي: الكرد في الوثائق البريطانية، لندن: ١٩٩١.
- د. فرهاد پيربال: دراسات حول تاريخ الكورد، ت: ترزه جاف، دار كاوا، بيروت: ١٩٩٩
- ميريللا غاليتي: التراث الكردي في مولفات الايطاليين، ت: د. يوسف حبي، كؤواري كؤري زانبارى عتراق، دهستهى كورد، بهرگى ههشتهم، بهغدا: ١٩٨١، ل ٢٢٥ - ٣٠٠.
- د. يوسف حبي: كنيسة المشرق، كؤواري بين النهرين، ژماره ١٤ - ١٥، مووسل: سالي ١٩٧٦، ص ١٩ - ٢٩.
- عبدالكريم المدرس: علمانا في خدمة العلم، بغداد: ١٩٨٣.
- وليم دو فريز: نشأة بطريركية كرسي المشرق، تعريب: الاب د. سرهد جمو، بين النهرين، عدد: ٩ - ١٠، موصل
- حنا عبدالاحد روفو: شعراء مسيحيون في اربيل في القرن الثالث عشر الميلادي، زاگروس، عدد ٢، اربيل: ١٩٩٧.
- سهيل قاشا: الموصل في مذكرات الرحالين الاجانب، بين النهرين، عدد ٥، موصل: ١٩٧٧
- د. حكيم احمد خوشناو: الكورد و بلادهم عند البلدانين والرحالة المسلمين (٨٤٦-١٢٢٩)، دار الزمان، دمشق: ٢٠٠٩
- م. سترك: دائرة المعارف الاسلامية، مادة اربيل، طبعة مصر: ١٩٢٢، ص ٥٧٤.
- احمد بن يوسف الارزق الفارقي: تاريخ الفارقي، تحقيق و تقديم: د. بدوي عوض، القاهرة: ١٩٥٩

پێرست

7	..... دەروازە یەكەم - كرتۆلۆجیای كوردستان له دێرینهوه تا ١٥١٤
25	..... له دایكبوونی مەسیح و چاخی مەسیحییەت
33	..... داگیركرانی كوردستان له لایەن ئیسلامهوه ٦٣٤
58	..... دەروازە دووهم - كرتۆلۆجیای كوردستان له ١٥١٤ تا ١٨٩٨
62	..... سالانی ١٥٠٠
67	..... سالانی ١٦٠٠
77	..... سالانی ١٨٠٠
91	..... دەروازە سێیەم - كرتۆلۆجیای كوردستان ١٨٩٨ - ١٩٣٢
101	..... سالی ١٩١٤